RUSYA

ÇÖKÜŞ, YÜKSELİŞ ve DİNAMİKLER

Hazal Yalın

NOTA BENE

Hazal Yalın

RUSYA Çöküş, Yükseliş ve Dinamikler

NOTA BENE

NotaBene Yayınları

RUSYA

Çöküş, Yükseliş ve Dinamikler

Hazal Yalın

Editör: Yalçın Bürkev
Kapak Tasarımı: Erkal Tülek
Mizanpaj: Ulaş Akyol

Usta Ofset / Nurten Güven Sertifika No: 47612
Maltepe Mahallesi, Davutpaşa Cad. No:83.2.382 Zeytinburnu / İstanbul

1. Baskı
2021
İstanbul

ISBN : 978-605-260-301-7

www.notabene.com.tr ● info@notabene.com.tr
facebook: @NotaBeneYayinlari ● twitter: @NotaBeneY ● instagram: @notabene.yayinlari

Rasimpaşa mah. Duatepe sok. 59/B, Yeldeğirmeni, Kadıköy / İstanbul
Tel: (216) 337 20 26 GSM: 533 680 51 59 Sertifika No: 18074

RUSYA

Çöküş, Yükseliş ve Dinamikler

Hazal Yalın

İçindekiler

Önsöz

Ceyda Karan

Sovyetler Birliği'nin çöküşünün üzerinden çeyrek yüzyıldan fazla zaman geçti. Sovyetler Birliği ve sosyalist sistem, 20'inci yüzyıl başlarında insanlığın yeni ve daha adil bir toplum alternatifi yaratma mücadelesinin, bu yolda bir arayışın ürünüydü.

Bugün 21'inci yüzyılın ilk çeyreğinde Sovyetler Birliği de sosyalist sistem de yok. Küresel kapitalist sistemin ve neoliberal modelinin bitmek bilmeyen yapısal krizlerini tartışıyoruz. Elbette, insanlığın yeni ve daha adil toplum arayışları bitmiş değil, ancak 'alternatif' sunmaya gelindiğinde mesele çetrefilleşiyor.

Tüm insanlığı yakından ilgilendiren iklim değişikliği krizi ve küresel pandemi eşliğinde Batı'nın liberal demokrasilerindeki erozyon, ekonomi-politik çıkmazlar göze giriyor. Üretilen yanıtlar sorunlara çözüm olamamakla kalmayıp, insanlığı giderek belirsizliklerle yüklü bir geleceğe sürüklüyor. Erişilen teknolojik gelişmişlik düzeyi, 'Endüstri 4.0' hedefleri sistemik hiçbir soruna deva üretemiyor. İnsan toplumlarının geçmiş deneyimlerden dersler çıkartmaktaki yetersizlikleri, dünyayı belki de topyekûn yok oluşa taşıyacak potansiyel çatışmalara itmekte. Ve aradan geçen bir yüzyıl sonra toplumsal mücadelelerin temel dinamiği değişmiş değil.

1917'de çarlığı alaşağı ederek sınıflı bir toplum inşa etmeye soyunanlar, iç savaştan çıkıp ilk sosyalist düzenin taşlarını döşemeye

başladıklarında, çok geçmeden faşizmin yıkıcı gücünün en ağır saldırganlığını yaşamışlardı. Nazizme karşı amansız mücadele ve elde edilen zafer, ilk sosyalist deneyimin yayılması ve dinamiklerini derinden etkiledi. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bu kez kapitalist dünyanın ideolojik ve maddi aygıtlarını sonuna kadar kullandığı Soğuk Savaş, bu deneyimi yine kaçınılmaz olarak biçimlendirdi.

Aynı şekilde ve tam tersinden Sovyetler Birliği ve oluşturduğu bloğun tüm dünyayı derinden etkilediği açık. Kapitalist toplumlardaki geniş emekçi kitlelerin yaşam standartlarının yükselişinde, kendi mücadeleleri kadar Sovyetler Birliği'nin bir 'alternatif' olarak bizatihi varlığı önemli bir etken oldu. Tarihin akışı 'tek ülkede sosyalizm' tesisini getirirken, paradoksal olarak küresel kapitalizmle tutuşulan bilek güreşi, emperyalizme karşı 'oyun kurmak' ve dünya çapında 'duruş sergileme' zorunluluğu, küresel bir 'anti-emperyalist blok' yaratılmasını getirdi. Bunun görece başarısı da, bu yüzden Sovyetler Birliği'nin üzerine binen 'ağır yükler' de inkâr edilemez bir hakikat. Kapitalizmin 200 yıldan uzun sürede yarattığı küresel yayılmanın durdurulması ve tersinden yeniden inşa çabasını, Sovyetler Birliği ve sosyalist blok, Uzak Doğu'dan Afrika'ya ve Latin Amerika'ya uzanan cephelerde bağlantısızlar grubu ve demokratik halk hareketleri eşliğinde çok kısa sürede sergilediler. Bu mücadele hatalarıyla-sevaplarıyla insanlığın ilk sosyalizm deneyimine damgasını vurdu.

1989'a gelindiğinde işte bu 'alternatifin' sarsılışı Almanya Demokratik Cumhuriyeti'nin (Doğu Almanya) başkenti Berlin'den geldi. Hızlı bir sallantı ve çöküş sürecini tetikledi. 26 Aralık 1991'de sistemin 'merkezi' konumundaki Sovyetler Birliği'nin yöneticileri şalteri indirdi, Sovyetler Birliği feshedildi. Kuşkusuz iç ve dış dinamiklerin etkili olduğu bu süreci, 'merkezi' konumdaki ülke olan Rusya'nın 10 yıl süren yıkım dönemi izledi. Sovyetler Birliği'nden kalan federal cumhuriyetlerin halkı 'liberal şok terapisinin' nesnesi kılınırken, kapitalist Batı'nın bizatihi desteklediği üretim araçlarının yağma ve talanı eşliğinde 'alternatif' olma cüretinin adeta intikamı alındı.

Şahsen insanlık için bir başka dünya ideallerinin şekillendiği en ateşli gençlik yıllarında Sovyetler Birliği deneyiminin 'tepesine

çöktüğü' kuşaktanım. Bizler kapitalist dünyanın sosyalist alternatife boyun eğdirme coşkusunu ideallerimizin çöküşüyle deneyimlemiştik. Geriye dönüp baktığımda derin bir ideolojik yaylım ateşine tutulduğumuzu idrak ediyorum. Bu yaylım ateşi, geniş bir kesim için büyük ölçüde ve yaygın bir biçimde dünyanın ilk sosyalist deneyiminin yıkılış nedenlerine dair sorulara yanıtlar aramaktan çok çabuk vazgeçmeyi beraberinde getirdi. Gözde anlatı uyarınca, Berlin Duvarı'nın taşları 'özgürlüğün' önündeki setti, sökülüp atılmıştı. Duvarın neden, hangi koşullarda ve nasıl yükseldiğiyle fazla ilgilenen yoktu. İroniktir, bugün Fransa'ya hükmeden bir Cumhurbaşkanı Soğuk Savaş'ı tetikleyen Batı bloğunun 4 Nisan 1949'da kurulmuş silahlı gücü NATO'nun, yıllar sonra 1965'de kurulmuş Varşova Paktı'na yanıt olduğunu dile getirebiliyor. 1990'larda Sovyetler Birliği ve sosyalist bloğu dize getirme coşkusunun farklı tezahürleri vardı. Üstün çıkma coşkusunun vardığı düzeyin belki de en kaba ifadesi Francis Fukuyama'nın 'Tarihin Sonu' tezidir. Şimdilerde gülünüp geçildiğine bakmayın, 1990'lı yıllarda pekâlâ gözdeydi.

1990'larda fay hatlarının art arda kırılması, 'tarihin hızlanması', Sovyetler Birliği deneyiminden kalanlar üzerine sakince ve yeterince etraflı düşünmeyi mümkün kılabildi mi? Belki de tarihin içinde yaşanırken bunu yapmanın imkânlarının kısıtlılığındandır. Bugün bunca zaman geçtikten sonra açıkça görünen, o dönemde liberal perspektifin sunduğu anlatının hızla hakim anlatı haline geldiğidir. Bu anlatının öne çıkan birkaç unsuru vardı: En genel olanı sosyalist sistemin kapitalizm karşısında duramadığı, çünkü insan doğasına 'aykırı olduğu' iddiasıydı. Biraz daha anlaşılır bir diğer izahat bürokratik ve totaliter yapının çöküşü getirdiğiydi. Ve elbette Batı bloğuyla girişilmiş silahlanma yarışı ile Sovyetler Birliği'nin Necibullah hükümetini ABD destekli mücahitlerden korumak için Afganistan'a yaptığı müdahalenin çöküşün kaçınılmaz faktörü olduğu yolundaki yaygın kabuldü. Psikolojik cephede bu üç hakim anlatı baskın çıktı.

İnsanlığın ilk sosyalist deneyiminin kuşkusuz pek çok sorunlu yanı vardı, pek çok hata yapılmıştı, mükemmel olmadığı aşikârdı. Ancak o günün siyasi ikliminde insanlığın geleceği açısından böylesine önemli

bir deneyimi neden-sonuç ilişkileriyle ortaya koyacak çabaların eksik kalması çarpıcıdır. Elbette ki dünya çapında sosyalistler ve komünistler, idealleri gereği düşünmeye ve sorgulamaya devam ettiler. Ancak 'psikolojik ve ideolojik mağlubiyet' ilk sosyalizm deneyimini etraflıca irdelemek ve en önemlisi geleceğe yönelik dersler çıkartmak bağlamında olumsuz etkiledi. Meydan yaygın kabullere kaldı. Bu süreçte kavramsal argümanların muazzam dönüşümü, anlatıların biçimini belirledi. İnsanların kökenlerine, soy soplarına bakılmadan daha eşitlikçi bir düzende daha iyi yaşam koşullarına, daha iyi eğitim ve sağlığa kavuşmaları ve barış içinde yaşamalarını hedefleyen idealin belirlediği çerçevenin yerini hızla serbest piyasa sisteminin özgürlük getireceği varsayılan bir model altında kimlikler, dinler ve mezheplerin altının çizilmesi aldı. Sovyetler Birliği deneyimi altında yaratılmış ve uygulanmış bulunan çok ulusluluk ve çok kültürlülük unutuldu. Liberalizm gelmekte olan yeni yüzyılda 'hepsini kucaklayacak kocaman bir şemsiye' olacaktı.

Elbette 1990'lar tarihin çok hızlı ilerlediği ve 'alternatif olanın' yıkımının boyutlarını kimsenin kestiremediği yıllardı. Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğu'nun çöküşünü kendilerini liberal rüzgârlara bırakan ulus devletler ve onların iç karışıklıkları izledi. En trajik gelişmeler Yugoslavya'da tetiklendi. Güney Slavlarının Nazizme karşı ortak mücadeleleriyle kurdukları ülkenin dini kimlikler uyarınca parçalanarak liberal dünyaya entegre edilmesi hedefi, İkinci Dünya Savaşı'ndan kalma ırkçı ve milliyetçi hayaletlerin hortlatılması eşliğinde Avrupa'nın göbeğinde görülmemiş acılara neden oldu. Sonuçta ortaya parçalanmanın sonucunda bağımlı ve 'garnizon' diye nitelenebilecek devletler çıktı. Yine eşzamanlı olarak ABD'nin dünyanın dört yanındaki müdahaleler silsilesine Ortadoğu'yu eklemesi geldi. 1990'da Irak'ta eski müttefik Saddam Hüseyin'e karşı başlatılan Körfez Savaşı, bölgedeki yeni müdahalelerin ve yeni bir anlatının zeminini hazırlamaya yaradı. 21'inci yüzyıla ABD'deki İkiz Kuleler'i vuran terör saldırısı ve Amerikan militarist yayılmacılığının saldırıya uğramışlık meşruiyeti üzerine bina ettiği askeri maceralar eşliğinde girildi.

Tek kutuplu diye andığımız dünyanın oluştuğu bu dönemde Sovyetler Birliği'nin mirasçısı Rusya Federasyonu, adeta 'görünmez' oldu. 1990'larda Batılı liderlerle zirvelerde kadınlara sarkıntılık eden, masayı öfkeyle terk edebilen alkolik Boris Yeltsin liberal dünyanın 'gözdesiydi'. Parlamentosunu bombalatmış olması, onun 'demokratlığına' iliştirilebiliyordu. Çünkü anti-komünistti. Yeltsin'in kapitalist restorasyon süresince bozuk para gibi harcadığı başbakanları demokrasinin sancılarıydı. Sovyetler Birliği'nin kamuya ait üretim araçlarının özelleştirilmesi hayırlı, onları yağmalayan oligarklar potansiyel ortaklar olarak itibarlı iş insanlarıydı. Mafyalaşma hazzedilmeyen bir sistemin çöküşünün kullanışlı çıktısıydı. Federal yapının cumhuriyetlerindeki milliyetçi ve İslamcı akımlar, halkların 'özgürlük arayışıydı'. Böyle sunuldu ve müstehzi gülüşlerle izlendi. Sovyetler Birliği'nin mirasçıları soy isimleri 'ov' ile biten tuhaf Rus lider karakterlerinin kapışmalarından, sonunda 'iyinin kazandığı' üçüncü sınıf Hollywood filmlerinin senaryolarına konu oldu. Aslında, 20'inci yüzyıla damgasını vuran bir ülke, bütün unsurlarıyla 'karikatürleştirildi'.

Ancak insanlık tarihine damgasını vurmuş özgün bir deneyim olarak Sovyetler Birliği'nden geriye hiçbir şeyin kalmayacağını bekleyenler yanıldılar. 10 senenin sonunda 'siloviki' diye anılan eski devlet bürokrasisi ve güvenlik aygıtlarının artık 'Rusya Federasyonu' denilen birlik cumhuriyetinde duruma el koymasıyla işler değişti. Bu kez kapitalist restorasyonun esasen 'düzenlenmesi' dönemi başladı. 'Brejnev kuşağından' eski KGB mensubu Vladimir Putin, yeni sistemin 'müzakerecisi' olarak öne çıktı. Batı'da ilk başlarda 'Yeltsin'in bozuk para gibi harcadığı diğer başbakanlar gibi karşılanan Putin, altı ay sonra yıkımın liderinin 31 Aralık 1999'daki konuşmasıyla başkanlığı devrettiği isim oldu. O gün bugündür Putin üzerinden türetilen olumlu/olumsuz 'mitleştirmeler' devam ediyor.

Bu noktada, Putin'in iktidara gelişi hakkında Avrupa'da festivallerde büyük ilgi görmüş yönetmen Vitaliy Manskiy'in 'Putin's Witnesses' isimli 2018 tarihli bir belgeselinden birkaç anekdot aktarmak istiyorum.

Sıkı bir anti-komünist olan Manskiy'in belgeseli, Rusya devlet televizyonunda çalıştığı kritik tarihlerde kurum adına çektiği, sonradan nasıl olduysa kendi 'mülkü kıldığı' hiçbir yerde bulunmayan görüntüler ve söyleşilerden oluşuyor. Vladimir Putin'in 1999'daki vekâleten başkanlığı ve 2000 Mart ayındaki başkanlık seçimi kampanyasını adım adım izlemiş olan Manskiy, belgeseldeki bu nadir bulunan görüntüler eşliğinde kurguladığı ana anlatısında 1990'ların sonunda Rusya'yı sarsan apartman bombalamaları, Çeçenya savaşı ve terör saldırıları gibi bildik temaları işliyor. Bunların Putin ile bağlantısının kurulamadığını belirtmeyi ihmal etmiyor. Daha ziyade Putin'i desteklerken, sonradan muhalefete geçen siyasi rakipleriyle ilişkileri üzerinden 'otoriter lider' temasını öne çıkartıyor. Putin'le başkanlığının ilk söyleşilerini yapan da Manskiy. Belgeselde o dönemde kameramanıyla birlikte neredeyse adım adım takip ettiği ülkenin liderini adeta sorguya çeker gibi söyleşi yapabilmesindeki cüret dikkat çekici. Belgeselin asıl can alıcı bölümleri ise selefi Yeltsin'le ilgili.

Manskiy, belgeselde Yeltsin ve ailesiyle ilgili son derece ilginç tarihi önem taşıyan görüntü ve söyleşilere yer veriyor. Anti-komünist olduğu için hayranlık beslediğini gizlemediği Yeltsin ve ailesine, Putin'in başkan seçildiği 26 Mart 2000'de kamera ekibiyle konuk oluyor. Yeltsin'in kızı Tatyana orada, eşi Naina Yeltsina orada, torun Vanya orada. Samimi ve naif lider ailesi olarak destekledikleri Putin'in kazanmasını dört gözle bekliyorlar. Sonuç gelince şampanya patlatıyorlar, Putin'in konuşmasını heyecanla izliyorlar. İçlerinden biri "Putin ile bir konuşsanız?" deyince Yeltsin telefona sarılıyor. Çevirmeli eski telefondan kampanya merkezini arıyor. Kısa bir süre bir yetkiliyle konuşup kapatıyor. "Bana geri dönecekmiş," diyor. Yeltsin ailesi bekliyor, bekliyor, giderek sıkıntılı bir biçimde bekliyor. Bir saati aşıyor, yine ses yok. Sonra kampanya merkezinden arayıp Putin'in çıktığı haberini iletiyorlar. Manskiy ve ekibi bir süre sonra Yeltsin ailesine veda ediyor.

Belgeselde Manskiy'in yeni Rusya liderinin ilk yılındaki icraatlarıyla kısa sürede 'umutsuzluğa' kapıldığını anlıyorsunuz. Önem atfettiği olaylardan birisi Putin'in Sovyetler Birliği ulusal marşına geri

dönme kararı. 1970'lerde revize edilip Stalin ve Lenin'in isimlerinin çıkartıldığı marş ünlü yönetmen Nikita Mihalkov'un gözetiminde yeniden düzenleniyor. Manskiy devlet televizyonu adına bu düzenlemenin kayıtlarını da görüntülemiş. Mihalkov'un ulusal marşın sözlerini yazmış ünlü Sovyet yazar ve şairi babası Sergey Mihalkov da yakasında orak-çekiçli rozetiyle orada. Manskiy belgesele marş değiştirme meselesini Putin'e sormasını da koymayı ihmal etmemiş. Rusya liderinin yanıtı 'devletin devamlılığı, halkın bu devamlılığa önem atfeden kesimlerini gözetmek' oluyor.

Belgeselde, marş konusu Putin liderliğinin birinci senesinde 31 Aralık 2000 akşamının belgelendiği Yeltsin ailesi sofrasının da ana teması. Manskiy'i yine Yeltsin ailesinin evinde görüyoruz. Bu kez yeni yıl masası, yine Tatyana, Naina Yeltsina, torun Valya. Fakat bu sefer televizyonda Putin'i görünce ailenin suratı ekşiyor. Putin'in birinci yıl konuşması üzerine bir de sözleri değiştirilmiş ulusal marş çalınmaya başlanıyor. Yeltsin'in suratı büzülüyor. Manskiy, "Marşı bilginiz olmadan mı değiştirdiler?" diye soruyor. Yeltsin'in mimikleri oynayınca, "Yeni sözler kurtarmadı mı?" sorusu geliyor. Yeltsin'in yanıtı sadece şu oluyor: "Kızıl o!"

Elbette Vladimir Putin bir 'kızıl' değil. Komünist de değil. Ancak belgeseldeki bu sunum, önümüzdeki özgün örneğin evrimine ışık tutucu sembolik bir yan içeriyor. Nitekim 2000'li yıllar Putin liderliğinde devletin ironik bir biçimde Rus Çarlığı'nın da Sovyetler Birliği'nin de miraslarını sahiplenerek birlik cumhuriyetleriyle çok uluslu, çok kültürlü Rusya Federasyonu'nu restore ettiği yıllar oldu. Devletin yıkım döneminin bir kısım oligarklarını tasfiye ederken, stratejik sektörleri yeniden yapılandırdığı, büyük şirketlerin her istediği sektöre kontrolsüz şekilde elini kolunu sallayarak girip çıkamadığı, ekonominin her alanında devletin hissedilir olduğu bir devlet kapitalizmi tesis edildi. Bu devlet kapitalizmi altında sınıflı toplum yeniden inşa edildi. Gayet 'liberal' görünüm taşıyan idari ve hukuki düzenlemeler yapılırken, mülk edinmenin önünde yasal engeller bırakılmadı. Yine zengin oligarklar var; ancak yıkım yıllarından farklı olarak sınırlarını devletin çizdiği bir modelde faaliyet gösterebiliyorlar. Ve kapitalist

sistemin doğası gereği orta ve büyük burjuvazinin önünü açması gerekirken, kontrol elden bırakılmıyor. Kimilerinin 'geç-feodalizm' gibi değerlendirmeler yapmalarını getiren bir modelle karşı karşıyayız.

Yine 2000'lerden itibaren Rusya Federasyonu, adım adım Sovyetler Birliği'nden kalan ordunun etkili bir nükleer güç olarak yeniden sahneye çıktığı, modernize edildiği bir süreçten geçirildi. Batı'nın her meydan okuması, bu modernizasyonun güçlendirilmesine yaradı. Aynı şekilde Sovyetler Birliği döneminin idealleri kalmamış olsa da uluslararası ilişkiler sisteminde bağımsız bir aktör olarak yerini güçlendiren, diplomatik ağırlık merkezi tesis edilen bir yapı kuruldu.

Bugün gelinen noktada Batı kapitalizminin karşısında Sovyetler Birliği gibi ideolojik bir rakip ve alternatif bulunmadığı çok açık. Ancak 1990'lardan itibaren hız kesmeyen NATO çevrelemesi eşliğinde Batı'da Rusya Federasyonu için 'öteki' ve 'düşman' anlatısı devam ediyor. Bu kez 'sosyalizm' değil ama 'otoriterlik' başlığı gözde. Nedenini belki de en çok neoliberal modelin elini kolunu sallayarak girip çıkamamasında aramak icap eder.

Sovyetler Birliği'nin açık mirasçısı olarak Rusya Federasyonu, tıpkı selefi gibi gündemi etkiliyor. Bugün insanlık için 'alternatif' gördüklerinin sınırını Batı kapitalizminin liberal demokratik çerçevesinin belirlediği akıl açısından, Rusya Federasyonu'na bakıldığında ortaya 'olumsuz' bir örnek çıkıyor. Rusya Federasyonu'nu 'sosyalizm' idealinden geriye dönüş olarak algılayanlar açısından bakıldığında da benzeri bir 'olumsuz' örnek vurgulanıyor. Vaktiyle rağbet gören 'sosyal emperyalizm' tezleri Rusya Federasyonu'nun dünya çapındaki sınırlı askeri varlığı üzerinden 'emperyalizm' anlatısı da oluşturabiliyor.

Kanımca Sovyetler Birliği ve mirasçısı olarak Rusya Federasyonu'na dair sorulması gereken, yanıt bekleyen hâlâ çok fazla soru var. Sosyal bilimin konusu olması itibarıyla elbette çok farklı perspektiflerden bakılabilir. Ancak isabetli öngörülerde bulunabilmek için öncelikle meseleleri analitik biçimde anlamak faydalı olacaktır. Tarihsel süreçler, bu süreçteki olgular, veriler, iradi tercihler ve bunların gerekçeleri ile neden-sonuç bağlantılarının doğru oturtulması, en azından anlama çabası sergileyenler için kafa açıcı olacaktır. Bu yüzden

geldiğimiz noktada, güncelliğini hiç yitirmemiş olmasına karşılık üzerinde pek az düşünüldüğüne inandığım şu sorular önemli:

Sovyetler Birliği gibi dünya çapında bir 'alternatifin' bayraktarlığı üstlenmiş özgün bir örnek böylesine devasa bir sarsıntı ile çöktüğünde bundan nasıl bir yapı çıkabilirdi? Bu özgün örnek aslında gerçekte hangi koşullarda, nasıl ve hangi tercihlerle çökebilmişti? Yoksa zafer coşkunluğu içerisinde yetiştirilen yanıtlar yetersiz miydi? Bunlar, bugün ortaya çıkmış yapıyı anlamaya ne ölçüde yarıyor?

Hazal Yalın, elinizdeki bu kitapta, bütün bu sorulara dikkat çekici yanıtlar ortaya koyuyor. İnsanlığın 'alternatif' arayışının öznesi olmuş bir yapıyı etkileyen iç ve dış faktörleri yeniden ele alıyor. 1990'larda kapitalist Batı'nın zafer sarhoşluğundan süzülen egemen ideolojik anlatının sonucu olarak kabullenilmişleri sorguluyor. Sovyetler Birliği deneyimini, sosyalist modelin yapısal krizlerini, ekonomik dinamikleri ve devlet elitlerinin iradeleri ile tercihlerini irdeliyor. Çöküşün nedenlerini, ardından gelen restorasyon sürecinin aldığı biçimleri verilerle yeniden tartışmaya açıyor. Sovyetler Birliği'nin dağılmasını "Yüzyılın en büyük jeopolitik felaketi" diye nitelendirmiş olan Rusya Federasyonu liderliğinin reflekslerini anlamayı kolaylaştıracak bir zemin sunuyor. Rusya Federasyonu'nun 'devlet-oluş' devamlılığı (государственность) kavramı, yönetici elitlerin geçirdiği aşamalar, sermaye ile kurdukları ilişkinin boyutları, savunma sanayi ile ilgili karşılaştırmalı detaylar ve odağına ekonomi-politik analizi koyan bu girişimin, geçmişten bugüne taşınan bir toplumsal deneyimi anlama çabasına önemli bir katkı olduğu inancındayım.

Bu kitap bir taraftan insanlık tarihinin ileriye sıçrayışında karşılaşılan sorunları dökmesi bakımından, bir yeniden gözden geçirme olduğu ölçüde de önemli. Aynı zamanda güncel uluslararası ilişkiler sisteminde belki yakın gelecekte yüzleşeceğimiz sorunları daha iyi idrak etmemize de katkı sağlayamaya aday. Sovyetler Birliği sosyalist idealleri terk etmiş olsa bile onun mirasını sahiplenmiş bir yapının reflekslerini kavramak isteyenler için, başucu kitabı olacağını düşünüyorum. Çünkü insanlık alternatiflerin peşine düşmekten vazgeçmediği müddetçe 'tarihin sonu' yok.

Giriş

Elinizdeki çalışmada, Sovyetler Birliği ve Rusya Federasyonu hakkında çoğu kez klişe ve ezberlere dayanan peşin hükümlere karşı, tarih, iktisat ve siyasete, yani her türlü sosyal değişikliğin temel yapıtaşlarına eğilmeye ve bunu analitik-teorik bir çerçeveye oturtmaya çalıştım.

Sovyetler Birliği ve Rusya Federasyonu söz konusu olduğunda tartışılan konular, doğaldır ki, sosyalizmin ne olduğuyla ilgilidir. Ne var ki sübjektif kalmaya mahkûm olan bu tartışmanın ayrıntılarına bilinçli olarak girmedim.

Elinizdeki çalışmada, cevap aradığım başlıca sorular şunlardır:

Sosyalizmin yapısal krizi olarak adlandırdığım dönem nasıl kapitalist restorasyonla sonuçlandı? Bu restorasyon nasıl tamamlandı? Yönetici elitin davranışları bu tarihi nasıl şekillendirdi? Kapitalist restorasyon sonrası devlet nasıl şekilleniyor? Neden devlet kapitalizmi ve devlet fetişizmi, bağımsızlığını korumayı başaran bütün eski sosyalist ülkelerde ayrılmaz ikilidir? Devlet aygıtının rolü hangi noktalarda ilerici, hangi noktalarda gericidir? Bu aygıt, sosyalist devletle bir devamlılık içinde midir? Bu ülkelerin, başta da Rusya Federasyonu'nun, emperyalist troykaya katılması mümkün müdür? Ve daha da genel anlamda, post-Sovyet devletlerin emperyalist sistem içindeki rolü nedir? Bu ülkelerin çoğunlukla (Rusya'da genellikle olduğu gibi sağ, Belarus'ta hep olduğu gibi sol) keynesçi

bir iktisat siyasetine yönelmiş olmaları, siyasi ilişkiler alanında ise Vestfalya modelini, veya onun en ideal biçimi olarak Yalta'yı savunmaları tesadüf müdür?

"Rusya emperyalist mi?" sorusu günümüzde yaygın bir biçimde soruluyor. Bu bağlamda, emperyalizm teorilerine dalmaktansa, temel ilkelerinde mutabakat olan teoriden yola çıkarak pratik-metodolojik bir yaklaşımı tercih ettim. Kitabın özellikle ikinci yarısındaki başlıklar, bu açıdan önemli; zira bunlar yapısal bir nitelik taşıyor.

Verdiğim cevapların tatmin edici olup olmadığına, elbette okur karar verecektir.

DÜN

Sovyetler Birliği Neden Yıkıldı? Klişeler ve Gerçekler

Sovyetler Birliği'nin neden yıkıldığı sorusuna herkesin verdiği cevap kendi meşrebince. Aslında sorudaki belirsizlik, ona verilecek cevabı da tayin ediyor: Sovyetler Birliği'nin yıkılması derken kastedilen nedir – bir "süper devletin", soğuk savaşın sonunu getiren çöküşü ve dağılması mı? Bir zamanların moda deyimiyle "gelişmekte olan" ülkelerin emperyalizmden bağımsızlıklarını kurma ve koruma yolunda müttefikleri yahut olası müttefikleri olan bir devletin ortadan kalkması mı? (Bandung ve bağlantısızların sorusu.) Hem bir bütün olarak sosyalist sistemin, hem de dünyanın ilk sosyalist ülkesinin, dolayısıyla belli bir sosyalizm anlayışının çöküşü mü? (Geleneksel marksistlerin sorusu.) Rusya'da "devletliliğin" çöküşü mü? (Rusya'da yönetici elitin sorusu.)

Bütün bu sorular birbiriyle ilişkili elbette, ama gene de farklı sorular. İlki (çoğunlukla), kendinden menkul bir disiplin olarak uluslararası ilişkilerin sorusu; bu soru soruluyor, çünkü çöküş, bu disiplin tarafından hiçbir suretle öngörülmemişti. En klişe cevaplar da bu kesimden geliyor (veya hiç değilse, söyledikleri her şey, sosyalizm hakkındaki en yaygın klişelere dayanıyor): Sovyetler Birliği yıkıldı, çünkü sosyalizmin kapitalizm karşısında ekonomik olarak güçsüz bir

sistem olduğu ortaya çıkmıştı; çünkü insan, tabiatı gereği, kendi için çalıştığında canla başla çalışır ama hiçbir gelecek kaygısı olmaksızın devlet için çalıştığında tembellik eder; Sovyetler Birliği yıkıldı, çünkü askeri harcamalar ve uzay harcamaları ekonominin kaldıramayacağı kadar ağır bir yük haline gelmişti; Sovyetler Birliği yıkıldı, çünkü antidemokratik totaliter sistem, çeşitli kesimlerin yurttaş hak ve hürriyetleri özlemlerinin önünde artık engel olamıyordu; Sovyetler Birliği yıkıldı, çünkü imparatorlukların çağı geçmişti (ama ulus devletlerin de çağı geçmemiş miydi?) vb. Bu klişe cevaplar, uluslararası ilişkiler disiplinine liberal izleğin hâkim olmasının ve aynı zamanda, liberal izleğin bütünüyle totolojiye dayanmasının sonucu. Zira, görüldüğü gibi, verilen cevapların hiçbirisi etraflı, kapsamlı, tatminkâr değil ve her biri ayrı sorular üretiyor; liberal izlek ise bu ayrı sorulardan döngüsel cevaplar vererek kurtulmaya çalışıyor.

İkinci soru, bağlantısızların sorusu, bir soru olmaktan ziyade tespittir; bu tespit, 1991'den en azından 2010'ların ortalarına kadar Bandung ruhunun bütünüyle tahrip olmasına, başında ABD emperyalizminin bulunduğu tek kutuplu dünyanın neredeyse mutlak hakimiyetinin kabul edilmesine yol açtı. Neoliberalizm felaketinin dünya çapında zaferinin bir diğer nedeni de bu oldu: bir zamanlar Sovyetler Birliği'nin siyasi ve iktisadi desteğiyle bağımsızlık bayrağını kaldıran bağlantısızların neredeyse hiçbiri kalmadı.

Üçüncü soru, geleneksel marksistlerin sorusu, cevabı üzerinde bir mutabakat olmayan ve olamayacak bir soru. Zira birincisi, sosyalizmden anlaşılan çoğu zaman aynı şey değil: Kimilerine göre 1930'lardan, kimilerine göre 1960'lardan beri sosyalizm zaten yoktu; kimilerine göre de olan sosyalizm "reel sosyalizmdi" – bu ise genellikle, sosyalizm zaten yoktu demenin başka bir biçimi. İktidar ve iktisat meseleleri de bu tartışmanın kaçınılmaz unsurları elbette; yıkılışta hangisinin daha etkili olduğuna dair bitmek bilmeyen tartışmalar var: Demokrasi eksikliği, demokrasi fazlalığı, aşırı merkezi planlama, merkezi planlamadan uzaklaşma, enternasyonalizm eksikliği, enternasyonalist dayanışmanın sosyalist ekonomiyi sarsması, devlet örgütünün aşırı bürokratlaşması, devlet örgütünün yetkinlikten uzaklaşması... ve en nihayet, ihanet.

Ben, elinizdeki çalışmada, bu genel tartışmalara mümkün olduğunca girmemeyi tercih edeceğim.

Son soru, Rusya'da devletliliğin çöküşü, teorik olduğundan çok siyasi bir önem taşıyor, zira Rusya'da yönetici elitin davranışlarını biçimlendiren refleksleri tam da bu soruya verilen cevaplar koşulluyor.

Demek ki bu çalışma kapsamında sosyalist ekonominin yapısal krizini ve sonrasını daha ziyade bu son soruyu ilgilendirdiği ölçüde ele almalıyız.

Bunu dört temel başlıkta yapacağım.

Birincisi, bu yapısal kriz nasıl ortaya çıktı?

İkincisi, krizden çıkmak için hangi yöntemler öngörüldü ve bunlar başarılı oldular mı?

Üçüncüsü, askeri harcamaların bu yapısal krizdeki rolü nedir?

Son olarak, kriz, çöküşten sonra nasıl bir ülke tablosuna yol açtı?

Son başlık, ister istemez, esas itibariyle Rusya Federasyonu'nun Sovyet geçmişiyle arasındaki köprüleri ve bugününü anlamaya yönelik, zira geçmişin mirası kadar yok edilişi de anlık bir eylem değil uzun süreli bir faaliyetti. Yok ediliş derken kapitalist restorasyon sürecini kastediyorum; bu süreç, 1991-1992'de fiyat liberalizasyonuyla tırmanıp 1998-1999'da GKO (Kısa Vadeli Devlet Tahvilleri) faciasıyla sona ermiştir.

Ancak çağdaş Rusya ile ilgili bu kitabın ilerleyen bölümlerinde söylenecek daha pek çok şey olacak.

Şimdi işe, sosyalizmin nasıl görülmemiş bir başarıya imza attığını bir kez daha hatırlatarak başlayalım.

1980'e Kadar Dev Bir Atılım Olarak Sosyalizm

Sosyalizm bütün temel ekonomik göstergelerde kapitalizm karşısında **mutlak** üstünlük gösterir.

Bunun için fazla yorumda bulunmadan rakamlara başvurmak yeterli olacak.

Şekil 15'e dayanarak bir hesaplama yaptım. Buradaki 2010 sabit fiyatlarını ABD tüketici fiyatları indeksini esas alarak 2003 rakamlarına çevirdim. Bunu da Türkiye'nin, gene 2003 dolar indeksi esas alınarak hazırlanmış olan uzun dönemli ekonomik büyüme performansı[1] ile karşılaştırdım. Grafik, iki ülkenin GSYH'nda büyüme oranları arasındaki devasa farkı görmemize imkân sağlayacak (Şekil 1). İki ülke arasındaki farkın 1929'dan itibaren hızla açıldığına dikkat edin. Bu, Falih Rıfkı'yı hayretlere düşürecek kadar derin bir değişikliğin matematik karşılığıdır. (Falih Rıfkı, 1931'de "Yeni Rusya" ve 1932'de "Moskova-Roma" adlı gezi notlarında, daha önceki ziyaretleriyle karşılaştırarak, Rusya'nın nasıl değiştiğini ve adeta tanınmaz hale geldiğini son derece renkli bir dille anlatır.)

Sefaletin dibinde, savaşların ve açlığın vurduğu bir köylü ülkesinden dev bir sanayi ülkesine geçişin inanılmaz hızını da, 1900-2000 arasında yıllık mutlak, yıllık ortalama ve onar yıllık periyotlara göre GSYH büyüme oranlarını gösteren bir başka tabloda (Tablo 1) göreceğiz.[2]

Bu olağanüstü büyümenin tamamen sosyalizm sayesinde gerçekleştiğine hiç şüphe yok. Bununla birlikte tablodan, sosyalizmin yapısal sorunlar yaşamaya başladığı dönemi de aşağı yukarı kesinlikle ayırt edebiliyoruz: 1980-1990 yılları arasındaki ortalama büyüme oranı, savaş yılları ve sonrasında yeniden inşa dönemi dahil, Sovyetler Birliği tarihinin en geri oranıdır. Buna rağmen, 1940-1950 arası hariç (savaş felaketinin korkunç bir yıkıma yol açtığı o yıllarda erişilen oran bile, birçok kapitalist hükümetin hayallerini süsleyecek kadar yüksektir) büyüme öylesine görülmemiş hızlara erişmiştir ki, SSCB, tarihindeki ortalama yüzde 10'un üzerinde büyüme oranını esas itibariyle bu yıllara borçludur.

---

[1] Çiftçi M., Tekin M. Türkiye'nin Referans Ülkelerle Karşılaştırmalı Uzun Dönemli Reel Ekonomik Büyüme Performansı: Bir İktisadi Kalkınma Sorunsalının Anatomisi (1907 – 2003) // Maliye Araştırma Merkezi Konferansları. 2009. no. 52.

[2] Симчера В., Федоренко Н. Валовое промышленное производство России за 100 лет. М., 2002.

Tablo 1. 20. yüzyılda Rusya-SSCB:
Onar yıllık periyotlarla GSYH büyüme rakamları.

Yıllar	Mutlak büyüme (2000 fiyatlarıyla ruble olarak)	Onar yıllık periyotlara göre büyüme (%)	Yıllık ortalama büyüme (%)
1901-1910	8,6	39,2	3,40
1911-1920	-26,1	-85,2	-25,50
1921-1930	68,7	1515,5	32,10
1931-1940	262,5	358,6	16,45
1941-1950	243,3	72,4	5,60
1951-1960	1048,5	187,3	11,15
1961-1970	1894,5	113,9	7,90
1971-1980	2665,1	74,9	5,75
1981-1990	2141,8	34,4	3,00
1991-2000	-3605,5	-43,1	-5,50
Ortalama		10,5	10,5

İktidar dönemlerine göre büyüme oranları ise, bu dönemlerde uygulanan iktisat siyasetinin başarısını veya başarısızlığını gösterecektir. Kapitalist restorasyonla başlayıp Yeltsin dönemiyle nihayete eren büyük yıkıma rağmen, sosyalizmle erişilen muazzam büyümenin, yüzyıl ortalamasını yüzde 10,5'a yükseltmiş olduğuna dikkat edin.

Tablo 2. 20. Yüzyılda Rusya-SSCB:
Hükümet dönemlerine göre GYSH büyüme rakamları

Yıllar	Mutlak büyüme (2000 fiyatlarıyla ruble olarak)	Dönem boyunca büyüme (%)	Dönem ortalaması, yıllara göre büyüme (%)
1901-1905	1,3	8,0	1,55
1905-1906	2,2	3,4	3,4
1906-1911	7,6	41,5	5,95
1911-1917	-6,6	-11,8	-1,9
1917-1922	-15,0	-65,7	-17,8
1922-1953	807,9	6751,1	22,3
1953-1964	1409,8	171,9	9,5
1964-1985	5125,6	229,9	5,85
1985-1991	340,4	4,6	0,75
1991-1999	-3446,3	-38,2	-5,5/-4,8
20. yüzyıl boyunca yıllık ortalama	-	10,5	10,5

Sosyalist Ekonomide Yapısal Kriz

Bu rakamlar, sorun yaşanmadığı anlamına gelmiyordu. Pek çok sorun yaşanıyordu; bunların başlıcası da herhalde şuydu: Halkın maddi ve manevi durumu nasıl düzeltilecek?[3]

Ayrıca unutmamalıyız ki, bu yıllarda bile idare-i maslahatçılarla değil, sosyalizme ve yaklaşan komünizme inanan dev bir kadro birikimiyle karşı karşıyayız. Revizyonizm veya reformizmle ilgili hangi eleştiri getirilirse getirilsin, parti kadroları, 1980'lerin ortalarından itibaren karşılaşacağımız bürokratik etiketlerden köklü bir farklılık gösterirler. Bu kadrolar için sadece halkın maddi durumunun düzeltilmesi değil, komünizme yaklaşmak da önem taşıyordu; kadrolar bürokratikleşmeye rağmen Lenin'in mirasını, öngörülerini ve beklentilerini büsbütün unutmuş değillerdi; ideolojik hedefler, her ne kadar yıldan yıla giderek zayıflasa da, bu kadroların ufkundan büsbütün silinmemişti.

Sovyetler Birliği, 1980'den itibaren yapısal bir kriz içine girdi.[4]

Bu kriz esas itibariyle iki nedenden kaynaklanıyordu. Birincisi, 1965'den sonra ortaya çıkan ve meta ekonomisini (başta kârlılık

---

[3] Bolşevik Partisi'nin programı, sadece ihtiyaçların tatmininden değil, insan kişiliğinin çok yönlü ve özgür bir şekilde gelişmesinin de sağlanmasından söz eder.

[4] Türkiye solunda sosyalizmin krizi genellikle kabul edilmez, ama revizyonizmin, sosyal emperyalizmin, reel sosyalizmin vb. krizi diye tanımlanır. Bütün bu tanımlar farklı siyasi angajmanları yansıtır. Oysa Sovyetler Birliği'nde, her kim tarafından ve her ne anlayışla yönetiliyor olursa olsun sosyalizm **vardı** ve krizi yaşayan, bu **sosyalizmdi**. Ben, mükemmeliyetçilikten, siyasi angajmandan ve sübjektivizmden uzak durmak gerektiğini düşünüyorum ve şu görüşteyim: Sosyalizm için daha genel bir tanıma ihtiyaç var; belki de (Lenin'in ünlü formülü) "komünizm eşittir elektrifikasyon artı Sovyet iktidarını" şöyle yorumlamak gerek: üretim araçları üzerinde toplum (fiiliyatta devlet) mülkiyeti ve mülk sahibi sınıfların (burjuvazi yahut kapitalizm öncesi kalıntılar) dışlandığı (**yani** onlar üzerinde diktatörlüğe dayanan) bir siyasi iktidar. Bu ilkeler, özellikle de ikincisi, çoğu zaman sosyalizmden beklentilerimizi bütünüyle karşılamayabilir, mesela henüz mülk sahibi olmamış (yani burjuvazi olarak tanımlanamayacak) ama üretimi kontrol edebilen bürokrasi sorunu ortaya çıkar, demokratik ilkeler ve daha genel anlamda marksizmin kendinden önceki aydınlanmacılıkla ilişkisinin hayatta nasıl karşılık bulduğu sorusu ortaya çıkar, daha da genel anlamda kitle demokrasisinin sağlanması sorunu ortaya çıkar, daha da genel anlamda devletin sönmeyip tahkim edilmesi sorunu ortaya çıkar, vb. Bu durumlarda elimizdeki sosyalist ülkelere bu niteliklerine göre yeni sıfatlar eklemek gerekebilir; ama temel ilkeler değişmez: üretim araçları üzerinde sosyal mülkiyet ve mülk sahibi sınıflar üzerinde diktatörlük varsa (**yani** bu sınıfların iktidar olması her türlü yolla engelleniyorsa), sosyalizmdir; bu engel kalktığında, yani bu sınıflara iktidar yolu açıldığındaysa kapitalist restorasyon sürecine girilmiştir.

kategorisini) güçlendiren Liberman-Kosıgin reformları; ikincisi de petrol fiyatları.

Bunlardan **birincisi**, merkezi planlamayı piyasa hareketlerine tabi hale getirerek ekonomiyi potansiyel olarak istikrarsızlaştırmakla kalmadı, aynı zamanda büyümeyi yavaşlattı ve dahası, bundan sonraki yıllarda yapılacak tarım ve sanayi yatırımlarını verimsizleştirdi. Bu reformların yol açtığı yapısal tahribatlardan başka bir idari erozyon da ortaya çıktı; kârlılık ve piyasa kategorilerinin geniş kabul görmesi merkezi planlamanın etkisini daraltır ve plan hedeflerini dalgalanmalara tabi hale getirirken bürokratik idarecileri güçlendirdi ve sosyalist kategoriler, düpedüz, gerçek hayatta hiçbir karşılığı bulunmayan gereksiz bilgi enflasyonu haline gelmeye başladı. Biraz aşağıda tekrar değineceğim gibi, bu reformlar sonrası Sovyet istatistiklerinin de gerçeği tam olarak yansıtmadığına dair inandırıcı itirazlar vardır.

İkincisi, yani petrol fiyatlarında 1970'den itibaren ani yükseliş ise, reformların tahrip edici etkisini gizlemeyi uzun süre başardı; ama daha önemlisi, Sovyet ekonomisi giderek ihracatta petrol ve doğalgaza bağımlı bir ekonomi haline geldi. 1980'li yılların ortalarından itibaren petrol fiyatlarında düşme, doğal ki, bu hayali istikrarı tuzla buz edecekti.

Daha yakından bakalım.

Liberman-Kosıgin Reformları

Liberman-Kosıgin reformlarıyla devlet işletmelerine, ortak plan hedeflerinden başka kârlılık ilkesinin de getirilmesi, son derece derin yapısal sonuçlar ve sorunlar doğurdu. Bütün dünyası kapitalizm, yani meta ekonomisi üzerine kurulmuş olan bizlerin bunu ilk bakışta fark etmesi zor olabilir. Ancak unutmamalıyız ki sosyalist sistem, **bütün** ekonominin **toplam** verimliliğini esas almak üzerine kurulmuştu; önemli olan, tek tek işletmelerin "kârlılığı" (eğer bu kavramı kullanmak gerekiyorsa) değildi, ama sistemin bir **bütün** olarak hedeflerine ulaşmasıydı. Dolayısıyla, kimi sektörlerin "verimsizliği" baştan öngörülüyordu ve bu da gayet anlaşılırdı. Zira birincisi, sosyalist ekonomi, parçaların birliği değildi, ama tek bir bütün olarak görülüyordu;

ikincisi de (bu nedenle) sistemde kimi sektörlerin "verimsizliği" doğal ki başka sektörlerdeki üretim maliyetini düşürücü bir faktördü. Demek ki bütün sistemin verimliliği, kimi sektörlerin verimsizliğini gerektirebilirdi ve gerektiriyordu.

Oysa reformlar, tek tek işletmelere kârlılık ilkesi getirmesinden başka, devlet tekelinin bakanlıklara bağlı işletmeler arasında parçalanması eğilimini de ortaya çıkardı. Bu, ilkinden daha büyük bir tehlikeye işaret ediyordu; zira işletmelerin özerklik eğilimleri planlamayla bastırılabilirdi ama bakanlıkların kendi bağımsız sektörlerini oluşturma eğilimleri, "kendi" menfaatlerini diğerlerine karşı korumalarını beraberinde getiriyordu.

Son olarak, reformlar emek gücünün niteliğini de değiştirme eğilimini ortaya çıkarıyordu. Sosyalist sistemde emek, kolektif nitelik taşıyordu; bu nitelik ise sistemin bir bütün olarak kolektif olmasından kaynaklanıyordu. Demek ki emek, kapitalizmde olduğu gibi pazarda soyut emek haline gelmiyor, ama doğrudan doğruya soyut emek olarak beliriyordu. Oysa işletmelerin kârlılığı ilkesi, şimdi emeğin soyutlanmasını belli ölçüde işletmeler arası ilişkilere terk ediyordu; nitekim işletmelerin kendi emek verimliliklerini artırmaları da bekleniyordu. Bu, sadece verim sorununa değil, emeğin yabancılaşmasına da yol açıyordu; emeğin yabancılaşması, metanın fetiş karakterinin güçlenmesi, devletin fetişleştirilmesiyle birleşince, neredeyse bütünüyle siyasi atalet içinde bir toplum tablosu ortaya çıkıyordu.

Sosyalist ekonomi tartışmalarına aşina olan okur, Liberman-Kosıgin reformlarının sonuçlarını ayrıntılarıyla bilmese bile, 1960'lı yıllarda Charles Bettelheim gibi önde gelen marksist iktisatçıların bu tartışmalara müdahil olduğunu, keza Çin-Sovyet ayrışmasında (ve ileriki yıllarda düşmanlaşmasında) iktisat tartışmalarının da önemli bir yer işgal ettiğini hatırlayacaktır. Bu tartışmaların taraflarından biri Che Guevara idi. Che'nin, daha Liberman-Kosıgin reformlarından önce, özerklik eğilimlerinin güçlü olduğu Sovyet iktisadi sistemini eleştirerek Küba'da daha merkeziyetçi bir iktisadi sistem kurulmasını savunduğu bilinir. Che, Sovyetler Birliği'ndeki (ve genel olarak sosyalist bloktaki) iktisadi sistemi "ekonomik hesaplama sistemi"

diye tanımlar; onun savunduğu ise "bütçeye bağlı finansman" sistemidir. Bu sistemler arasındaki farkları açıkladığı satırlar, konumuz açısından önem taşıyor:

> Bütçeye bağlı finansman sistemine göre işletme, aynı teknik temele dayalı, ürünler açısından ortak bir yönelime sahip, bazen de aynı coğrafi bölge üzerinde kurulu fabrikalar ya da üretim birimleri … topluluğudur. Ekonomik hesaplama sistemine göreyse işletme kendi hukuki kimliğine sahip bir üretim birimidir. …
>
> Bizim sistemimizde para, yalnızca, merkez kuruluşlarca işletmenin çalışmasının denetimini sağlamak için analiz edilen işletme yönetimindeki başarı ölçüsünün, fiyat biçiminde yansımasından ibaret ... bir hesap birimi olarak işe yarar. Ekonomik hesaplamada ise bununla kalmaz, aynı zamanda bir ödeme biçimidir, dolaylı kontrol aracı olarak kullanılır, çünkü üretim biriminin işlemesini sağlayan kaynak bu para fonudur. Bankalarla ilişkiler, özel üreticinin kapitalist bankalarla ilişkisine benzer, işletme planlarını açıklamak ve ödeme gücünü kanıtlamak zorundadır. …
>
> Parasal öz-yönetim, tüm işletmeleri kapsayan merkezi kontrole, fakat daha büyük bir adem-i merkeziyetçiliğe dayanır. Kontrol, "ruble" aracılığıyla, dolaylı yolla ve banka tarafından yapılır. İşletme yönetiminin çalışmalarının sonucu, parasal açıdan belirlenir ve bu sonuç, dağıtılacak primler için ölçü oluşturur. Emekçileri bireysel ve topluluk olarak harekete geçiren özendirici etken, maddi çıkarlardır.
>
> Bütçeye bağlı finansman sistemi, işletmenin çalışmalarının merkezden kontrolüne dayanır. Planı ve ekonomik yönetimi, merkezi kurumlarca doğrudan doğruya denetlenir. İşletmenin kendi para fonu yoktur, bankadan kredi de almaz. Maddi özendirici etken olarak bireysel para ödüllerini ve para cezalarını kullanır.[5]

---

5 "Che" Guevara E. Politik Yazılar / trans. N. R. Çobanoğlu. İstanbul: Yar Yayınları. P. 134–37.

Ne var ki hiçbir şey sebepsiz değildir; hiçbir şey, sebepleri sadece "ihanette" aranıp bulunacak kadar basit değildir.

Hiç şüphesiz ki, Liberman-Kosıgin reformları, perestroyka ile karşılaştırıldığında, bir karşı-devrimci restorasyon sürecinin işaret fişeği değil, ancak sorunları kontrollü kapitalist kategorilerle aşma girişimi olarak görülebilir.

Bu tartışmayı Harkov Üniversitesi iktisat profesörü Yevsey Liberman'ın 9 Eylül 1962'de Pravda'da yayınlanan "Plan, Kâr, Ödül" başlıklı makalesi başlatmıştır; doğrusu önerdiği ve öngördüğü programı son derece rafine ifade etmeyi başaran bir başlık: Kârlılık kategorisinin ve maddi özendiricilerin başrolü oynayacağı bir planlı ekonomi.

Liberman'ın önerisinin ilk olmadığını da unutmayalım; zira ekonomik planlama tartışmaları çok daha eskiye dayanıyordu. Dahası, Liberman'ın, işletmelerin yeni baştan yatay örgütlemesi önerisi de bu alandaki biricik öneri değildi; aslında bunun tam tersi de mevcuttu. Bir başka iktisatçı, Viktor Gluşkov aynı yıl, bütün ülkede hesap merkezleri oluşturup bunları tek bir merkezde birleştirerek kompleks bir enformasyon ağı kurulmasını önermişti.[6]

Gluşkov'un önerisi gerçekleştirilebilir miydi, bilmiyoruz; ne var ki hem büyük yatırım gerektiren hem de ne sonuç alacağı belirsiz (Gluşkov kendisi de beş yıldan önce sonuç beklemiyordu) bir bilgisayar ağı önerisi karşısında Liberman'ın verimliliği artırmak için kârlılık kategorisini sisteme katma önerisi, daha cazip bulundu. Kaldı ki zaten,

---

[6] Karkeviç, Kitov ve Gluşkov gibi öncülerin girişimlerinin kaderiyle ilgilenen okur, (elinizdeki kitabın hazırlığı bittikten sonra yayınlanan) etraflı bir değerlendirmeyi şu makalede bulacaktır: Narin Ö. SSCB'de Bilgisayar Ağları İle Planlama [electronic resource] // Abstrakt 2020. 30 June. URL: http://www.abstraktdergi.net/sscbde-bilgisayar-aglari-ile-planlama/ (accessed 04.07.2020). Ne var ki ben, bu girişimlerin hayata geçmeme nedeni olarak, bürokrasinin direncinden ziyade verimlilik hesabını görüyorum. Aslında işaret ettiğim makalenin yazarı Narin de buna dikkat çekiyor: "Gluşkov'un önerdiği sistemin tümüyle çevrimiçi olması 30 yıl alacaktır ve maliyeti, nükleer ve uzay programlarının karşılandığı askeri bütçeden çok daha fazla tutmaktadır. Bu maliyet ve bürokrasinin direnci önerinin uygulanmasını imkânsızlaştırmıştır." (Ibid.) Kaldı ki, bu öneri tartışılırken sık sık (ve haklı olarak) Lenin'in sosyalizmin mümkün olduğuna dair muhasebenin merkezileştirilmesi üzerine yazdıklarına gönderme yapılıyordu. Eğer bu öneri, sonuçları kestirilemeyen köklü bir devrim niteliği taşımasaydı, ancak alt düzeyde de olsa gerçekleştirilebilir görünseydi, pekâlâ kabul edileceği ileri sürülebilir. Bununla birlikte, tekrar etmek pahasına, bu farazi tartışma hiçbir anlam taşımıyor.

tarihi tartışmaları böyle yapmak da abestir. Neticede, "neden reforma ihtiyaç duyuldu?" sorusu, bizim için daha önemlidir.

Peki, öyleyse doğru soruyu soralım: Neden reforma ihtiyaç duyuldu?

Temel sorun, emek verimliliğinin düşük olmasıydı ve bu gerçek, yakıcı bir sorundu; zira emek verimliliğinin düşüklüğü, kaynakların israf edilerek boşa gitmesine yol açıyordu. Demek ki emek verimliliğini artırmanın yolları bulunmalıydı. Bunun objektif ve sübjektif şartları vardı; objektif şartlar, ekonominin ve işletmelerin genel örgütlenmesiyle ilgiliydi, sübjektif şartlar ise emekçinin teşvik edilmesiyle. Aynı yıllarda bütün dünyada sosyalist çevrelerde maddi ve manevi özendiricilerin verimliliğe etkisi üzerine bitmek bilmeyen tartışmalarının yapılmış olması boşuna değildir; Sovyet reformculara göre, maddi özendiriciler, emek verimliliğini artırmanın kaçınılmaz bir aracıydı.

İkinci ve ilkinden daha az önemli olmayan, üstelik belli ölçüde onu koşullayan bir sebep de şuydu: Hruşçov döneminde kendine has bir **voluntarist liberalizm** uygulanmış ve ekonomi aşırı derecede zorlanmıştı.[7] Dahası, 1957-1965 döneminde Sovnarhoz'lar (Kamu Ekonomisi Sovyetleri), ekonominin merkezi yapısını büyük ölçüde parçalamış ve acilen tedbir alınması gereken bir krizi tetiklemişti. Bu kriz şuydu: Hruşçov reformları, bütün ülkeyi, Sovnarhoz'ların başında olduğu iktisadi-idari bölgelere (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nde 64 bölge) ayırmıştı. Bu sovyetler, ilgili cumhuriyetin bakanlar kurullarına bağlıydılar. Voluntarist liberalizmle verimsizleşen bu acayip çok başlılığın yarattığı tehdit daha Hruşçov döneminde öyle şiddetlenmişti ki, 1962'den itibaren (çok başlılık tamamen tasfiye edilmemekle birlikte) sistemin terbiyesine girişilmişti. Demek ki reform, sadece kaçınılmaz görünmekle kalmıyor, aynı zamanda adem-i merkeziyetçiliğin tasfiyesini de gerektiriyordu. Nitekim Kosıgin reformlarının ilk işi, bu tasfiyeyi gerçekleştirmek ve ekonominin sektörel idaresini yeniden tesis etmek olmuştu.

---

[7] Hruşçov dönemini anlatmak için en uygun deyimin bu olduğunu düşünüyorum. Zira bütün bu dönem boyunca toplum hayatında değilse bile (genellikle öyle sanılır, ne var ki bu bir yanılgıdır) ekonomide liberal eğilimler hakimdir, ancak bu eğilimler tamamen voluntarist bir tarzda, tepeden aşağıya doğru dayatılarak uygulanır.

Üçüncüsü, reformların hedefinde ifade edildiği gibi, gayet somut ve yakıcı bir maddi zemini de vardı: İnsanların maddi durumlarının iyileştirilmesi. Bunun için ürün kalitesinin yükseltilmesi ve tarımsal ürünlerin fiyatlarının (reformlar neticesinde) artması öngörülmüştü. Neden buna gerek duyulmuştu? **Öncelikle**, batıyla karşılaştırıldığında ürün kalitesinin özellikle 1960'lardan itibaren sürekli düşük olması, sisteme güvensizliği artırıyordu; dolayısıyla tedbir almak siyasi açıdan da kaçınılmazdı. **İkincisi** de, şehirleri şehirlerin dayattığı şartlarda beslemek zorunda bırakılan kırda hayat şartları hem daha zorlu, hem daha kötüydü; dolayısıyla bu durum, "işçi-köylü devleti"nin geleceği açısından da siyasi bir tehdit anlamına geliyordu.

Kosıgin reformları sadece beş yılı kapsar; 1965'de başlayıp 1970'de sona ermiştir. Dolayısıyla, bu reformların ekonomik anlamda başarı veya başarısızlığından söz etmek zordur. Belki devletin **mutlak kontrolünde** bir ekonomik liberalizasyon bütünüyle uygulanabilmiş olsaydı, sonraki yılların sorunları daha yumuşak atlatılabilirdi. 2000'li yılların Çin tecrübesini izleyen Rusyalı kimi solcular, yıkımın nedenini, aynı şey Sovyetler Birliği'nde yapılmamış olmasında görürler. Ama bir kez daha, böyle spekülatif bir tartışma anlamsızdır.

Reform paketinin sona erdirilmesinde neyin etkili olduğu da sonu gelmeyen tartışmalara konu olmuştur. Kimilerine göre 1968 Prag baharı, Sovyet yönetici elitini teyakkuza sevk etmişti; daha gerçekçi olan bir diğer görüşe göre ise, kârlılık kategorisinin kabul edilmiş olması, işletmeleri, maliyet fiyatlarını yüksek tutmaya veya hatta yüksek göstermeye teşvik ediyordu.

Bununla birlikte reformlar, iktisadi sonuçları itibariyle görünürde kısa süreli olsa bile, siyasi anlamda gerçek bir "başarı" göstermiş ve 1977 Sovyet anayasasına dahi girmiştir. Anayasanın 16. maddesine göre:

"Ekonomi, sektörel ve bölgesel ilkeler göz önünde tutularak ekonomik ve sosyal gelişmenin devlet tarafından planlanması temelinde, merkezi idareyi girişim, birlik ve diğer teşkilatların iktisadi öz-yeterliliği ve inisiyatifiyle birleştirmek suretiyle yönetilir. Bu bağlamda iktisadi

muhasebe, kâr, maliyet ve diğer iktisadi kaldıraç ve özendiriciler aktif biçimde kullanılır."[8]

Demek ki, reformların gerçek yıkıcı etkisini, esas itibariyle, kârlılık, verimlilik ve işletmelerin emek verimliliği kategorilerinin Brejnev döneminin ataleti içinde ekonomiye bütünüyle nüfuz etmesine bağlamak gerekir.

Petrol bağımlılığının yol açtığı atalet içinde bu nüfuz, sonuçları 10-15 yıla kadar ortaya çıkacak yıkıcı bir etki doğuracaktı.

Devam. Brejnev ve Sonrası

Sorunun sosyalizm içinde nasıl çözülebileceğini tartışmak, en azından burada, anlam taşımıyor. Zira bu, konumuz itibariyle farazi bir tartışma olur. Ancak rakamlardan yararlanarak bu yapısal sorunu gösteren tabloyu daha belirgin çizmek gerek.

Sovyetler Birliği döneminde dış ticaret, şu ana kalemlerden hesaplanıyordu:

- Makine, ekipman ve nakliye araçları;
- Yakıt ve elektrik;
- Cevher ve konsantreler, maden ve bunların mamulleri;
- Kimyasal ürünler, gübre ve kauçuk;
- Orman, selüloz ve kâğıt mamulleri;
- Tekstil ve kumaş;
- Gıda ürünleri ve bunların üretimi için gerekli hammaddeler;
- Kamusal tüketime yönelik sınai ürünler.

Rusya'da ise başlıca kalemler şunlardır:

- Besin ve işlenmemiş tarım ürünleri (tekstil hariç);
- Mineral ürünler;
- Kimyasal mamuller, kauçuk;

[8] Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик от 7 октябрь 1977 г. № 41.-Ст. 617: принят Верховный Совет СССР. Библиотека нормативно-правовых актов СССР.

- Deri, kürk ve bunlardan yapılan ürünler;
- Orman ve selüloz ve kâğıt mamulleri;
- Tekstil, tekstil mamulleri, ayakkabı;
- Metal, değerli taşlar ve bunlardan yapılan mamuller;
- Makine, ekipman ve nakliye araçları;
- Diğer.

Bizi en çok ilgilendiren ise şu kalemler: Petrol ve doğalgaz; makine, ekipman ve taşıtlar; işlenmiş ve işlenmemiş gıda ürünleri.

Ne var ki bunlardan ilki Rusya ve SSCB istatistiklerinde örtüşmüyor; dolayısıyla onun için farklı istatistikleri incelemek gerek.

Sovyetler Birliği bir ağır sanayi ülkesiydi; makine, ekipman ve taşıtların, ticarete yönelik bütün istatistiklerde ilk sırada bulunması boşuna değildir. Bu, dış ticarete de bütünüyle yansır (Şekil 2). Burada, 1970'ten sonra toplam ihracat oranında ani bir düşüş, 1985'ten sonra da kısmi bir artış görüyoruz. Bu, tamamen petrol fiyatlarıyla ilişkili: Petrol fiyatları yükseldikçe makine ve ekipman satışlarının payı azalıyor, petrol fiyatları düştükçe artıyor. Ne var ki bu sadece göreli bir artış değil. Petrol ve doğalgaz, ihracat toplamında mutlak olarak da giderek büyüyen paylar alıyor (Şekil 4).

Görülüyor ki, Rusya, makine, ekipman ve taşıt ihracatında bir daha asla, Sovyetler Birliği'nin ulaştığı seviyeye erişemedi.[9]

İşlenmiş ve işlenmemiş gıda ürünleri ihracatında Sovyetler Birliği'nde en azından 1970'e kadar yaşanan gıda ihracatındaki düşüşün, bu yıllara kadar makine ve ekipman ihracatının hızla tırmanmasından kaynaklandığı da belli; ama bu tarihten sonra her ikisinin de payının hızla azalmış olması, petrolün tayin edici etkisinden kaynaklanıyor (Şekil 3). (Bu kalemde 2010'dan sonra kısmi bir artış var; bunun nedeni de, tahıl ihracatının artmış olması.)

[9] Bu ve bundan sonraki grafiklerde aksi belirtilmedikçe Rusya Federasyonu'na ait grafikler esas itibariyle Rosstat'tan derlendi. SSCB dönemine ait istatistiklerin derlenmesi için ise SSCB Devlet İstatistik Komitesi tarafından yayınlanan yıllıklardan yararlanıldı. Bak. Народное хозяйство СССР. 1922 – 1982. М.: Финансы и статистика.

Petrol ve doğalgaz ürünleri için hesap yapmamız gerekli; zira bu, bizi iki türlü ilgilendiriyor. İlki, bu ürünlerin ihracat içindeki payı; ikincisi de bütçeye katkısı. Böylece Sovyetler Birliği'nin son dönemine ilişkin daha sağlıklı bir fikir sahibi olabiliriz. İlki için SSCB istatistik derlemelerinde (Народное хозяйство) sağlıklı bilgiler mevcut; ancak ikincisini, ilgili yılların resmi bütçelerini dikkate alarak hesaplamamız gerekecek. Başta OPEC olmak üzere uluslararası kuruluşların rakamlarını değil resmi istatistikleri esas almamızın nedeni şu: Bu kurumların rakamları, SSCB resmi rakamlarıyla hemen bütün yıllarda çelişiyor; ancak ekonominin bütünüyle planlandığı SSCB rakamlarının doğru olduğunu kabul etmeliyiz. Burada belli bir istatistik hatayla karşılaşacağız: Yukarıda dış ticaret kalemlerini sıralarken gördüğümüz gibi, SSCB'de akaryakıt ve elektrik gelirleri aynı kalemde sayılıyordu; ancak Rusya Federasyonu'nda böyle değil. Bu, SSCB'deki ilgili kalemin gelirinde belli bir şişmeye neden olacak; ancak bu şişme, varacağımız sonuçlara etki edecek kadar büyük değil.

Şekil 5, bize, SSCB ve Rusya Federasyonu'nda bu genelleştirilmiş petrol gelirlerini gösteriyor.

Ne var ki ilk bakışta sağlıklı gibi görünen bu durum, aslında, 1980'den itibaren ihracatın yarıya yakınını (kimi yıllarda daha fazla) petrol ve doğalgaz (artı elektrik) gelirlerinin teşkil ettiğini dikkate alırsak, derin bir sorunu gizlemekte.

Ayrıca şunu da unutmamalıyız: Bütün istatistiklerde olduğu gibi burada da, özellikle 1990-1992 arası, son derece sorunlu; zira bu dönemde soygun akıl almaz boyutlara ulaşmıştı, dolayısıyla buradaki rakamların çok daha üzerinde miktarlar söz konusu olabilir ve olmalıdır.

Şekil 6'da görülen petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar,[10] doğal ki, ihracatın petrol ve doğalgaza bağlı hale geldiği 1970'lerden itibaren ekonomiyi sarstı. Petrol fiyatlarında 1980'den sonraki büyük düşüşün ihracat rakamlarına yansımasına bakarsak, 1980-1989 arasında fiyatlar 3 kattan fazla düştüğü halde ihracatta petrol gelirlerindeki düşüş

[10] Grafikteki veriler için: Historical Crude Oil Prices [electronic resource] // InflationData URL: https://inflationdata.com/articles/inflation-adjusted-prices/historical-crude-oil-prices-table/ (accessed 22.12.2019).

13 puan civarındaydı (Şekil 5). Bu durum, bütçede enerji gelirlerinin 5 puana yakın düşmesine yol açtı (Şekil 7). Bu da büyük bir bütçe açığına neden oldu; açık, 1985'de GSYH'nın yüzde 2,4'ü iken, ertesi yıl yüzde 6,2'sine yükseldi; 1987'de 8,4, 1988'de de yüzde 11. 1990'da ise yüzde 8,3'e düşürülmesi planlandığı halde ancak yüzde 9'a düşürülebildi.[11] 1991 sonuna gelindiğinde, çöküşle birlikte (kimi hesaplamalara göre) yüzde 31,9'u bulmuştu.

Ne var ki SSCB resmi bütçe raporlarının hiçbirisinde bu açık görünmez; zira hükümet, açığı, SSCB Devlet Bankası'nın kredileriyle kapatıyordu. Banka kredileri, 1982'de GSYH'nın yüzde 2,8'i iken, 1990'da yüzde 14,1'ine yükselmişti.

SSCB'nin 1985-1990 arasındaki bütçe açığı (Şekil 11) ile petrol fiyatları (Şekil 6) arasındaki korelasyon da, Sovyet ekonomisinin petrol bağımlılığını gösteriyor.

Bir başka gösterge, dış borç eğrisi olacak (Şekil 8).[12] Burada bir dizi farklı kaynağa göre dış borçların, Maliye Bakanlığı'nın verilerine göre de iç borçların GSYH'ya oranlarını göreceksiniz. Dış borçların 1975'te yüzde 1,82'den 1991'de yüzde 8-9 seviyesine (yaklaşık 67,5 milyar dolar) yükselmiş olduğuna dikkat çekelim. Ekonominin bütünüyle planlandığı ve dengelendiği sosyalizmde dış borç miktarının artışı yapısal bir soruna işaret ediyordu. Bu elbette kapitalist ekonomiyle karşılaştırıldığında çok önemsiz bir oran sayılabilir; nitekim Rusya Merkez Bankası rakamlarına göre Rusya'nın dış borçları 1999'da GSYH'nın yüzde 90'ını aşmıştı.

Sovyetler Birliği'nin dış borçları konusunda da söylenmesi gereken iki önemli şey var. Birincisi, 1980'e kadar olan dış borçların nakden gayet düşük olmasından başka, bunların büyük bölümü sosyalist

---

[11] Кропотов О. Долги России от первых Романовых до наших дней. Часть 2. СССР и Россиская Федерация [электронный ресурс] // История.РФ 2016.11 март. URL: https://histrf.ru/biblioteka/b/dolghi-rossii-ot-piervykh-romanovykh-do-nashikh-dniei-chast-2-sssr-i-rossiiskaia-fiedieratsiia (дата обращения 22.12.2019).

[12] Grafikte MB / Dünya Bankası ve MB / IMF, sırasıyla, Merkez Bankası'nın açıkladığı dış borç tutarlarının sırasıyla Dünya Bankası ve IMF tarafından ileri sürülen GSYH tutarlarına olan oranını ifade ediyor. Grafiği hazırlarken Sovyetler Birliği dönemi için GSYH için İvan Kuşnir'in "Makroekonomi İncelemeleri" adlı blogundan yararlandım.

ülkelere olan borçlanmalardı; dolayısıyla sistem-içi hesap parası olarak görülmelidir. Ama özellikle 1985'ten sonra sosyalist ülkelere yapılan borçlanmaların miktarı azalır ve toplam borç yükünün büyük bölümünü (1980'de yüzde 53, 1985'de yüzde 67, 1988'de yüzde 80) özel kuruluşlara olan borçlar oluşturur. Böylece, Sovyet ekonomisinin giderek dışa bağımlı hale geldiği açıkça görülüyor.

1980'e kadar iç borç miktarı, GSYH'nın yüzde 10'undan azdı; ancak 1970'lerin ortasından itibaren giderek hızlanan bir yükseliş görürüz: 1970'de yüzde 9,56, 1980'de yüzde 16,36, 1985'de 20,41, 1988'de 66,07 ve nihayet 1990'da 111,36.[13] Demek ki 1980'lerin ortasından itibaren ödemeler dengesi ve bütçe açığı, iç borçlanmayı beslemektedir; devlet kredilerinin büyük bölümü de bu açığı kapatmak için kullanılmaktadır. Dahası, 1980'lerin sonlarında artık iç borçlanmanın hesap parası olmaktan giderek çıktığına da dikkat çekmek gerek, zira kapitalist restorasyonla birlikte meta ekonomisi yaygınlaşmıştır.

Bu istatistikte son derece önemli bir başka yan daha var. 1985 ile 1990 arasında, yani Sovyet ekonomisinin çöküşüne yol açacak derin kriz ortamında ihracatta petrol gelirlerindeki düşme, sağlıklı bir iktisadi tercihin değil, doğrudan doğruya bu krizin sonucudur.

Kapitalist Restorasyon Sürecine Giriş ve Çöküş

Böylece şunları yeterince açıklıkla ortaya koymuş olduk: Sovyetler Birliği ekonomisi, en azından 1980'den itibaren yapısal bir krize girdi. Bu krizin başlıca belirtileri şu noktalarda ortaya çıkıyordu: Dış ticaret petrol fiyatlarındaki artışa bağlı olarak 1970'ten beri enerji kaynakları etrafında geliştirilirken, petrol fiyatlarının ani düşüşüyle birlikte dış ticaret dengesi bütünüyle sarsıldı. Buna sürekli artan bir bütçe açığı eşlik etti. Ödemeler dengesindeki açık, devlet kredileriyle kapatılmaya başlandı; bu durum, iç borçlanmada da ani bir artışa neden oldu. Keza dış borçlanma, hesap parası olmaktan çıktı ve

[13] GSYH tutarları, İvan Kuşnir'in "Makroekonomi İncelemeleri" adlı sitesindeki veriler esas alınarak seçildi. İç borç miktarları için, bak. Государственный долг (курсовая работа). М.: Изд-во Фин. ун-та при Прав-ве РФ URL: https://studfile.net/preview/1492027/page:12/ (дата обращения 30.12.2019). Buradaki tutarları resmi kurdan dolara çevirerek oranları tespit ettim.

uluslararası özel finans kuruluşlarına borçlanma, ekonomiyi giderek daha fazla dışa bağımlı hale getirdi. Bu krizin belirtileri arasında, yukarıdakilerin dışında şu başlıklar da bulunuyor ki, burada değinmekle geçecek, ancak ayrıntılı olarak incelemeyeceğiz: Dış ticaretin enerji kaynaklarına bağımlılığı ve sürekli para akışı, 1970'ten 1980'lerin ortasına kadar 15 yıllık periyotta, sanayinin teknoloji ağırlıklı hale getirilmesine ve yenilenmesine engel oldu. Bunun başlıca nedeni, işletmelerde kârlılık ilkesinin hakim olmasıydı. Bu durum en tahrip edici etkisini zorunlu tüketim mamullerinin üretiminde ve bu mamullerin dış pazarlarda rekabet yetersizliğinde gösterdi. Bu krizin nedenleri arasında ancak kısmen değindiğimiz başlık ise şudur: 1965'de Liberman-Kosıgin reformları, kârlılık ve özyeterlilik gibi kategorileri ekonomik planlamanın merkezine almak suretiyle, merkezi planlamayı yerel işletmelere bağımlı hale getirdi. Bu reformlar aynı zamanda ekonomik göstergelerin doğru yorumlanmasını da engelledi.

Ancak bu kriz, her ne kadar 1980'den beri tedrici bir yükseliş halinde olsa bile, 1987'den sonra artık üstesinden gelinemeyecekti. Bu çözümsüzlük, bütün sorunları çözeceği vazedilen perestroyka, yani kapitalist restorasyon ile birlikte meydana geldi. Sovyetler Birliği'nde dış borç krizi, ve bununla bağlantılı olarak döviz ve altın rezervlerinin erimesi, esas itibariyle kapitalist restorasyonun sonucu olarak ortaya çıktı.

1987'ye gelindiğinde partinin hemen bütün yönetici organları, krizin aşılması için kapitalist tedbirler uygulanması gerektiğinde hemfikirdi ve herkes, NEP dönemini yeni baştan okuyordu. Ne var ki şunun altını da çizmeliyiz: NEP döneminde sosyalizmin tesisi ve proletarya iktidarının kurtarılması kaygıları başrolü oynamıştı; oysa 1987'de temel kaygı, **devletin** ekonomik istikrarının sağlanmasıydı. Sosyalizm, sosyalizm olduğu için değil, ama sistem böyle olduğu için kurtarılması gereken bir şeydi. Sosyalizm değil devlet, idealler değil idari ve bürokratik istikrar. Burada devletin sürekliliği esas alındığına göre, iktisadi sistem ancak tali bir önem taşıyordu; nitekim restorasyon süreci ilerlerken kapitalizm kesin bir tercih olarak şekillendi. Bu temel farklılığı unutmamalıyız; zira bu farklılık aynı zamanda tarihi

kökenleri itibariyle devlet fetişizminin nasıl şekillendiğini de tartışmamızı gerektirecek.

Demek ki 1987'de perestroykanın sınıfsal temeline dair tartışmalar çok anlamlı değildir, zira burada yönetici elitin teknokrat bir girişimi söz konusudur.

Aslında yeni yol tartışmaları daha 1985'de, Gorbaçov'un perestroykayı ilk defa telaffuz ettiği Nisan Plenumu'nda başlamıştı. Gorbaçov, Çernenko'nun 10 Mart'ta ölümünün ardından genel sekreter seçileli henüz bir ay geçmişti, ancak öyle anlaşılıyor ki bundan önce de en azından birkaç aydır ikinci adam olarak görülüyordu.

Gorbaçov'un teşvik ettiği öneri, SBKP'nin ertesi yıl şubat ayında yapılan 27. Kongre'sinde onaylandı ve 12. Beş Yıllık Plan buna göre yapıldı.

"Kamu ekonomisinin sosyoekonomik gelişiminin ivmelendirilmesi" adını taşıyan bu plan hazırlanırken dört ana zaruret sayılmıştı:

(1) Gıda, konut, kamu sağlığı, zorunlu tüketim mamulleri üretimi, ekoloji.

(2) Askeri ve stratejik dengenin bozulması tehdidi.

Burada durup kısa bir açıklama yapmalıyız. Reagan yönetimi 1983'de "yıldız savaşları" projesini duyurmuştu. Bununla birlikte, Sovyet askeri bürokrasisi aslında bu projenin ABD'ye stratejik bir üstünlük sağlamayacağını biliyordu. O zamanki genel sekreter Andropov, 1984'te ölümünden kısa süre önce Pravda'ya verdiği bir mülakatta şöyle demişti: "Amerikalılar, günümüzde güvenilir bir füze kalkanı sisteminin kurulamayacağını biliyorlar, bilmiyor olamazlar. ... Neden bu maskaralık? Kafamızı karıştırıp baskı yapmak üzere bir araç olarak kullanmak için mi?"[14] Ne var ki Gorbaçov döneminde yönetici elit, bir önceki parti yönetiminin bu görüşüne kulak asmamış ve aslında olmayan bir tehdidi, perestroykaya bahane olarak kullanmayı tercih etmişti. Andropov'un öngörüsü de böylece gerçekleşmiş oluyordu:

---

[14] Гриневский О.А. Спектакль под названием «Звездные войны» // Независимое военное обозрение. 2000.

ABD, "yıldız savaşları" projesini kafa karıştırıcı bir baskı aracı olarak kullanmayı başarmıştı.

(3) Stratejik alanlarda tam bir ekonomik bağımsızlığın sağlanması.

(4) Büyüme hızını tekrar artırma, örnek bir iktisat siyaseti geliştirme. Bunun araçları olarak da bilimsel ve teknolojik gelişme, ağır sanayinin teknolojik olarak yenilenmesi, "insan faktörünün" faal hale getirilmesi.

Dördüncü zaruret, krizin farkında olunduğunu gösteriyor. Üçüncü zaruret anlamsız ve daha ziyade ajitasyon amacıyla konulmuş gibi duruyor; burada "reform yapılmazsa ekonomik bağımsızlığımızı kaybedeceğiz" korkusu telkin ediliyor. İlk zaruret ise, Avrupa'da Yeşiller'in yükselişinin izini taşıyan ekoloji bir tarafa konulacak olursa, krizin temel sonuçlarıdır. Birkaç yıl arka arkaya kötü hasat ve tahıl ithalatının başlaması, gıda korkusunu besliyor. Zorunlu tüketim mamulleri üretimi ve konut sorunu ise kitlelerin hayatını doğrudan etkileyen en temel sorunlardır; bunlardan ilki ancak zamanla ortaya çıkmış (1970'lerin başında her tür tüketim mamulü rahatlıkla bulunabilirken 1980'lerde bu sorun giderek karneli satışlara kadar varmıştı), ikincisi ise Sovyetler Birliği'nde hiç ortadan kalkmamıştır. Bu yüzden büyük şehirlerde birden çok ailenin daracık daireleri ortak kullandığına sıklıkla rastlanırdı; Hruşçov döneminde yaygın konut inşası hamlesi sayesinde bu sorun eskisi kadar yakıcı değildi ama hâlâ yaşanıyordu. 12. Beş Yıllık Plan'da öngörülen görevlerin en önemli ikisini bu yüzden gıda ve konut teşkil ediyordu. Plana göre 1990'a kadar gıda sorunu kalmayacak (bu kapsamda mutfak ihtiyaçları sorunsuz karşılanacak) ve binyılın sonuna kadar da konut sorunu bütünüyle çözülecekti.

Programı hayata geçirmek için atılması planlanan adımlar ise şöyleydi: Ağır sanayide atölyeler sanayi kompleksleri halinde birleştirilecek, yeni ve teknolojik araçlar üretilerek kamu ekonomisinin hizmetine sunulacak. Bu afaki planı gerçekleştirmek için büyük bir sermaye yatırımından başka gönüllü insan emeği de gerekiyordu. Bu amaçla, önde gelen komsomolcuların ve eski Stahanov hareketi üyelerinin katıldığı yaygın toplantılar yapıldı.

Gorbaçov'un bile bir zamanlar Lenin'e özenmiş olması, bugün şaşırtıcı gelebilir. Ama ne Lenin'in karikatürü dahi olamayacak Gorbaçov, ne devrimci enerjiyi yeni baştan üretmenin çok uzağındaki parti örgütü, ne de eğitimsiz işgücüyle teknolojik devrim yapmaya sevdalanan ekonomi planlamacıları, bu hedeflerin tek birine olsun yaklaşabilirlerdi. Nitekim 27 Nisan 1986'da Çerbobil nükleer santralinde meydana gelen facia, bu boş ve temelsiz ideallerin çöküşünü, "ivmenin" sıfırlanmasını da simgeler.

Böylece "ivmenin" yerini "perestroyka" (yeniden inşa) aldı. "İvme" hedef olarak kaldı; ona erişmenin yolu ise "yeniden inşadan" geçiyordu.

1987 Haziran ayında başlayan ve başbakan Rıjkov ile iktisatçı Abalkin'in adını taşıyan reform, perestroyka genel başlığı altında isimlendirilir.

Bu reformun ana çerçevesi şu tedbirleri kapsıyordu:

- İşletmelerin bağımsızlığı, öz yönetim, kendi finansmanını kendi sağlama ve masraflarını kendisi karşılama ilkeleri temelinde genişletilecek;
- İlk adımda kooperatif hareketinin geliştirilmesi suretiyle, ekonomide özel sektörün doğması tedricen teşvik edilecek;
- Dış ticarette devlet tekeli kaldırılacak;
- Dünya pazarı ile daha derin bir bütünleşme sağlanacak;
- Kamu ekonomisi alanındaki beş temel biçimin mutlak eşitliği kabul edilecek. Bu biçimler şunlardır: Kolhoz (kooperatif tarım çiftlikleri), sovhoz (devlet tarım çiftlikleri), kombine tarım işletmeleri (agrokombinat), kiracı kooperatifler ve çiftlik işletmeleri.

Demek ki özel sektörün esas itibariyle tarımda yerleştirilmesi amaçlanıyordu. Bu, tam bir restorasyon siyaseti anlamına gelir. Kapitalist restorasyonda tarımın vurgulanması, NEP dönemi ile paralellik kurmak içindi; bu da Lenin'den alıntılar kullanmaya imkân veriyordu: Proletarya diktatörlüğü tarafından sermaye birikimi amacıyla kapitalizmin teşvik edilmesi.

Önsöz

Ceyda Karan

Sovyetler Birliği'nin çöküşünün üzerinden çeyrek yüzyıldan fazla zaman geçti. Sovyetler Birliği ve sosyalist sistem, 20'inci yüzyıl başlarında insanlığın yeni ve daha adil bir toplum alternatifi yaratma mücadelesinin, bu yolda bir arayışın ürünüydü.

Bugün 21'inci yüzyılın ilk çeyreğinde Sovyetler Birliği de sosyalist sistem de yok. Küresel kapitalist sistemin ve neoliberal modelinin bitmek bilmeyen yapısal krizlerini tartışıyoruz. Elbette, insanlığın yeni ve daha adil toplum arayışları bitmiş değil, ancak 'alternatif' sunmaya gelindiğinde mesele çetrefilleşiyor.

Tüm insanlığı yakından ilgilendiren iklim değişikliği krizi ve küresel pandemi eşliğinde Batı'nın liberal demokrasilerindeki erozyon, ekonomi-politik çıkmazlar göze giriyor. Üretilen yanıtlar sorunlara çözüm olamamakla kalmayıp, insanlığı giderek belirsizliklerle yüklü bir geleceğe sürüklüyor. Erişilen teknolojik gelişmişlik düzeyi, 'Endüstri 4.0' hedefleri sistemik hiçbir soruna deva üretemiyor. İnsan toplumlarının geçmiş deneyimlerden dersler çıkartmaktaki yetersizlikleri, dünyayı belki de topyekûn yok oluşa taşıyacak potansiyel çatışmalara itmekte. Ve aradan geçen bir yüzyıl sonra toplumsal mücadelelerin temel dinamiği değişmiş değil.

1917'de çarlığı alaşağı ederek sınıflı bir toplum inşa etmeye soyunanlar, iç savaştan çıkıp ilk sosyalist düzenin taşlarını döşemeye

geldi. Bu, korkunç bir tabloydu: Düpedüz hırsız pazarları oluşuyordu ve reel sektörün kaynaklarını, devletin belirlediği ve çoğu zaman maliyet fiyatının çok altındaki fiyatlara satın alan kooperatifler, şimdi genişleyen kapitalist pazara veya dolar karşılığı ihracata sunuyorlardı. (Bu nedenle, 1989'dan en azından 1992'ye kadar ihracat rakamları, reel sektörün ihracatını değil, kamu malının gasp edilerek maliyet fiyatının altında satılmasını yansıtır.) Bu durum, iç pazarda da fiyatların yükselmesine ve hızlı bir yoksullaşmaya yol açıyordu. Süreç kendini besliyordu: Devlet işletmelerinin etrafında gitgide artan sayıda kooperatifler türüyor, bunlar işletmeleri soyup soğana çevirmeye girişiyorlardı. Bu işletmelerin yöneticileri ise satışları çok düşük gösterirken aradaki farkı ceplerine indiriyorlardı. Sözgelimi, devlet tarifelerine göre bir fabrikanın montaj işlemleri için 1.000 ruble gerekiyor olsun. Müdür bu işi devlet normlarında gördürdükten sonra, hemen yakındaki bir kooperatifin aynı işi görmesi için sözgelimi 10.000 rublelik sözleşme yapıyordu. Bu tutar devlet kasasından alınıyor ve müdür ile kooperatif arasında kırışılıyordu. Kimi zaman, müdür iyice paragözse, 1.000 rublelik bakım dahi yapılmayıp yapılmış gibi gösteriliyor, o para da iç ediliyordu.

Rusya'nın perestroyka sonrası ilk zenginleri bu sürecin ürünüdürler. Her yerde "mülkiyet hırsızlıktır", ama pek az yerde, Rusya'daki kadar dolaysız ve kısa süreli bir talan ve soygunun sonucudur.

Tarım, biraz da NEP'i hatırlattığı için özel önem taşıyordu. Gorbaçov 1988 Mayıs ayında, yeni düzenlemelerle toprağın girişimci köylüye 50 yıllığına kiralanacağını ve kiracı köylünün ürettiği mahsul üzerinde tam hak sahibi olacağını duyurdu. Kiracı köylü, gerçekte kırda kapitalist demektir; dahası, toprakta özel mülkiyetin bulunmadığı bir ülkede mutlak rant da kaldırılmış olduğundan kapitalist, toprakta özel mülkiyetin bulunduğu ülkelerdekinden daha kârlı işletmeler kurabilir. Ancak tuhaf bir tedbirle, bu potansiyel kır kapitalistinin üretim aletleri, toprağı ve büyükbaş hayvanları kolhoz mülkiyetinde tutuluyordu. Bu yüzden 1991 yazında ekilebilir toprağın ancak yüzde 2'si, kiracı kapitalistler tarafından işlenecekti. Öte yandan kolhozlar da tam bir özerklik kazanmış değildi; bunlar büyük ölçüde yerel yetkililerin vesayetinde

bulunuyorlardı. Kır kapitalizminin gelişmesinin önündeki bu fiili engeller, aslında çok anlamlıdır: Kırda kapitalist çiftçilik, esas itibariyle emek yoğun bir faaliyettir; sanayi ise soyguna bütünüyle açıktır.

Ne var ki SBKP Merkez Komitesi'nin 1989 Mart Plenumu'nda bu "hata" kısmen düzeltildi. Plenum, tarımsal sınai komplekslerin aşırı merkezi idaresinden vazgeçilmesine karar verdi ve toprakta beş tür üretim birimi tanımladı: Sovhozlar, kolhozlar, kombine tarım işletmeleri (agrokombinat), kooperatif ve köylü-çiftçi işletmeleri. Böylece tarımda özel sektöre gerçek bir alan açılmış oluyordu.

İhtisaslaşmış devlet bankalarının tam anlamıyla mali ve idari özerkliğe büründürülmesi de aynı yıl gerçekleşmiştir. Ertesi yıl bu bankalar ticari banka haline getirilmiş, ama bu arada bütün bina, personel ve araçları, hatta çoğu zaman yönetimleri, olduğu gibi kalmıştır. Bu, bankacılık faaliyetlerinin, parti yöneticilerinin tekeline bırakılması anlamına geliyordu. Yeni bankaların kurulmasında başrol ise az sonra göreceğimiz gibi Komsomol'a (VLKSM – Tüm Birlik Leninist Komünist Gençlik Birliği) verilmiştir.

Aslında bankacılık sisteminin yeniden örgütlenmesi, Temmuz 1987 tarihli "Ülkedeki Bankalar Sisteminin Mükemmelleştirilmesi" hakkındaki hükümet kararnamesiyle başlamıştı. Bu kararnamenin sonucunda, 1988'den itibaren özel bankalar ortaya çıkmıştır. 1988'den 1990'a kadar kooperatiflerin kendi bankaları öyle yaygınlaşmıştır ki, Rusya'nın her yerinde 300'ün üzerinde kooperatif ve ticaret bankaları kurulmuştur.

Dış ticarette devlet tekeli de, aslında iki adımla dağılma yoluna girmişti. İlki, 1986 Ağustos ayında, Dış Ticaret Bankası'nın yerine Dış Ekonomi Bankası'nın kurulmasıdır. Kuruluş kararnamesine göre, devlet dışı teşebbüsler dış ticarete bu banka aracılığıyla gireceklerdi. Kısa bir süre sonra, 1 Ocak 1987'de, 20 ayrı bakanlık ve 70 ayrı büyük işletmeye, kendi başlarına dış ticaret yapabilme hakkı verilmesiyle birlikte ikinci adım da tamamlandı. Ancak restorasyonda nihai adımı teşkil eden, dış ticarette devlet tekelinin tamamen kaldırılması için iki yıldan çok beklemek gerekmiştir. 2 Aralık 1988'de SSCB Bakanlar Konseyi tarafından alınan, "Devlet, Kooperatif ve Diğer

Sosyal Girişimlerin, Birliklerin ve Örgütlerin Dış Ekonomik Faaliyetlerinin Gelişmesinin Devamı Hakkında" karar bunu düzenler: "1 Nisan 1989'dan itibaren, ürünleri dış pazarda rekabet niteliklerine sahip bütün girişimler, birlikler, üretim kooperatifleri ve diğer örgütler ihracat ve ithalat operasyonlarını dolaysızca sürdürmek hakkına sahip bulunmaktadırlar. … İhracat-ithalat operasyonları, döviz üzerinden alım ve satımlarını özgücüyle döviz üzerinden yapabilme temelinde gerçekleştirilir."[15] Devletin tüketim malları üzerinde fiyat denetimi, dış ticaret tekelinin lağvedilmesi durumunda doğal ki "ihracatçı"ya yarayacaktı. Böylece tüketim malları pek çok durumda maliyet fiyatlarının çok altında "ihraç" edilmiştir ve bu durum, kıtlığın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Döviz rezervlerinin neredeyse dibe vurmasının en önemli, dış borçların ise 1985'de 30 milyar civarından 1991'de 67 milyar civarına yükselmesinin de tali bir nedeni, budur.[16]

Ancak kararın en önemli sonucu, Sovyet mali sisteminin tamamen tahrip edilmesidir. Bu sistem son derece zekice kurulmuştu; devlet sektörleri ve işletmeleri arasındaki ilişkiler hesap parasına (fiktif para) dayanıyordu. Ne var ki devlet şirketlerinin özerkleştirilmesi ve denetim dışına çıkarılması, (kooperatif ve ortak) özel mülkiyete dayalı şirketlerin ise dış ticarete girişmelerinin sonucu, bu fiktif paranın nakit karşılığını sunmak gerekti. Böylece hesap parası piyasaya sunulurken (1987 tarihli "Devlet İşletmeleri Hakkında Kanun" fiktif paranın nakde çevrilmesine izin veriyordu) enflasyon yükseldi, Sovyet ekonomisi ise dövizin egemenliği altına girdi ve para spekülasyonu giderek sıradan bir iş haline geldi.

---

15 О дальнейшем развитии внешнеэкономической деятельности государственных, кооперативных и иных общественных предприятий, объединений и организаций от 2 декабря 1988 г. № 1405: принят Совет министров СССР от Библиотека нормативно-правовых актов СССР. URL: http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr1437.htm (дата обращения 30.12.2019).

16 Gerçek dış borç miktarı pek çok tartışmaya neden olmuştur; örneğin Gaydar'a göre 1991 Ağustos ayında 120 milyar doları aşmıştı. Ancak Dünya Bankası ve IMF'nin istatistiklerini de göz önüne alarak, 1991 ortalarında gerçek tutarın 67-68 milyar dolar kadar olduğunu kabul etmeliyiz. Bununla birlikte, özgün bir araştırmaya göre, 1990-1991 arasında 42 milyar dolardan çok artmış, Sovyetler Birliği'nin son günlerinde 84 milyar doları bulmuştu. Bunun 64 milyar doları gelişmiş ülkelere yapılan borçlardı. Oysa 1985'de dış borçlar 30 milyar dolardan azdı. Bak. Борисов С.М. Рубль: золотой, червонный, советский, российский. М.: ИНФРА-М. С. 336.

Fiktif paranın nakde çevrilmesi işlemi, sadece kapitalist restorasyonun hızlandırılması ve krizin derinleştirilmesi açısından değil, yeni bir burjuvazinin mali sektörde yaygınlaştırılması açısından da büyük önem taşıyor. Sovyetler Birliği'nin bankacılık sisteminin özelleştirilmesi yolunda önemli bir adım teşkil eden bu girişim, örgütlenmesi itibariyle çok ilgi çekicidir. Fiktif paranın nakde çevrilmesi, VLKSM (Komsomol) Merkez Komitesi'nin denetimi altındaki "Gençliğin Bilimsel-Teknik Yaratıcılık Merkezleri" (TsNTTM) sorumluluğuna bırakılmıştı. Örneğin ilk ticari bankalardan biri olan "Menatep", SBKP Frunze İlçe Komitesi'ne bağlı TsNTTM'nin bankaya dönüşmesiyle kurulmuştur.

Dev petrol şirketi YUKOS'un ana hissedarı olan Menatep, biraz ileride, büyük burjuvazinin hizaya çekilmesi operasyonu sırasında tekrar karşımıza çıkacak.

1990 başına gelindiğinde, savunma ve ağır sanayi dışında ekonominin her alanında kapitalist restorasyon sürecine girişilmiş bulunuyordu. Böylece planlı ekonomi de kalmamış, planın işini görmesi için yerel ticaret borsaları kurulmuştu. Bu "başarıların" arkasından Yüksek Sovyet, 1990 Haziran ayında "SSCB'de Düzenlenebilir Pazar Ekonomisine Geçiş Konsepti Üzerine" bir karar aldı; bunu da yeni kanunlar takip etti. Söz konusu karara göre sınai tesislerin de kiralanabilmesinin önü açılacak (1995'e kadar yüzde 20'si kiralanmış olacaktı), mülkiyet tedricen devletin elinden alınacak, adem-i merkezileştirilecek ve devlet tekellerinin kaldırılmasına girişilecek, anonim şirketler kurulacak, özel girişimciliğin önü daha da açılacaktı. Bu süreç 1991'de başlayıp 12. Beş Yıllık Plan'ın sonuna kadar tamamlanacaktı. Bu, "ekonominin kiraya açılması" programıydı.

Ne var ki restorasyonun taçlanması artık beş yılı beklemeyecekti; "Ağustos olaylarında" iktidar bütünüyle el değiştirecek, o yılın sonunda ise Sovyetler Birliği sona erecekti.

Peki neden?

"Kooperatifçi" milyoner "iş adamı" Artyom Tarasov'un, 1990'da Tüm-Birlik Kooperatifçiler Konferansı'ndaki sözleri yeterince aydınlatıcıdır:

"Siyasi olarak korunmamız gerekiyor."

Başka bir deyişle, burjuvaziye iktidar gerekiyordu.

Bütün bunlarda şaşırtıcı bir şey yoktur; sosyalizmde giderek yapısal hale gelen bir krizi, kapitalist tedbirlerle çözmeye girişmişler ve bunun sonu da kapitalist restorasyona varmıştır.

Ancak burada zikretmeden geçemeyeceğim bir şey var ki, hakikaten şaşırtıcı. Bu, Türkiye'de Sovyetik solun en eski ve köklü halkasının, tarihi TKP'nin çözülüşüdür.

Sovyetler Birliği çökmek üzereyken Nihat Sargın şöyle diyordu:

"Bana sorulan 50-60 soru arasında bir soruya karşılık ben yalnızca serbest piyasa ekonomisi açısından ANAP'a yakın olduğumuzu söyledim. Piyasa ekonomisi kapitalizm değildir. Önce de vardı. Önemli olan nereye geçileceğidir. Dünya, devletin daha da küçüldüğü bir toplumsal yapıya doğru gidiyor. ... Adına ister Thatcherizm denilsin ister başka bir şey, bizim istediğimiz model toplumun geniş kesimlerinin yararına işleyen bir modeldir."[17]

Thatcher'in temsil ettiği, neoliberalizmin mutlak hâkimiyetini "toplumun geniş kesimlerinin yararına işleyen bir model" olarak tarif etmek mi?

Doğrusu, Aziz Nesin'in o ünlü hikâyesindeki, "rezaletin daniskasını" bile geride bırakan bir kepazelik.

Askeri Harcamaların Sovyet Ekonomisinin Gerileyişinde Rolü?

Bu çalışmada benim en çok zamanımı ve enerjimi askeri harcamalara dair gerçek yahut gerçeğe yakın rakamların tespiti aldı.

Birincisi, Sovyetler Birliği'nde 1989'a kadar GSYH hesaplanmıyordu. İstatistik hesapları farklı ilkelere göre yapılıyordu ve bunlar batıdaki ekonomi istatistikleriyle tam örtüşmüyorlardı.

[17] TBKP Kongrelerinde Eski Başkanlar Yeniden Seçildi // Cumhuriyet. 1990. 10 Dec. SolHafıza'nın hatırlatması olmasa bu sözleri bulmak mümkün olmayacaktı.

İkincisi, her ülkede görülebileceği gibi, özellikle askeri ve güvenlik harcamalarında yayınlanan istatistiklerden başka bir de gizli tutulanlar vardı.

Üçüncüsü, 1965'de başlayan Liberman-Kosıgin reformlarından sonra sanayi, ticaret ve tarımla ilgili rakamların ve genel olarak da büyüme rakamlarının gerçeği tam yansıtmadığına dair önemli çalışmalar vardır.

Dördüncüsü, perestroyka ile birlikte düpedüz çarpıtılan ve gerçekle ilişkisi olmayan rakamlar ileri sürülmüştür.

Bunların ilki anlaşılabilir. Keza, ikincisi de vakayı adiyedendir. Nitekim Richard Perle, yıllar sonra şöyle diyecekti: "Sovyetler Birliği'nin devasa askeri programına yatırdığı paranın miktarını tam olarak değerlendirmekteki yetersizlik, hiç tartışmasız, çağımızın en büyük istihbarat başarısızlıklarından biridir."[18] Üçüncüsüne gelince, sadece istatistik hesaplamaların doğruluğunu değil, bu reformların yıkıcı etkisini de tartışmayı gerektirir, ancak bunu daha ayrıntılı tartışmanın yeri değil. Dördüncüsü ise restorasyon dönemiyle birlikte siyasi liderliğin ülkenin hiçbir şeyine inanmıyor olduğunu gösterir.

Bu dördüncü etkeni açmak gerek.

Açıklanan Sovyet istatistiklerine bakılırsa 1989'da askeri harcamalar 20,2 milyar dolar tutarındaydı ve bu, bütçenin yüzde 4,1'ine, milli gelirin de yüzde 2'sine denkti. Resmi istatistikler, en azından 1968'den beri savunma harcamalarının aşağı yukarı bu seviyede sabitlendiğini söylüyorlardı. SIPRI'nin hesaplamalarına göre aynı yıl İsviçre'nin savunma harcamaları GSYH'sının yüzde 1,5'u kadardı. Demek ki, resmi verilere göre SSCB, İsviçre'den biraz fazla, ABD'nin ise neredeyse üçte biri kadar savunma harcaması yapıyordu.

Elbette bunun doğru olmadığını biliyoruz. Aslında bunun doğru olmadığını herkes biliyordu; herkes, bu rakamların yanıltma amacıyla üretildiğinin farkındaydı.

---

[18] Lee W.T. CIA Estimates of Soviet Military Expenditures: Errors and Waste. Washington, DC: American Enterprise Institute. P. 213.

Ne var ki perestroyka döneminde iktidarın en tepesindeki (ve daha sonra en çok nefret edilecekler listesinde en üst yerleri işgal edecek olan) isimlerin verdikleri rakamlar, resmi rakamlarla tam bir tezat teşkil ediyordu. Dahası bunlar, Sovyet devletinin bütün kurumlarına güvensizlik aşılamak, geçmişi ve bugünüyle bütün ülkeyi dev bir sahtekârlıktan ibaret gibi göstermek girişiminde önemli bir rol oynamıştır.

SSCB Dışişleri Bakanı Şevardnadze, 1988 Mayıs ayında, ülkenin askeri harcamalarının, milli gelirin yüzde 19'u olduğunu söylemişti. Gorbaçov, 1990 Nisan ayında yüzde 20 demişti. Yani, resmi istatistiklerin **on katından fazla**! Genelkurmay Başkanı Lobov, 1991 sonlarına doğru "**milli gelirin üçte biri, hatta daha fazlası,**" deyivermişti.

Bu rakamlar son derece afakidir, ama öyle oldukları için gerçek bir kirliliğe neden olmuşlardır; yıkılışın nedenleri arasında askeri harcamaların rolü, bu kirlilik yüzünden son derece abartılmıştır.

Afakiliğin ve abartının temel bir nedeni de şudur: Restorasyon dönemine girilirken ekonomideki çöküşün nedeni gerçekten bu harcamaların büyüklüğüne bağlanmıştır. İşlek bir parti örgütü tarafından yapılmıştır bu propaganda ve Sovyet toplumu, ona inanmış, inandırılmıştır. Dahası belki siyasetçiler bile inanmışlardır bu yalanların doğru olduğuna: "Sovyet iktidarının son yıllarında halkın ve siyasetçilerin ülkenin iktisadi durumunun iyileşmesine dair bütün temel ümitleri o zaman ölçüsüz sayılan askeri harcamalardan kaçınmakla ilişkilendiriliyordu."[19] Bu dönemde yönetici elitin iktisat dehası sayılan, daha sonraki dönemde soygun ve tükenişin birinci dereceden siyasi ve idari sorumluları arasına katılacak olan Gaydar, SBKP'nin teorik yayın organı "Kommunist" dergisinde 1990 yılında yayınlanan bir makalesinde, "ekonominin üzerindeki savunma yükü" Japonya'dan böylesine yüksekken Japon ekonomik mucizesini SSCB'de gerçekleştirme planlarının anlamsız olduğunu yazıyordu.[20] Savunma harcamalarının kısılması,

[19] Шлыков В. Что погубило Советский Союз? Генштаб и экономика // Военный вестник. 2002. № 8 – 9.

[20] Gaydar gerçekten de sıradan bir teknokrat değil, siyasi hayatı yalan ve sahtekârlıkla geçmiş olsa bile entelektüel biridir; kötüye kullandığı, çarpıttığı, ancak sağlam bir tarih bilgisine sahiptir. Örneğin, Sovyet geçmişini eleştirirken Asya üretim tarzını genelleştirir ve Sovyet

devletin bütün harcamalarında büyük bir kısıntı anlamına gelecek, böylece pazar yeni tüketim mallarıyla dolacaktı. "Mesele, askeri harcamaların artış hızını azaltmak değil, bu harcamaların mutlak büyüklüğünde ciddi bir azalmaya gitmektir." Gaydar gerçekten de 1992'de iktidara geldiğinde silah ve askeri araç gereç alımında yüzde 67'lik bir indirime gitti ve bu siyaset, o iktidardan düştükten sonra da, 2000'e kadar devam etti. Ancak askeri harcamalarda kısıntı devam ederken pazarlar hiç de malla dolmamıştı; kitleler akıllarını ve idraklerini dumura uğratacak kadar büyük bir süratle sefalete yuvarlanıyorlardı ve dilenciler de Kızıl Meydan'a kadar çıkıyorlardı. Neyin nereye varacağını tahmin etmek hiç güç değildi aslında; ama kimi gerçekler öylesine çıplak oluyor ki, insan fark etmiyor onları; görmek için tarihin göstermesini beklemesi gerekiyor.[21]

Elbette mesele, askeri harcamaların yükünün azaltılması değildi. Zaten bu yük de söylendiği ve inanıldığı kadar büyük değildi.

Bu dönemde partinin askeri-sınai komplekslerden sorumlu sekreteri O. Baklanov, 1986'da Gorbaçov ile yaptığı bir konuşmayı

---

yönetimini Asyatik despotizm olarak niteler. Şu sözlere bakınız: "Leninist anlayışta oligarşik devlet kapitalizmi (=emperyalizm=sosyalizm) en çok, Marx tarafından tasvir edilen 'Asya üretim tarzı'na benzer. ... Lenin, Bolşevikler, bizatihi özel mülkiyet kavramının en sert, en zalim tasfiyesini ve gayrimeşrulaştırılmasını gerçekleştirdiler. O, bunu hiç kuşkusuz doktriner, dogmatik güdülerle yaptı. Ancak bu, gerçekten evrensel, daha önce görülmemiş bir diktatörlüğün özgün bir ağını kurmak için, doğu despotizmini mantıken en mükemmel boyutunda kurmak için, Lenin'in kullanmayı sevdiği ifadeyle 'kaçınılmaz bir halka' idi. Tarihteki yeni bir düzenin, Lenin'in komünist redaksiyonu içinde totaliter bir düzenin kökü, çekirdeği tam buradadır. Bu yüzden, totaliter düzenin komünist varyantı, yapı itibariyle, faşist varyantından 'daha mükemmeldir'. ... Özel mülkiyetin baskı altına alınması değil, onun kökünün radikal şekilde kazınması, hukuken tasfiyesi ve toplum bilincinde gayrimeşru kılınması – devletin toptan, monolitik siyasi-iktisadi diktatörlüğünün temeli işte budur. 'Emperyalizm' ile 'sosyalizm' arasındaki keskin ayrım da burada yatar. Bu suretle sosyalizm, 'Asya üretim tarzı'nın en yüksek (ve sonuncu) aşaması olarak ortaya çıkar." (Гайдар Е.Т. Государство и эволюция. Дни поражений и побед: в 2 т. М.: Евразия. Т. 1. С. 81, 85–86.) Hiç şüphesiz, demagojiyle birleşmiş boş, temelsiz bir antikomünist entelektüel gevezelikten ibaret; ama bu tartışma aynı zamanda, akademinin, burjuvazinin siyasi programının nasıl bir parçası haline geldiğini de gösterir; görünürde saf teorik-tarihi bir araştırmalar silsilesi, bir anda Sovyetlerin yıkılmasına siyasi destek bulmanın aracı oluvermiştir. (Asya üretim tarzı tartışmalarının bizde de kerim devlet yanılmasını beslemek için kullanıldığını hatırlayalım.)

[21] Askeri harcamaların kısılması talebi, Rusya'da liberal retoriğin şaşmaz unsurlarından biridir. Liberal muhalefetin yeni altın çocuğu Navalnıy'ın programında da "demilitarizasyon" ve askeri harcamaların kısılması öngörülüyor.

nakleder: "Bizim savunma harcamalarımızın güya yüzde 30--40 olduğunu gösteren delice oranlar veriyordu. Kendisine sordum:: 'Mihail Sergeyeviç, bu sayıları nereden alıyorsunuz? Bizde Gosplanı [Devlet Planlama Teşkilatı – bn.] var, bakanlık var. Sizin dile getirdiiklerinizi değil gerçek sayıları alalım. Bunlar zaten planlara, bizim finamsmanlara yüklenmiş durumda.' Gorbaçov konuşmaktan kaçındı: 'Bıu sayılar bende var, o kadar!'"[22] Baklanov'a göre o sırada ortalıkta dolaşan bu delice sayılar ABD ve Kanada enstitülerinden alınmaydı, zira yönetici elit bu sırada batılı uzmanların (ve elbette CIA'in) oranlarrını daha makul buluyordu.[23]

Bununla birlikte, CIA bile Şevardnadze, Gorbaçov ve Lobov'un verdiği oranları temelsiz bulmuştur. İlginç olan şu: CIA, sırff bu yüzden, Senato'da ve basında ciddiyetsizlik ve gerçek rakamlaırı düşük göstermekle eleştirilmiştir. Ne var ki bu eleştirilerin de antikomünist hezeyandan çok, bir Sovyet tehdidi algısı kullanarak daha çok iş yapmak isteyen askeri tekellerin arzularını yansıttığını düşünmelliyiz.

Aslında mantıklı olan, soğuk savaş döneminde ABD ve SSCB'nin askeri harcamalarının yekûnunun birbirine yakın, ama ABD açısından biraz daha fazla olmasıdır. Bu mantıkla devam edersek, şunu söylemek de mümkün: ABD milli geliri, SSCB'nin milli geliirinin iki katı kadar olduğuna göre, SSCB'nin savunma harcamalarımın milli

---

[22] Скворцова О. Экономическая политика Горбачева – фактор крушения биполярного мира // Конец холодной воины. Саратов, 2004.

[23] Ama bu, CIA'in sayılarının gerçekdışı olduğu anlamına gelmiyor. CIA analistleri yalan dolan ürettikleri zaman bile bunu delice bir antikomünist hezeyanla değil, somut amaçlara yönelik, Prusya bürokrasisini hatırlatan soğuk bir analitik zekâyla yapıyorlardı, ve hâlâ öyle olduğuna inanmak için yeterince sebep var. Kaldı ki, Sovyetler Birliği'nin savunma harcamalarını öğrenmek ABD açısından hayati bir önem taşıyordu; dolayısıyla CIA, bu yöndeki çalışmalarını her tür duygudan uzak ve özellikle 1980'e kadar bütünüyle bilimsel yöntemlere dayanarak sürdürdü. Hesaplama yöntemi özgündü, ama bilimseldi; böylece Sovyet askeri harcamalarının kendince bir manzarasını elde etmeye çalışıyorlardı. Ne var ki 1980'den sonra, özellikle 1989 oranları son derece afakidir; örneğin 1988'de, SSCB milli gelirinin yüzde 15-17'sinin askeri harcamalara gittiğini ileri sürer. Oysa, birazdan göreceğimiz gibi, SIPRI'nin tahminleri yüzde 11, FAS'ın tahminleri ise yüzde 13'tür. Gerçekte SIPRI'nin tahmininin bile gerçek oranın üzerinde olduğundan şüphelenmek mümkün. CIA'in verdiği oranların yüksek olması, esas itibariyle, SSCB'nin milli gelirini gerçekte olduğundan az hesaplamasından kaynaklanıyordu. 1980'lerin ortalarına kadar Sovyet devlet adamları bu rakamları okuduklarında gurura kapılıyorlardı, zira askeri harcamaların gayet etkin ve verimli yapıldığı ortaya çıkıyordu...

gelire oranı ABD'nin iki katı kadar olmalıdır. Örneğin, bu mantıkla, 1986'da ABD askeri harcamaları, GSYH'nın yüzde 6.3'ü kadar olduğuna göre, SSCB'nin savunma yükünün yüzde 12 civarında olduğunu kabul etmek gerekir.

Bugün birçok araştırmadan biliyoruz ki, mantık, gerçekle tamamen örtüşür.

Bunca açıklamadan sonra, ve istatistiklere geçmeden evvel, Afganistan savaşı konusuna gelebiliriz. CIA'in 1987 tarihli "The Costs of Soviet Involvement in Afghanistan" başlıklı raporuna bakılırsa,[24] CIA analistleri Sovyetlerin 1980-1986 arasında Afganistan'a yaptıkları toplam harcamaları 15,27 milyar ruble (48,1 milyar dolar) olarak tahmin etmişlerdir. Ne var ki bu astronomik rakamın gerçekle ilgisi yok. Aynı yıl Sovyet hükümeti tarafından yapılan ve sadece askeri harcamaları değil, Afganistan'la ilgili bütün harcamaları (kelimenin tam anlamıyla **bütün** harcamalar; sivil uçak seferleri, Afgan öğrencilerin giderleri vb. dahil) kapsayan bir araştırmaya göre, 1980-1986 arasında Sovyetler Birliği'nin harcamaları 10 milyar rublenin (31,5 milyar dolar) üzerinde değildir.[25] Kaldı ki, aşağıdaki tabloda göreceğimiz gibi askeri harcamalar, Afgan savaşıyla birlikte tırmanmamıştır; hatta bu eğrilere bakılırsa savaş, toplam harcamaları, pek az ve eğrileri etkilemeyecek kadar artırmıştır (bak. Şekil 9).

Askeri ekonomi kaçınılmazdır, ne var ki üretilen ürünün ve yapılan harcamaların niteliği itibariyle halkın zenginliğinden çalınmış pay demektir. Ancak bu, askeri sanayinin her zaman ekonomiye yük olduğu anlamına da gelmez. Hatta, ABD'de ve diğer emperyalist ülkelerde gördüğümüz gibi, düpedüz ülke ekonomisinin kaldıracı olarak rol oynayabilir. Sosyalist bir ekonomide ise askeri sanayi, sivil sanayi ve tarımın diğer kesimleriyle ilişkileri itibariyle, bunları geliştirebilir. Bu ilişkiler istihdamı, teknolojik üretkenliği ve silah fabrikalarının kolaylıkla sivil üretime katılabilmelerini kapsar: Tank fabrikasından traktör,

---

[24] The Costs of Soviet Involvement in Afghanistan dated February 1987 г. // CIADOC_0000499320. P. 13. URL: https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000499320.pdf (accessed 22.12.2019).

[25] Мендкович Н. Военные расходы загубили СССР? [электронный ресурс] // Столетие URL: http://www.stoletie.ru/print.php?ID=78430 (дата обращения 22.12.2019).

savaş uçağı fabrikasından sivil uçak, zırhlı fabrikasından ağır sanayi araçları çıkabilir. Aslında öyle de olmuştur. 1950'lerden 1970'lerin ortalarına kadar savunma sektörü, diğer sektörleri teşvik etmiştir; Sovyetler Birliği'nde askeri harcamaların tırmanışı, milli gelirin artışına paraleldir. Sektördeki istihdam oranı da bunu gösterir: 1980'lerin sonunda savunma sektöründeki toplam 1.800'ün üzerinde işletmede yaklaşık 4,5 milyon insan çalışıyordu; bunların 800 bin kadarı da bütünüyle bilimsel faaliyetlerle uğraşıyordu. Demek ki, Sovyet işgücünün yaklaşık dörtte biri bu sektörde istihdam edilmişti. Aile üyeleri de katıldığında, 12-15 milyon insan savunma sektörüyle irtibatlıydı; bu da Rusya'da her on kişiden biri demekti.

Savunmanın ekonomi üzerinde bir yük olduğu fikri, kapitalist restorasyon yolunda Sovyet yöneticileri tarafından ortaya atıldı ve parti aygıtı tarafından işlenerek kabul edildi, ettirildi. Ancak bir fikir, tek bir durumda toplum tarafından benimsenir: Genel kabul görmesine uygun bir zemin varsa. Sovyet toplumunda bu zemin vardı.

Birbiriyle bağıntılı iki nedenle.

Birincisi, ekonomi gitgide daha derin bir yapısal krize yuvarlanıyordu; iktisadi durgunluk, karneli satışlar, bütçe açığı vb. ortamında askeri harcamaların sorumlu tutulması gayet mantıklıydı. Silaha, yani yok olması için üretilmiş komplekslere yatırılan zenginlik ve uzay boşluğunda yitip gitmesi için yatırılan zenginlik, Sovyet halkının gözünde farksızdı, silah ve uzay harcamaları aynı nitelikte sayılıyordu; bütün bu harcamalar, ekonomik sıkıntıların sorumlusu olarak görülüyordu.

İkinci neden bu kadar güncel değildir, ne var ki tarihi ve siyasi kökleri daha derinde olduğundan, pekiştirici bir etkisi olmuştur. Bu etki, savunma harcamalarının varlığından yahut bunalım ortamında daha çok göze batıyor olmasından değil, savunma sektörünün ekonominin diğer sektörleriyle ilişkilerinin örgütlenmesinden ve daha genel olarak da, devlet fetişizmini besleyen bir sır perdesinden kaynaklanıyordu. Ordu, devletin fetiş karakterini en çok tahkim eden unsurdu, bu nedenle ordu için zaruri sayılan pek çok şey, sivil halk için lüks, hatta kimi zaman askeri sır olarak görülüyordu. Bu belirsizlik ortamında Lobov'un "üçte bir, hatta fazla" yalanı gayet inandırıcı

geliyordu. Yalan inandırıcı olunca Gaydar'ın "hele bir orduyu dağıtalım, her şey çok güzel olacak," mealinde vaatleri de daha çok inandırıcılık kazanıyordu.[26]

Şekil 9'u hazırlarken kimi kaynaklarda nominal ruble, kimi kaynaklarda nominal dolar, kimi kaynaklarda ise farklı yıllara ait sabit fiyatlarda verilmiş olan GSYH ve savunma harcamaları değerlerini 2000 yılı reel fiyatlarına çevirerek kullandım. Bu işlemi yaparken GSYH deflatöründen değil ABD tüketici fiyatları endeksine göre enflasyon hesaplamalarından yararlandım.[27]

1990'lar ve Sonrası: Bazı Ekonomik Göstergeler

Sovyetler Birliği'nde geleneksel olarak hep artı veren, sosyalist ekonominin sağlam bir göstergesi sayılan dış ticaret dengesinde bu yıllardaki aşırı dalgalanmalar, ekonomideki istikrarsızlığın somut bir göstergesiydi.

Peki Sovyetler Birliği sonrası bu eğri nasıl?

---

[26] Küçük bir örnek vermekle yetineyim. Güney Rusya'da yazları neredeyse tropik geçer. Bu yüzden günümüzde başını yukarı kaldıran bir kimse, apartmanlarda hemen her dairede klima görür. Ne var ki böylesine doğal bir ihtiyaç olan klima, Sovyetler Birliği döneminde sadece askeri tesislerde kullanılıyordu.

[27] Grafikte şu kaynakları kullandım:
SIPRI:1970 – Noren J.H. The Controversy Over Western Measures of Soviet Defense Expenditures // Post-Soviet Affairs. 1995. vol. 11, no. 3. P. 248. Enterpolasyon yoluyla. Askeri harcamaların GSYH'ya oranını hesaplarken İvan Kuşnir'in "Makroekonomi İncelemeleri" adlı sitesinden yararlandım (http://be5.biz/makroekonomika/gdp/su.html).
Simçera:2003 – Симчера В., Федоренко Н. Строительство в России в XX веке // Россия в окружающем мире (аналитический ежегодник). М., 2003. GSYH için burada da Kuşnir'in hesaplamalarından yararlandım.
Yanovskiy:1999 – Армия России: состояние и перспективы выхода из кризиса (социально-политический срез современного военного социума) / под ред. Р. Г. Яновский, Ю. И. Дерюгин. М.: РИЦ ИСПИ РАН. (1987 – 1991 arası FAS:2000 ile çakışır.)
İvkin:2010 – Ивкин В., Сухин Г. Задача особой государственной важности. М.: РОССПЭН.
FAS:2000 – Russian Military Budget [electronic resource] // F.A.S. 2000.7 September. URL: https://fas.org/nuke/guide/russia/agency/mo-budget.htm (accessed 22.12.2019).
SIPRI(FAS):2018 ve SIPRI:2018 – SIPRI Military Expenditure Database' [electronic resource] // Stockholm International Peace Research Institute 2018. URL: https://www.sipri.org/databases/milex (accessed 22.12.2019). İlkindeki hesaplamaları, FAS'ın GSYH verileri esas alarak yaptım.
Skvortsova:2004 – Скворцова О. Указ. соч.

Şekil 10'da mavi çizgi, ihracatın ithalata oranını gösteriyor. 2000'den itibaren devasa tırmanış dikkat çekici; bunun en makul açıklaması, petrol ve doğalgaz ihracatının o yıl neredeyse 9 puan birden artmış olmasıdır. İhracatın GSYH'ya oranını gösteren pembe çizgi de önemli. Burada iki tırmanış dikkat çekiyor: 1991-1992 arasında ve 1997-1999 arasında. Doğrusu, hakikaten çok pembe; ama bu pembeliğin altında bir zifiri karanlık yatıyor. İlki, fiyat liberalizasyonu ve hızlı özelleştirmelerle, Sovyet zenginliklerinin yok edilmesi atılımında ilk aşamadır. Bu satışlar ihracatta patlamaya neden olmuştur elbette. İkincisi, GKO faciası ve cennet adalardaki (Jersey, Kıbrıs, vb.) offshore hesaplarının şiştiği yıllardır ve bu da, tayin edici ve son aşamadır. Bu iki aşama, kapitalist restorasyonun tamamlanma sürecine işaret eder.

İhracat patlaması gibi görünen şey, demek ki, büyük bir soygunu gizliyor.

Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra da, 1992'den itibaren açığın finansmanına önce Devlet Bankası, arkasından Merkez Bankası kredileriyle devam edildi. Daha doğrusu, edilemedi: bu, Gaydar reformları ve karşılıksız kâğıtlar basılmasına paralel bir soygun ve sosyalizmden kalan her şeyin talan edilmesi sürecinin hız kazanmasına neden oldu (Şekil 11).

Sovyetler Birliği'nde petrol ve doğalgazın sebep olduğu yapısal sorun, Rusya Federasyonu'nda aynen devam etti ve ediyor, ne var ki çok önemli bir farkla: bu kaynaklar sosyalist ekonominin büyük başarısızlığında tetikleyici rol oynadıkları halde, özellikle 1998'de dibe vuruşun ardından Rusya ekonomisinin yükselişine katkıda bulundular, daha doğru bir ifadeyle bu yükselişte başrolü oynadılar (Şekil 12). 1988'den sonra petrol üretiminde ani düşüşün nedenlerini ise, kapitalist restorasyonun dönülmez yoluna girilmesinden, yani planlı ekonominin yerini piyasa ilişkilerinin almış olmasından başka, dünya pazarında üretim dalgalanmalarında da aramak gerek.

Ancak bu, konumuzun dışında.

Rusya'nın bütçe açığı, 2019 itibariyle yüzde 1,6. 2000'li yıllardaki en düşük oran, 2009'da yüzde 7,9 ile gerçekleşti. Bunun, petrol

fiyatlarındaki ani düşüşle çakışması tesadüf değil. Rusya bütçesinin bu tarihe kadar sürekli fazla vermesinin de, 2004'ten sonra petrol fiyatlarındaki ani yükselmeyle korelasyonu bulunduğu görülüyor. Keza, GSYH'daki (IMF'ye göre) yüzde 7,4'ü bulan artışın yarıya yakını (yüzde 3,4) petrol ve doğalgaz gelirleri sayesinde sağlandı (Şekil 13).

Şekil 14 ise 1998'den itibaren yıllık enflasyon oranlarını çiziyor. Görüldüğü gibi, 1991-1995 arasında enflasyon öyle yüksekti ki, grafiğe bile sığmadı: 1991'de yüzde 160,4, 1992'de yüzde 2.508,8, 1993'de yüzde 840, 1994'te yüzde 214,8, 1995'te yüzde 131,6. Sonra birkaç yıl, GKO tahvillerinin satışlarıyla rahatlama; ancak bütün bu satışlar karşılıksız çıkınca konkordato ilanı ve 1998'de gerçek bir dibe vuruş. Enflasyonun makul seviyeye düşmesi, ilk aşamada talanın büyük ölçüde tamamlanmasıyla, ikinci aşamada ise (özellikle 2003'de Yukos davasıyla burjuvazinin hizaya çekilmesinin ardından) petrol ve doğalgazın bütünüyle kaldıraç rolü oynamaya başlaması sayesinde mümkün olabildi.

Bütün bunları sırası geldikçe ayrıntılı biçimde inceleyeceğiz.

Rusya'nın dış borçlarında 1999'dan sonra, elbette petrol ve doğalgaz ekonomisi sayesinde, ilkin ani bir düşüş göze çarpar, 2002'den günümüze kadar ise kimi küçük dalgalanmalarla birlikte yaklaşık yüzde 30'a düşmüştür. Buna paralel olarak dış borç miktarında da azalma görülür: 2014'te yaklaşık 730 milyar dolardan 2019'da 455 milyar dolara. Rusya'nın dış borçlarında özel sektörün payı 2013'den beri yaklaşık yarı yarıyadır. Ancak 2012'de devlet sektörünün aşırı dış borçlanması dikkat çekicidir: devlet sektörünün borçlanması 231 milyar dolardan 355 milyar dolara çıkmıştır.

Sovyetler Birliği sonrası iç borçların oranındaki dalgalanmalar makul sınırlarda sayılabilir; ancak 2008'de yaklaşık yüzde 3,5'den 2018'de yüzde 9'a yükselmesi dikkat çekici.[28]

---

[28] Bununla birlikte Sovyetler Birliği dönemindeki iç borç dalgalanmalarıyla ilgili söylenmesi gerekenler var. Birincisi şu: sosyalist ülkelerde iç borçlar hesap parası şeklinde olduğundan kapitalist ülkelerle karşılaştırılması doğru değil, ben de bu nedenle aşağıdaki oranları grafiğe koymadım. İkincisi, bu rakamların hesap parası olmaktan gitgide çıkmakta olduğu da aşikâr.

Yönetici Eliti Bağlayan Halkanın Parçalanışı ve Yeniden Kuruluşu

Sovyetler Birliği savunusuyla "Rusyacılığın" nasıl iç içe geçtiğine dair, iki karşıt kutbun görüşlerini incelemekte fayda var.

İlk kutbumuz, Sulaşkin, düpedüz bir sağcı, hatta antikomünist; ancak SSCB'nin yıkılışını, Rusya'nın egemen devlet-oluşunun (devletliliğinin, государственность) parçalanması olarak görüyor. Bu görüş önem taşıyor, zira (her ne kadar Sulaşkin kararlı bir Putin muhalifi olsa da) Rusya'daki güvenlik bürokrasisinin ve iktidardaki devletçi kadroların da ortak görüşü. Doğal ki bu görüşe göre, komünistlerin projesi, "dünya devrimini ateşlemek için Rusya'yı odun olarak kullanmak" idi; ancak Stalin yönetimiyle birlikte "dünya devrimi hareketinin liderleri iktidardan uzaklaştırıldılar ve tek ülkede sosyalizmin inşası vasıtasıyla Sovyetler Birliği'nin dahili ihtiyaçlarını ve çıkarlarını öngören bir devlet iktidarı sisteminin inşası için temeller atıldı." Görüldüğü gibi burada, Türkiyeli bir devrimcinin bildikleri bütünüyle ters yüz edilmiş durumdadır; burada devlet-oluş, o devletin niteliğinden bağımsız olarak, biricik siyasi hakikat olarak beliriyor. Bu aşamada marksist ideoloji de "Rus kültürünün hassasiyetlerine uyarlandı ve sosyal inşa uygulamasında Rus uygarlık kimliğinin vücut bulmasını sağladı."' Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki zaferi, onu "batı uygarlığına" karşı bir jeopolitik rakip olarak ortaya çıkardı. Rusya'nın kendi kültürel varoluşu, batı için bir tehditti; bu nedenle "Sovyet sisteminin imhası ve Rusya'nın 'medeni Avrupa'ya dahil edilmesi stratejisi kabul edildi." Böylece Amerikan istihbaratı, Sovyet nomenklatura saflarında ve yurttaşlar arasında sağlam bir ağ oluşturmayı başardı. Rusya'nın egemen devlet-oluşunun parçalanmasının ilk aşaması olarak perestroyka, onların eliyle gerçekleştirildi. Sulaşkin'in Putin eleştirileri de bu noktada ortaya çıkar: ona göre, Rusya'nın devlet-oluşunun parçalanmasında ilk aşama, bağımsız jeopolitik bir oyuncu olarak SSCB'nin bütünüyle yok edilmesiyle tamamlanmıştır ve şimdi Rusya ekonomisine saldırarak ikinci aşamayı uyguluyorlar. Demek ki Sulaşkin'in eleştirisi, esas

itibariyle, Putin ve başında bulunduğu ekibin, bu tahribatı önlemiyor olduğu iddiası üzerine kuruludur.[29]

Sulaşkin'le tam aksi kamptan, onun devlet-oluşa yaptığı vurguya karşılık yurttaş hak ve hürriyetlerini öne çıkartan İllarionov'un, köktenci bir liberal olarak Sovyetler Birliği'nin dağılmasına ve Yeltsin dönemi "şok terapisine" yaptığı eleştiriler, bu ikisini o dönemin neoliberal düzenlemeleri karşısında aynı saflara koyuyor.

İllarionov, aynı zamanda ünlü liberal think-tank kuruluşu Cato Institute'un da önde gelen bir üyesi. Enstitünün kendi hakkında yazdıklarına bakılırsa, "Cato Institute is … dedicated to the principles of individual liberty, limited government, free markets, and peace." İllarionov da deyim yerindeyse **hardcore** bir liberal; dolayısıyla liberallerden bekleyebileceğiniz karakteristik davranışların birçoğunu onda da bulmak mümkün. Mesela, Freedom House "verilerinden" yararlanmak gibi.

Yeri gelmişken, bunlar pek eğlenceli verilerdir; yakından bakalım, siz de kabul edeceksiniz. Tahmin edilebileceği gibi, Freedom House'a göre Rusya'nın indeksi 2004'e kadar (totaliter eğilimler gitgide güçlenmekle birlikte) "kısmen özgür" statüsünde; ancak bu tarihten sonra "özgür değil" statüsüne düştü. Objektivite karşılaştırması için Türkiye'nin verilerine bakmak yararlı olacak. Freedom House analistlerine göre Türkiye, 1991'den 2016'ya kadar Rusya ile aynı statüde ("kısmen özgür") sayılsa da, hiç değilse 1999'dan sonra sivil haklar ve siyasi hürriyetler başlıklarında kuzey komşusundan çok daha iyi durumdaydı; ama 2017'de ne olduysa (hakikaten ne oldu acaba, ve bu olan neden 2017'de oldu da daha önceki bir tarihte olmadı?) notları aniden düştü, 2018'de de özgür olmayan ülkeler arasına katıldı. Yalnız gene de büyük umut vaat ediyor: mesela, hemen hemen Singapur ile aynı seviyede ve "kısmen özgür" sayılmak için sadece sivil haklarda sadece bir tıka ihtiyacı var, oysa Rusya, Sudan ile aynı kulvarda.[30]

---

[29] Сулакшин С.С. Перестройка-2: как избежать новой катастрофы? [электронный ресурс] // Центр Сулакшина 2015.15 май. URL: http://rusrand.ru/analytics/perestrojka-2-kak-izbezhat-novoj-katastrofy (дата обращения 22.12.2019).

[30] Freedom in the World Data and Resources [electronic resource] // Freedom House 2019. URL: https://freedomhouse.org/content/freedom-world-data-and-resources (accessed 22.12.2019).

Gerçekten de çok eğlenceli değil mi?

İllarionov'nun görüşlerini genel liberal izlekten ayrı düşüren temel başlıklar neler?

En başta, İllarionov geleneksel (liberter) liberalizm yanlısı; siyasi olarak da esas itibariyle Yeltsin'i değil, Gaydar'ı hedef alıyor. Rusya'da aklı başında liberal muhalefetin genel görüşü de bu doğrultudadır; öyle ki bu görüş liberal kitlelere doğru yayıldıkça, dürüst ve idealist Yeltsin ile tukaka (çünkü eski komünist) bürokrasi arasında bir dikotomi olarak görülür.

İllarionov'a göre liberal reformlar kaçınılmazdı, ama Gaydar'ın yaptığı gibi değil; zira bunlar pazar reformları olmakla birlikte liberal ve demokratik değildi. Bunlar, esas itibariyle lobicilik, popülizm, müdahalecilik, bürokratizm ile antidemokratiklik ve antiparlamentarizmin bir karışımıydı. Öyle olunca, ilk dönem reformlarının başarısızlığını liyakatsizlik, niteliksizlik, siyasi mücadelede şahsi ikbal kaygısı gibi bütünüyle sübjektif sebeplere bağlamasında şaşılacak bir şey yok. Dahası, ona göre, 1991-2011 arasında Rusya'nın yöneticileri, eski SBKP üyeleridirler ve "komünist geçmişle siyasi, ideolojik ve zihinsel bir kopuş" yaşamamışlardır. Yani bir kez daha, bütünüyle tepe üstü konulmuş bir Sulaşkin görüşüyle karşı karşıyayız: Sulaşkin, 1991'den bu yana felaketleri, geçmişle kopuk idarecilere bağlarken, İllarionov ise tam tersine, idarecilerin geçmişle kopuk olmamasına bağlar.

Aslında her ikisi de bütünüyle yanlış sayılmaz; ancak ikisinin de temel yanlışı, dönemlendirmeye ilişkin. Sulaşkin, Rusya'da iktidar sahiplerinin geçmişle tam bir kopuş içinde olduklarını söylerken haklıdır, ama sadece 1991-1999 arası için geçerlidir bu. İllarionov da iktidar sahiplerinin geçmişle bütünüyle kopmamış olduklarını söylerken haklıdır, ama bu da sadece 2000'den (hatta 2001'den) günümüze kadar geçerlidir.

İllarionov'un liberal dönemin başarısızlığının sorumlusu saydığı bu devamlılık meselesine tekrar ve tekrar döneceğiz. Yalnız Sovyet geçmişinde emperyal bir nitelik gördüğünün ve 1991 sonrasındaki sosyal ve iktisadi siyaseti imparatorluğu serbest pazar raylarının

üzerine kaydırmak girişimi saydığının altını çizmek gerekli. Kullanılan kavramların anlamlarını tartışmaktan imtina edecek olursak, bu hiç de büsbütün afaki bir görüş sayılmaz, meğerki yönetici eliti yüksek bürokrasi (başta güvenlik bürokrasisi) ve siyasi karar alıcılar olarak ikiye ayırmış olalım. Sovyet tarihinde de bu ikisi arasında özgün bir ilişki hep olagelmiştir. Elitin bu iki bölüğünü birbirine bağlayan halka (ve aynı zamanda bu her iki bölüğü de kapsayan daha geniş bir çember), o sırada partiydi ve hem sağlam bir örgüt disiplinine sahip, hem de **gerçekten demokratik** bir organ olarak parti, bu unsurlar arasında çatışma potansiyelini çoğu zaman engelliyordu. Bununla birlikte elitin yüksek bürokrasi kanadı, nihayetinde parti organlarında alınan ortak veya çoğunluk kararlarına, fiiliyatta ise siyasi karar alıcılara tabidir ve bu kararlara itaat ederler.

Dolayısıyla, 1991 Ağustos Darbesi'nin yarattığı şok, devlet işleyişindeki bu bütünlüğün de parçalandığını gösteren bir an oluşunda yatar. Bürokrasinin en tepesindeki kimseler tarafından yönetilen darbenin kolaylıkla ezilmesi bu sayede mümkün olmuştur.[31]

Zira, **birincisi,** Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına yol açacak kararlar ve eylemler silsilesi, bütün bu kimselerin de içinde bulunduğu ortamlarda alınmıştır (bunların kişisel itirazlarını ileri sürüp sürmediklerinin bir önemi yoktur; zira parti birliği, siyasi sorumluluğu paylaştırmaktadır). Demek ki çöküş, bu anlamda siyasi bir meşruiyet taşımaktadır.

İkincisi, bu kişilerin karar alma süreçlerindeki itirazları ve Ağustos olayları ile gösterdikleri tepki, esasen sosyalizmi değil, devletin korunmasını esas almaktadır; başka bir deyişle bütün sistemin yapısal

[31] Darbe girişimini örgütleyen Olağanüstü Durum Devlet Komitesi (GKÇP) üyeleri, daha sonraki yargılamalarda sunulacak iddianameye bakılırsa, şunlardı: SSCB Savunma Konseyi Başkanı Birinci Vekili O. Baklanov; Kara Kuvvetleri Komutanı, SSCB Savunma Bakan Yardımcısı ve SSCB Kahramanı V. Varennikov; KGB başkanı V. Kryuçkov; SSCB Yüksek Sovyeti Başkanı A. Lukyanov; SSCB Başbakanı V. Pavlov; KGB 9. Daire Şefi Y. Plehanov; SSCB İçişleri Bakanı B. Pugo (sadece Pugo, yenilginin ardından hayatına kendisi son vermiştir); SSCB Köylü Birliği Başkanı V. Starodubtsev; SSCB Devlet İşletmeleri Birliği Başkanı A. Tizyakov; SBKP MK Politbüro üyesi O. Şenin; SSCB Savunma Bakanı D. Yazov; SSCB Başkan Yardımcısı G. Yanayev. Görüldüğü gibi SBKP, KGB, Savunma ve İçişleri Bakanlıkları ile SSCB Başkanlık organı, Ağustos olaylarını yürüten GKÇP'yi destekliyordu. Başta silahlı bürokrasi olmak üzere devletin en temel güçlerinin örgütlediği ve desteklediği bir darbenin başarısız olduğunun başka bir örneğine rastlamak herhalde pek kolay değildir.

temeli olarak sosyalizmi değil, devletin bütünlüğünü görmektedirler ve ancak olayların, bu bütünlüğü doğrudan doğruya tehdit ettiğini açıkça fark ettikleri anda, ancak o zaman müdahaleye girişmişlerdir. Yenilgileri, trajik bir biçimde, devletin güçsüzlüğünü ortaya sermiş ve zaten başlamış bulunan yıkım ve parçalanma sürecine büyük bir momentum kazandırmıştı. Dahası, bu andan sonra bürokrasi içindeki direniş de bütünüyle aşılmıştır ve bu kanat, siyasi karar alıcılarla ortaklaşmıştır. Şüphesiz bu biraz da bal tutan parmağını yaladığı için böyle olmuştur.

Bu durum Yugoslavya savaşına kadar devam edecektir. Silahlı bürokrasi (ve şüphesiz bürokrasinin diğer unsurları da), 1998'in büyük iktisadi yıkımının ardından batılı rakipleri karşısında bütünüyle bir parya haline gelme tehdidini en şiddetli şekilde 1999 Yugoslavya savaşı sırasında hissettiler. Askeri ve sivil bürokrasinin gidişatı tersine çevirdiği an (bu tür tarihlendirmelerde yüksek bir hata payı bulunur elbette ve gerçek olmaktan ziyade sembolik anlam taşırlar, ama gene de tarihlemekte yarar vardır) Kosova'da Slatina olayıdır.

Demek ki, İllarionov ile Sulaşkin'i, yani liberal muhalefet ile devletçi muhalefeti yakınlaştıran tek şey, Yeltsin-Gaydar "reformlarının" yıkıcı sonuçları olduğuna dair ortak kanaatleri. Ne var ki bu ortak kanaat bütünüyle farklı amaçlarla ifade ediliyor. İllarionov, bugün Rusya'da özellikle orta burjuvazinin hayallerini süsleyen liberal fikirleriyle, devletin daraltılmasını savunuyor ve böylece, kaçınılmaz olarak neoliberalizme evriliyor; Sulaşkin ise tamamen aksi istikamette, devletin genişletilmesini istiyor. Her ikisinin (ve temsil ettikleri her iki akımın da) Sovyetler Birliği'nin yıkılması sürecinde rol oynamış olmaları, liberaller ile güçlü-devlet savunucuları arasındaki ideolojik ilişkilere daha da ilgi çekici bir renk katıyor. İllarionov'a bakılırsa, felaketin bütün başrol oyuncuları, yani bütün o liyakatsiz, niteliksiz ve ikbal kaygısı güden insanlar, aslında Sovyetler Birliği'nin emperyal varlığını devam ettirmesini hedefliyorlardı. Bu, tarihi hakikatle örtüşmüyor; zira Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde ("Ağustos Darbesi" dışında) Moskova'da yönetici elit dışında hemen hiçbir ciddi itiraz görülmedi. Bu liberal aktörlerin daha sonraları Sovyetler

Birliği'nin dağılmasından ötürü "üzüntü" ifade etmiş oldukları doğrudur, ne var ki bu üzüntüleri genellikle, Putin'in 2005 Nisan ayında Sovyetler Birliği'nin dağılmasını "yüzyılın en büyük jeopolitik felaketi" olarak anmasından sonra akıllarına gelmiştir.

Slatina Olayı

Yugoslavya savaşının ayrıntılarını, daha önce başka bir yerde anlatmaya çalışmıştım.[32] Burada, esas itibariyle o yazıdan yararlanarak, Slatina olayına değinmek gerekiyor.

12 Nisan 1999'da, NATO'nun Yugoslavya bombardımanı devam ederken, Yugoslavya parlamentosu, ülkenin Rusya ve Belarus ile birleşmesi yönünde bir karar tasarısını kabul etti. Rusya Duma'sı, Yugoslavya'nın kararını bütünüyle destekledi ve Yeltsin'e, birleşme sürecini başlatmasını önerdi.

Ne var ki Yeltsin, belki de NATO saldırısını durduracak olan bu girişimi derhal bloke etti. Ve aynı Yeltsin, Yugoslavya'ya askeri uzman ve silah gönderilmeye başlanması önerisini de, Yugoslavya'nın silahlanmasına karşı BM ambargosu olduğu gerekçesiyle geri çevirdi. Ne var ki aslında bu ambargo da Rusya'nın onayıyla çıkmıştı ve dahası, ambargo askeri danışman gönderilmesine engel de teşkil etmiyordu.

Anlaşılan o ki, Yeltsin, Clinton'dan yediğini düşündüğü kazığa rağmen, Milošević'e haddini bildirmek şeklindeki Amerikan planına bağlılığını sürdürüyordu. Oysa Amerikan tarafı, belli ki, Rusya'ya da haddini iyice bildirmeye kesinkes niyetliydi.

4 Haziran'da NATO uçakları Belgrad yakınlarındaki Batajnica hava üssünü, burada Rus kuvvetlerinin, hatta Yevgeniy Primakov'un uçağının bulunuyor olabileceği istihbaratına rağmen bombaladılar.

Primakov, dışişleri bakanıyken, büyük ölçüde Yeltsin'in Yugoslavya siyasetiyle ihtilafı nedeniyle 12 Mayıs'ta emekliye sevk edilmişti. Dolayısıyla NATO'nun eylemi, adeta Primakov'dan intikam almak

[32] Yalın H. Yalan, provokasyon, bombardıman: Yugoslavya'nın yok edilişinin kısa tarihi [electronic resource] // YDH 2019.30 March. URL: http://www.ydh.com.tr/HD15936_yalan-provokasyon-bombardiman--yugoslavyanin-yok-edilisinin-kisa-tarihi-.html (accessed 22.12.2019).

amacını güdüyor gibiydi. (Primakov'un "Rusların Gözüyle Ortadoğu" adlı kitabının geçtiğimiz yıl Rusya'nın Ankara büyükelçiliğinin sponsorluğunda (tekrar) yayınlanmış olması boşuna değildir.)

Miloševic o gece siyasi olarak teslim oldu; çatışmanın barışçıl çözümü planına rızasını bildirdi. 12 Haziran'da ise Makedonya'dan Kosova'ya doğru NATO birliklerinin hareketi başladı.

Aynı gece ilginç bir gelişme daha yaşandı. Rusya özel kuvvetlerinden 206 paraşütçü, 15 zırhlı taşıyıcı ve 35 binek araçla Bosna'dan harekete geçtiler, 620 kilometre ilerlediler ve sabah saat 5'te Kosova'da, Priştina'ya 15 kilometre mesafedeki Slatina hava üssüne ulaştılar. Birlik, iki saat sonra bütün pozisyonları ele geçirmişti.

Britanya kuvvetleri saat 11'de üsse geldiler ve helikopter indirmeye kalktılar; ancak Rus zırhlıları onlara engel oldu. Bunun üzerine NATO kuvvetleri komutanı Wesley Clark, bölgedeki Britanya generali Michael Jackson'a, Rusları üsten "temizlemesi" (demolish) talimatını verdi. Jackson, buna karşılık, "üçüncü dünya savaşını başlatmaya niyeti olmadığını" söyledi ve talimatı yerine getirmedi.

Bu sırada Slatina yakınlarındaki Britanya tank grubunun komutanı, yüzbaşı James Blunt'tı. Bugün ünlü bir rock şarkıcısı olan Blunt da doğrudan doğruya Clark'a bağlı olmasına rağmen Amerikalıların emrini yerine getirmeyi reddetti. Blunt, tankın telsizinden, "demolish" emrini anlamadığını, "böyle bir kelimeyi de bilmediğini" söyledi.

Aynı gün üç Rus helikopteri, Britanya kuvvetleri tarafından kuşatılmış durumdaki üsse indiler. Eğer helikopterlerdekileri de sayarsak, demek ki bu sırada üsteki Rus askeri personel sayısı 250'yi bulmuyordu. Dahası, bütün komşu ülkeler, Rusya askeri uçaklarına hava sahasını kapatmışlardı.

Bu aşamada diplomasi devreye girdi ve Slatina'daki Rusya kuvvetlerinin BM barış gücü pazıbentleri takmalarıyla gerilim sona erdirildi. Paraşütçüler, Slatina'dan ayrılarak Kosova'nın daha uzak bir yerine gönderildiler.

Slatina olayını daha ilginç hale getiren, şudur: üssün ele geçirilmesi talimatını kimin verdiği belirsizdir. Rusya paraşütçülerinin komutanı

Sergey Pavlov, emri 10 Haziran'da, yola çıkmadan sadece 8 saat önce almıştı. Demek ki Slatina'nın işgali kararı ve buna yönelik askeri hazırlık son derece kısa bir zaman aralığının ürünüydü. Daha sonra yayınlanan bazı haberlerde, kimi tanıklıklara dayanılarak, Genelkurmay Başkanı Anatoliy Kvaşnin'in yürüyüşü öğrenir öğrenmez durdurmaya çalıştığı, ancak sahadaki paraşütçülerin Genelkurmay'ın emrini yerine getirmemek için telsizlerini kapattıkları iddia edildi. Ancak tam tersini iddia eden haberler de yayınlanmıştır; bunlara göre Yeltsin ve dönemin savunma bakanı İgor Sergeyev'in baskısına rağmen Kvaşnin operasyon için diretmişti. Genellikle, talimatın Kremlin'den gitmediği neredeyse kesin olarak iddia edilir, üstelik bu iddia doğru gibi de görünmektedir, zira Yeltsin yönetimi, ABD'den yediği kazığa rağmen olayların gösterdiği gibi batıyla karşı karşıya gelmeyi aklının ucundan bile geçirmiyordu ve hedefi, Miloševič'in dize gelmesine yardımcı olup Batılıların övgülerini ve verirlerse kırıntılarını almaktan ibaretti; üstelik bu sırada 1998 felaketi yaşanmış, ülke ekonomik olarak uçurumun dibindeydi; Yeltsin yönetimi bu nedenle de siyasi olarak son derece zayıf bir durumda bulunuyordu. Putin'in bu yılın (2020) Haziran ayında yayınlanan bir televizyon mülakatındaki sözleri, bunun doğruluğuna kanıt olarak ileri sürülebilir. Buna göre, Kvaşnin, operasyondan kısa bir süre önce, bu sırada Güvenlik Konseyi sekreteri olan Putin'e görüşünü sormuştu; zira bakanlık, Kvaşnin'i desteklemiyordu. Demek ki Kvaşnin, Putin'den destek bekliyor veya umuyordu, aradığı desteği de buldu; zira Putin'in generale cevabı şöyleydi: "Ona dedim ki: eğer uygun görüyorsan öyle yap."[33]

Bu, Rusya'da güvenlik bürokrasisinin Putin'e güveninin pekişmesinde kilit bir rol oynamış olmalıdır.

Slatina olayı, bu anlamda, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden bu yana milli gururu incinen ordunun sembolik olmaktan uzak, ikinci Çeçen savaşı ve sonrasında Rusya'nın dış siyasetinde yansımasını bulacak bir karşı çıkışıydı. Bu karşı çıkış, belli ki, NATO'da paniğe neden oldu; dolayısıyla, Rusya'nın siyasi mekanizmalarını tam olarak gözlemleyemediklerini ileri sürmek de mümkündür.

[33] Путин рассказал, как посоветовал взять аэропорт Косово в 1999 году // МК. 2020. 14 июн.

Bu anlamda Yugoslavya, özel olarak da Slatina, sadece Rusya kamuoyunda yarattığı travma itibariyle değil, batıcı siyasetin terk edilişinin de dönüm noktası olmuştur. Yeltsin döneminin sonunu kesin olarak tarihlemek gerekseydi, ben bunu, görevden ayrıldığını duyurduğu 2000 yılbaşı konuşmasına değil, 10 Haziran 1999'a tarihlerdim.

Yıkılış ve Yeniden Kuruluş. Toplu Bir Bakış

Sovyetler Birliği'nin parçalanmasına götüren süreci değerlendirirken çoğu zaman şunlar ileri sürülür:

1. Petrol fiyatları 4-6 kat arası düşünce, petrole bağımlı olan Sovyet ekonomisinde tahrip edici bir etki yarattı. Oysa Şekil 6'da görüyoruz ki, ham petrolün varili 1980'den (114,3 dolar) 1991'e (37,49 dolar) nominal fiyatlarla 3 kat düşmüştü; bununla birlikte 1986'daki dip fiyatlara göre (33,29 dolar) yüzde 10'dan çok artmıştı. Keza, GSYH, 1990-1991'de yüzde 5,6 düşmüştü; ama 1991-1992 düşüşüyle karşılaştırıldığında (yüzde 15,2) bunu önemsiz saymak bile mümkündür.

2. Bununla birlikte, Tablo 1'den hatırlayacağız ki, 1980'den sonra büyüme hızı, Sovyetler Birliği'nin en düşük hızıdır; savaş yıllarının damgasını vurduğu 1941-1950 arasında bile yüzde 5,6'lık bir büyüme oranı yakalandığı halde, 1981-1990 arasındaki büyüme oranı sadece yüzde 3'tür.

3. Gaydar'ın verdiği rakamlara inanacak olursak, 1991'de döviz rezervleri 26 milyon dolara kadar düşmüştü; ancak Rusya Merkez Bankası'nın 1992 rakamlarına göre gerçekte 16 milyon dolar nakit ve 240 ton altın rezervi (toplam 2,8 milyar dolar) bulunuyordu. Eğer bu hesap doğruysa, döviz rezervinin şiddetli bir düşme gösterdiği aşikâr; ancak bu düşüş, dış borçların çevrilmesini engelleyecek seviyede değildi. Dış borçlar bu sırada 67,8 milyar dolardı (Merkez Bankası, Maliye Bakanlığı, Rosstat; ayrıca Dünya Bankası, IMF, vb. hemen bütün kuruluşların rakamları aşağı yukarı aynıdır); ancak yıkılışın ardından 1990'ların çöküş yıllarının başlıca aktörlerine bakılırsa, 120 milyar doların üzerinde dış borç vardı. Örneğin şok terapisinin mucidi Gaydar, 1991 sonunda 123,8 milyar dolar dış borç biriktiğini ileri sürer.

Gaydar ve diğerlerinin açıkça yalan söylediği anlaşılıyor; bunlar en iyi ihtimalle, SSCB'yi oluşturan cumhuriyetler arasındaki hesap paralarını da borç kalemine yazmış olmalılar.

4. Diğer bir iddia, kuponla alışverişlerin başlamış olmasının, ülkenin açlığın eşiğinde bulunduğunu gösterdiği şeklindedir. Bununla birlikte çöküşün sembol ismi Gaydar, 2 Mart 1992'de, St. Petersburg'da yayınlanan Ças Pik dergisi ve İsviçre'de yayınlanan Tages Anzeiger gazetesi için verdiği mülakatta, ülkede açlık tehlikesinin olmadığının altını çizer; ancak gazetecinin, "Öyleyse uluslararası insani yardımın devam etmesi gerekiyor mu?" şeklindeki sorusuna şu cevabı verir: "Bu, bizim için öncelikle uluslararası toplumun bir destek gösterisi. Çok yararlı. Özellikle de hedef kitlesi bakımından yararlı."[34] Yani, açlık tehlikesi yok, ancak gelişmiş ve kurtarıcı batı imgesinin pekişmesi için uluslararası yardım konvoylarının görünmesinde yarar var. İllarionov'a göre de ne açlık, ne açlık tehdidi vardı; ancak temel sorun, şehirlerin iaşesinin karşılanmasıydı. Dolayısıyla onun, bu meselede de (gerçekte ait olduğu) genel izleğin dışına çıkarak, 1991 çöküntüsünde idarenin yetersizliğini öne çıkardığını kabul etmek mümkün. Bu, doğru olmakla birlikte, aşağıda dipnotta tarımdaki çöküşle ilgili söyleyeceklerimizden anlaşılacağı gibi, bilinçli bir siyasi tercihti aynı zamanda: evet, şehirlerin iaşesini sağlamak sorunu ortaya çıkmıştı ama bunun biricik nedeni de, tarımı yok etmek için çiftçiyi (sadece bağımsız çiftçiyi değil, zira onların sayıları pek azdı zaten; ama esas itibariyle kolhozcuyu) yok etmeye girişmiş olmalarıydı.[35]

5. Yeri gelmişken, açlığın ortaya çıkışına da değinmek gerek. 1993 başlarına kadar kişi başına tahıl tüketimi yüzde 26 düşmüştü.

---

[34] Bu cevap Ças Pik'te yayınlanmış, Tages Anzeiger redaksiyonu ise soruyu ve cevabı atmış. Bunu, mülakatı Ças Pik için yapan Boris Lvin'in notlarından başka, bu sırada Tages Anzeiger için çalışan Zygmunt Dzeciolowski'nin İllarionov'a gönderdiği mektubundan biliyoruz. Ben, Lvin'in notlarını esas aldım. Львин Б. Интервью с Гайдаром, март 1992 [электронный ресурс] // LiveJournal 2009.18 декабрь. URL: https://bbb.livejournal.com/2145888.html (дата обращения 18.03.2020).

[35] Bu açlık meselesinin bir önemi de şurada: 2000'lerin ortasından, yani ekonomik istikrarın sağlanmasından itibaren Rusya'da bilinçli bir Gaydar mitolojisi yaratıldı. Gaydar kendisi de buna destek verdi. Mitolojinin en önemli unsurlarından birini, 1991-1992'de korkunç bir açlık tehlikesi yaşandığı ve bunun, ancak liberal şok tedbirleriyle ortadan kaldırıldığı iddiası oluşturuyordu. Oysa gördüğümüz gibi, gerçek bunun tam tersiydi.

1994-1996 arasında ise yüzde 25 daha düştü. Böylece toplam düşüş yüzde 44'e ulaştı. Bunun başlıca nedeni şudur: en erken 1 Temmuz 1991, en geç de 1 Ekim 1991'den itibaren fiyat liberalizasyonuna gidildi. (Tarihlerdeki belirsizlik, bu işin "gururunu" taşımak için yarışanlardan kaynaklanıyor.) Ancak başlangıçta temel tüketim mamullerinin fiyatları liberalizasyonun dışında tutuldu ve bunlara devlet tarifesi getirildi. Bu durum, 24 Aralık 1993'te Yeltsin'in başkanlık kararnamesine kadar devam etti. Bu korkunç kararnamenin beşinci maddesi şöyledir: "Tahıl, yağlı tohum ve bunların işlenmiş mamullerinin serbestçe taşınmasını yasaklayan veya sınırlayan, keza bu malların ticari işlemlerinin yapılmasını engelleyen her tür karar geçersiz sayılacaktır."

Böylece sanayinin ardından tarım da talana bütünüyle açılmış oluyordu.[36]

---

[36] Bu dönemin (ve aslında her dönemin) liberal izleğini kavramak için, İzvestiya'da 20 Aralık 1991 tarihli bir makaleye bakalım. Toprağın özel mülkiyete açılması, 1991 yılının ikinci yarısı boyunca, tarafları sürekli değişen bir tartışma olmuştu. Bu dönemin başında özel mülkiyete karşı yaygın bir kamuoyu desteği vardı ve hükümet çevreleri de toprağın özelleştirmesine karşı görünüyorlardı. (İlgili okur, ideal bir kapitalist düzende toprak rantına dair Marx'ın dahice tartışmalarını hatırlayacaktır: toprakta devlet mülkiyetinin sağlanması, bilhassa mutlak toprak rantının kaldırılması için elzemdir, bu da prekapitalist kalıntıların siyasi olarak bütünüyle tasfiye edilmesinden başka başta tarımın ve genel olarak da her tür arazinin kapitalist işletmeye engelsiz açılmasına imkân sağlar.) Ancak bu atmosfer, 1991 sonlarına doğru değişti; İzvestiya'da B. Bergelson imzasıyla yayınlanan "Özelleştirme, aylakların ve aptalların düşmanıdır" başlıklı yazıda şöyle deniyordu: "Bırakalım, (bizim 'yurtseverler'in ifadesiyle) parası olan herkes, bu kapsamda mafya grupları da ülkeyi son parçasına kadar satın alsınlar (yabancı sermaye için zaten diyecek bir şey yok; onlar yeter ki mülk edinmek istesinler). Birincisi, bu kaçınılmazdır; ikincisi de bunda hiçbir korkunçluk yoktur. Hırsızlar, aylaklar ve aptallar hızla iflas edeceklerdir; hakikaten işinin erbabı kimseler ise gelişeceklerdir. Ama zaten biz de tam bunu istiyoruz. Girişimciler bize sosyalist perspektife göre değil kendileri için çalışmanın imkânını sunuyorlar." (Бергельсон Б. Приватизация – враг бездельников и дураков // Известия. 1991. 20 дек.) İyi ama, 1991'in ikinci yarısında ne değişmişti de böyle soygun, hatta mafya methiyeleri döşenebiliyordu? Şu: Geçmiş, "Ağustos Darbesi" ille tamamen yenilmiş, iktidar tamamen değişmişti. Ancak Bergelson'un makalesinden de anlaşılıyor ki, burada kastedilen, kolhoz ve sovhozların dağıtılarak küçük bireysel işletmeciler arasında bölünmesi değildi. Hayır; burada kastedilen, toprağın **eksiksiz** talan edilmesiydi. Bunun için de devlet, önce kolhozcuları bitirdi. 1991-1992 yıllarında vergiler ve maliyetin altında taban fiyat yoluyla onları yok etti (bir hesaplamaya göre çiftçi ürünün yüzde 40'ını devletin verdiği fiyatlarda devlete satmak, yüzde 40'ını da vergi olarak ödemek zorundaydı; geri kalan yüzde 20'yi ise pazara götürebilirdi elbette, ama aslında pazar da yoktu); öyle ki çiftçi, ürünü devlete vermemek için yakmayı tercih ediyordu. İzvestiya'da 6 Kasım 1991 tarihli bir makalede, ülkenin her yerinde köylünün ilan edilmemiş "grev" yapıyor olduğunu yazılıdır: Коновалов В. Необъявленная забастовка крестьян всех республик // Известия. 1991. 6 ноя. Ancak tahmin edileceği gibi tamamen

6. Kamu kaynaklarının iç edilmesi, en azından 1940'ların sonlarından beri bize pek de yabancı bir konu değil. Kuşkusuz, neoliberalizmin küresel zaferiyle birlikte bu soygun rejimi Türkiye'de de ekonominin bütünüyle yapısal bir özelliği haline geldi; ama bal tutanın parmağını yalaması, bizde zaten vakayı âdiyeden sayılır. Sovyetler Birliği'nde ise kamu kaynaklarının özel kişilere peşkeş çekilmesi, zaman zaman kimilerinin hayallerini süslemiş olabilir, ama bunun sosyal, siyasi ve hukuki şartları yoktu.

Çöküşün hemen ardından soygunun aklın alabileceği bütün sınırları aşması, iki nedenle kitlelerde zihinsel bir felç hali yarattı ve halkın büyük bölümünü de hızla zenginleşmenin yollarını aramaya sevk etti.

Birincisi, soygunda pervasızlık ve küstahlık o dereceydi ki, şok terapisi gerçekten de bir şok etkisi yaratmıştı.

İkincisi ve daha önemlisi ise şu: devletin sosyalizm boyunca güçlendirilmiş olan fetiş karakteri, devlet tarafından alınmış her tür kararın tereddütsüz meşru kabul edilmesi sonucunu doğuruyordu.[37] Yukarıdan

---

aksi yönde tedbirleri vazeden bir yazı bu. Dediğine göre, devletin verdiği alım fiyatları, yükseltilmiş olmasına rağmen, soygun kabilinden; zira mamul madde fiyatlarında serbestlik olmasına rağmen tarımsal ürün fiyatları sabit tutuluyor. Oysa "köylülüğü dayatılan alım fiyatlarının ... devlet tekelinin pençesinde tutmak artık mümkün değil."

[37] Bunun en dolaysız örneği, Yeltsin'in 6 Kasım 1911 tarihli ve 169 sayılı "SBKP ve RSFSC KP'nin faaliyetleri hakkında" kararnamesidir. "19-21 Ağustos olayları bütün açıklığıyla göstermiştir ki, SBKP hiçbir zaman bir parti değildi," sözleriyle başlayan kararname, SBKP'ye yönelik maocu izlekle ilginç bir şekilde ve neredeyse birebir örtüşen bir dizi suçlamanın ardından, onun "açıkça halk düşmanı, anayasa karşıtı" bir nitelik taşıdığını, "halk arasında dini, sosyal ve milli boğazlaşmaların kundaklanmasıyla doğrudan ilişkili" olduğunu, vb. ileri sürer. Kararname, şu sözlerle bitiyor:

"RSFSC KP'nin kanunun gerektirdiği şekilde kayıt altına alınmadığı, SBKP'nin kaydının ise daha önce doğrudan doğruya SBKP MK'nın SSCB devlet organları yöneticileri tarafından kanunun kaba bir ihlali şeklinde gerçekleştirildiği ve RSFSC'nde hukuki bir geçerlilik taşımadığından hareketle ...

"1. RSFSC topraklarında SBKP, RSFSC KP faaliyetlerine son verilmesine örgütsel organlarının dağıtılmasına.

"2. ... devlet organları, savcılık organları tarafından SBKP ve RSFSC KP üyeliklerinden ötürü RSFSC yurttaşları hakkında hukuki takibatta bulunulmamasına.

"3. RSFSC topraklarındaki SBKP ve RSFSC KP mülklerinin devlet mülkiyetine geçirilmesine. ...

"4. ... ilgili devlet organlarının işbu kararnameyi derhal ve kapsamlı bir şekilde yerine getirmek için gerekli tedbirleri almasına.

"Karar verdim. RSFSC Başkanı B. Yeltsin. Moskova, Kremlin. 6 Kasım 1991, № 169."

aşağıya ahlaki çöküntü bununla ilgilidir; Sovyet toplumunu tanıyan hemen bütün gazetecilerin çöküş ve imha yıllarında, daha kısa süre öncesine kadar güçlü ahlaki değerlere sahip bir toplumun böyle süratle değer yitimine uğramasını şaşkınlıkla karşılamaları ve bu şaşkınlığın daha sonraki tanıklıklara yansımış olması sebepsiz değildir.

Çok karakteristik üç örnek olay, kronolojik düzen içinde, bu pervasızlığı gösterecektir. Bu olaylar aynı zamanda döviz rezervinin nasıl eritildiğini de gösterir.

İlk olay, Dış Ekonomi Bankası rezervlerinin bütünüyle yok edilmesi. Sadece 15 Kasım ile 31 Aralık 1991 tarihleri arasında neredeyse tek kuruş döviz bırakılmamıştır.

İkincisi, IMF'den alınan 1,08 milyar dolarlık kredi ise, inanılmaz bir üçkâğıtçılıkla iç edildi: para, önce Merkez Bankası'ndan Dış Ekonomi Bankası hesaplarına geçirildi, bu ikincisi de Kıbrıs merkezli Eurobank'a tevdi etti. Eurobank ise Jersey adasındaki offshore şirketi olan FIMACO'ya devretti. Jersey adası, kısa bir süre sonra, 1998 felaketini hazırlayan GKO (Kısa Vadeli Devlet Tahvilleri) soygunundan kaçırılan servetlerin aklandığı yer olarak da ün kazanacaktı. FIMACO, bu bedava para ile Eurobank'ın borçlarını ödeyerek kurtardı. (Maliyeciliğin dolandırıcılıkla akrabalığı çok ilgi çekicidir gerçekten.) Neticede yaklaşık 780 milyon dolar, hesaplardan uçuverdi. Rusya Dış Ekonomi Bankası battı. 1995 Temmuz ayında Merkez Bankası'ndaki Rusya Maliye Bakanlığı hesapları kapatıldı. Böylece Merkez Bankası'nın bakanlığa hiçbir yükümlülüğü kalmadı. Bir milyar doların üzerindeki borç, devlet borcu hanesine yazıldı. 1996-1997 yıllarında Rusya vergi mükellefleri hesabından geri ödendi.

Üçüncüsü, GKO felaketi.

Bu esrarengiz kısaltmaya yukarıda da birkaç yerde değinmiştik, şimdi açıklama zamanı geldi.

Bu kadar! Devletin fetişleştirilmesi, bütün SBKP faaliyetlerine **tek bir kararnameyle**, hiç sorunsuz son verilmesine yol açmıştır; üstelik de hiç şüphe yok ki, verilen emri yerine getirenler, bizatihi SBKP üyeleridir, zira bu görevlerde sadece onlar bulunuyorlardı.

GKO, "Kısa Vadeli Devlet Tahvilleri"nin kısaltması. 1993'te Gaydar'ın hızla kapitalistleşmeye yönelik şok tedbirleri kapsamında 3, 6 ve 12 aylık GKO'lar çıkartıldı. Tahvillerin satışını, nominal değerlerinin altında, Rusya Bankası (Bank Rossii) yaptı. Tahvilin süresi bittiğinde bunlar Maliye Bakanlığı tarafından nominal değerleriyle alınacaktı; yani alıcının kârı, alış bedeliyle nominal değer arasındaki fark olacaktı. Ne var ki tahvillerin değeri sabit değildi; bunlar bakanlık tarafından belli aralıklarla tayin ediliyordu. Nitekim 1993-1998 arasında GKO tahvil gelirleri oranı yüzde 30 ila 250 arasında değişiyordu (en yüksek oranına, başkanlık seçimlerinin yapılacağı 1996'da ulaşmıştı; o yıl enflasyon yüzde 21 çıkmıştı). Teknik olarak, GKO'nun çıkartılma nedeni yüksek enflasyondu (1993'te yüzde 840). Bu mantığa göre GKO, tahvil alıcılarının yatırdıkları nakitler sayesinde bütçenin para emisyonunu azaltacaktı. Gerçekten, enflasyon 1996'da yüzde 21, ertesi yıl da yüzde 11'e kadar düştü. Ama Maliye Bakanlığı sıcak para akışını görünce piyasaya GKO sürümünü artırdı. Daha 1996'da GKO, bir piramidi andırıyordu; karşılık ödemeleri ancak yeni GKO'ların satışlarıyla finanse edilebiliyordu. Bu karşılıksızlık durumu ve servet satışı sayesinde GKO spekülasyonları alıp başını gitti. En önemlisi, reel sektörün sermayesi finans sektörüne akıyordu ve bu da sanayinin içinde bulunduğu krizi ağırlaştırıyordu. 1997 sonunda GKO satışlarının geliri 32 trilyon rubleye düşmüştü, oysa bunların nominal değeri 272 trilyon rubleyi buluyordu. Aynı yıl Rusya bütçesi 529 trilyon rubleydi ve 95,4 trilyon ruble açık vermişti. Yani GKO satışları artık bütçe açığını kapatacak ciddi bir gelir kaynağı olmaktan çıkmış, nominal değerleri ise bütçenin yarısını bulmuştu. Neticede, 17 Ağustos 1996'da devlet, tahvil karşılıklarını ödeyemeyeceğini duyurdu ve konkordato ilan etti. Bu, 1998'de başlayan ekonomik krizin işaret fişeği oldu.

7. 1992'den binyılın sonuna kadar olan dönem, Rusya'nın büyük şehirlerinde mafyanın gitgide sınır tanımaz hale geldiği ve (kimi abartılı yorumlara bakılacak olursa) bazı yerlerde adı konulmamış iç savaşların yaşandığı bir dönemdir. Liberal izlek, bunu, Sovyetler Birliği'nin son döneminde güvenlik organlarının hareket kabiliyetlerini

ve verimliliğini yitirdiğine yorar. İllarionov bu düşünceye de karşı çıkıyor. Kaldı ki, iktidar değişikliğinin böylesine kolaylıkla gerçekleşmiş olması, aslında, iktidarın (hangisi olursa) organı işlevini sürdüren güvenlik teşkilatlarının yeterliliğinin bir sonucudur. Kesinlikle söylemek mümkün ki, en azından darbe girişimine kadar Sovyetler Birliği'nin ordu, istihbarat ve polis teşkilatı, işlevselliğinden hiçbir şey kaybetmemiştir.

BUGÜN

Rusya'da Yönetici Elitin Davranışlarını Şekillendiren Dört Kaygı

Savaş, insan gücünü yok eden korkunç bir felaketti. Yalnızca Rusya'da 1941'den 1946'ya kadar erkek nüfusu 11 milyona yakın (yüzde 20,6), kadın nüfusu ise 2,5 milyondan fazla (yüzde 4,5) azalmıştı. Toplam nüfus, yüzde 12,1 düşmüştü; üstelik erkekler 1941'de nüfusun yüzde 47,3'ünü meydana getirirken 1946'da bu oran yüzde 43'e düşmüştü. Kadın nüfusu ancak 1951'de, erkek nüfusu ise ancak 1959'da savaş öncesi sayısına erişebildi. Ancak o yıl dahi erkekler nüfusun ancak yüzde 44'ünü teşkil ediyorlardı. Rusya'nın nüfusu Birinci Dünya Savaşı ve İç Savaş yıllarında yüzde 4,5, kolektivizasyon döneminde (1933-1944) ise yüzde 1,8 azalmıştı, ne var ki bu oranlar bile büyük savaş felaketinin yanına yaklaşamıyordu.[38]

Yok oluşun eşiğine gelmiş bir ülke – sadece maddi kaynaklarıyla değil, insan kaynaklarıyla da yok oluşun eşiğine gelmiş bir ülke tablosuydu bu. Bu tablo, Sovyetler Birliği'ni ve Rusya Federasyonu'nu yönetenlerin (Yeltsin dönemini büyük ölçüde istisna etmek kaydıyla) bütün jeopolitik davranışlarını şekillendirmiştir.

Rusya Federasyonu yöneticilerinin jeopolitik davranışlarını şekillendiren ikinci unsur, Şekil 15'te görülüyor. (Grafikteki 1900-1989

[38] Демографическая модернизация России, 1900-2000 / под ред. А. Г. Вишневский. М.: Новое.

arası oranları hesaplarken Goldman Sachs verilerinden yararlandım ve A. İvanter'in verileriyle[39] karşılaştırdım.) Tabloda üç dip görüyoruz: 1922 (iç savaşın en zorlu yılı), 1942 (İkinci Dünya Savaşı'nın en zorlu yılı) ve 1998 (Sovyetler Birliği'nin soyulmasından kalmış her şeyin de talan edildiği yıl). GSYH, 1921'de, 1913'teki seviyesinin (savaş öncesi en yüksek yıl) yüzde 28'idir. 1942'de, 1939'daki seviyesinin (savaş öncesi en yüksek yıl) yüzde 68'idir. 1998'de, 1989'daki seviyesinin (çöküşten önceki en yüksek yıl) yüzde 55'idir. Demek ki, İkinci Dünya Savaşı'nda bile böyle bir yıkımla karşılaşılmamıştı.

Bu ikinci felaket, devrimlerle paralel sayılır. Rusyalılık söz konusu olduğunda yönetici elit için karşıdevrim anlamını yitirmiş bir kavramdır ve bu, aslında SSCB döneminde de aşağı yukarı böyleydi; 1917 ile 1991 arasında temel bir fark görülmemektedir, zira her ikisi de benzer sonuçlara yol açmışlardır. Böylece ikinci felaketin tekrar yaşanmasının önlenmesi, aynı zamanda devrimin önlenmesi anlamına gelir. Bu yaklaşımın izleri her alanda hissedilir; toplumda radikalleşme eğilimleri büyük bir hızla tasfiye edilmeye çalışılır. Radikalleşmeye karşı zor uygulanması ve toplumsal rıza üretiminin de sürekliliğinin sağlanması, siyasi istikrar taşıyan her yerde olduğu gibi Rusya'da da paralel süreçlerdir; ancak Rusya'da rıza üretimi baskındır. Bu, iktidarın muhalefetle ilişkisinde ve kapsayıcı dilinde açıklıkla görülür. Adeta SBKP yönetiminin partili kitleler kadar partisizleri de temsil ettiği gibi, yönetici elit, destekçilerini olduğu kadar muhaliflerini de temsil etmeye çalışmaktadır.

GSYH, 1989'da yaklaşık 1,5 trilyon dolardan 1998'de dibe vurarak 813 milyar dolara (neredeyse yarı yarıya) düştü. Ancak o yıldan sonra devamlı yükseldiğini görüyoruz. Bu, petrol ve doğalgaz gelirlerinin artışıyla paralellik gösteriyor; bununla birlikte en azından 2000'e kadar, hızlı artışın gerçek nedeninin haraç mezat özelleştirmeler olduğunu söyleyebiliriz. İhracatta petrol ve doğalgaz gelirlerinin fırlaması, esas itibariyle 2001'den sonraya rastlar (Şekil 5). Aşağı yukarı bu tarihten itibaren toplam GSYH eğrisiyle kişi başına GSYH eğrisinin arasındaki mesafenin giderek açılması, petrol ve doğalgaz gelirlerinin

---

[39] Иванер А. Хроника русской катастрофы // Эксперт. 2012. т. 797, № 14.

üretken olmayan bir ekonomiyi tetiklemekte olduğunun kanıtı sayılabilir (Şekil 27).

Keza, Rusya'da kişi başına GSYH'nın ABD'deki muadiline oranı da, bunun artmak bir yana giderek düştüğünü gösteriyor.

Yönetici elitin jeopolitik davranışlarını şekillendiren üçüncü kaygı, büyük ölçüde ikincisinin sonucu olarak ortaya çıkar ve doğrudan doğruya iktidarın yapısını biçimlendirir. Bu kaygı, doğal kaynakların başrol oynadığı bir iktisadi büyüme süreci, devlet kapitalizmi, burjuvazinin hizaya çekilmesi ve iktidar üzerinde tayin edici etkisinin sınırlandırılması, ve iktidarın esas itibariyle (Roma'daki "üç tribünü" andıran) üçlü odak etrafında yoğunlaşmasıdır: ülkenin birliğini temsil eden başkan, ülkenin dış siyasette devamlılığını temsil eden dışişleri, ülkenin savunma gücünü temsil eden ordu.

Bu üç kaygıya, Çeçenistan ve son dönemde de Kırım'la birlikte devletin varlığına yönelik köklü bir tehdit olarak algılanan bölünme eğilimlerini eklemek gerek, zira birlik ve bölünme, siyasi iktidarın Lenin ve Stalin karşısındaki paradoksal tavrına damgasını vurduğu gibi, başta Türkiye olmak üzere bu eğilimleri "kaşıyan" ülkelerle ilişkilerini de büyük ölçüde tayin ediyor.

Dördüncü Kaygı: Rusya'nın Devlet Egemenliği ve Toprak Bütünlüğü

Meselenin tarihi ve hukuki boyutunu görece ayrıntılı olarak incelemeliyiz, zira Rusya Federasyonu'nun yumuşak karnı olarak milliyetler meselesi, ancak bu çerçeve içinde anlam kazanır ve olası bir sorun da ancak bu çerçeve içinde çözülür.

Sovyetler Birliği'nin çokuluslu yapısını tayin eden ana metin, 2 (15) Kasım 1917 tarihli Rusya Halklarının Hakları Deklarasyonu'dur. Milliyetler Halk Komiseri Stalin ve Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı Lenin'in imzasını taşıyan deklarasyonda şu dört ilke formüle edilir:

1) Rusya halklarının eşitlik ve egemenliği.

2) Rusya halklarının kendi kaderlerini, ayrılma ve bağımsız devlet kurmaya varıncaya değin özgürce belirleme hakkı.

3) Her tür, bütün milli ve milli-dini ayrıcalık ve sınırlamaların kaldırılması.

4) Rusya topraklarında yerleşik milli azınlıkların ve etnografik grupların özgürce gelişmesi.

Bu ilkeler, 30 Aralık 1922 tarihli SSCB Kuruluş Anlaşması'nda da kabul edilir: "Birlik cumhuriyetlerinden her birinin Birlik'ten özgürce ayrılma hakkı saklıdır."

1990'dan itibaren bütün ayrılık deklarasyonlarında bu ilkeye gönderme yapılacaktır. Bununla birlikte ilk bağımsızlık ilanlarının büyük bölümü, söz konusu ülkeye adını veren milliyetin ulusal (etnik anlamıyla) haklarına gönderme yapar, oysa bu, az sonra göreceğimiz gibi, toprak bütünlüğüne bağlı halk ilkesinin ihlali anlamına geliyordu.

RSFSC'nin 1918 tarihli ilk anayasasının 4. maddesinde, bir milletin kendi kaderini özgürce tayin etmesinin, "ne suretle olursa olsun devrimci yöntemlerle demokratik bir barışa erişilmesinin" temeli olduğu söylenir. 6. maddede de Finlandiya ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarının Halk Komiserleri Sovyeti tarafından kabul edilmesi onaylanır.

1924 anayasası, SSCB'nin kuruluş deklarasyonu ile başlar. Anayasanın birinci bölümünde, milli özgürlük ve eşitliğin ancak sosyalist kampta mümkün olduğu ve halkların milli gelişme özgürlüğünün tayin edici şartının, Sovyet cumhuriyetlerinin tek bir devlet içinde birleşmesi olduğu vurgulanır.

1936 anayasasında kendi kaderini tayin hakkıyla ilgili bir madde yoktur. Üstelik SSCB kuruluş deklarasyonuna da gönderme yapılmaz. 1924 anayasasındaki Tüm-Birlik Sovyetler Kongresi, iki meclisli SSCB Merkez Yürütme Komitesi ve bu komitenin Prezidyum'u yerine, yeni anayasa şimdi tek bir Yüksek Sovyet ve Yüksek Sovyet Prezidyumu teşkil eder. Dahası eski organlar delege yöntemiyle seçilirken şimdi genel, eşit, gizli ve doğrudan oy hakkı kabul edilir. Belki daha önemlisi, 1934 itibariyle her on rayondan biri "milli rayon" statüsündeyken, yeni anayasayla "milli rayonlar" ve "milli köy sovyetleri" de lağvedilir. Bütün bunlar, SSCB'nin bir tür üniter devlet haline getirilme girişimine işaret eder.

1977 anayasasının 29. maddesi, Sovyetler Birliği'nin dış siyaset ilkeleri arasında "halkların kaderlerini idare etme hakkını" da sayar; bununla birlikte 70. madde, kendi kaderini tayin hakkını geçmişe, Sovyetler Birliği'nin kuruluşu dönemine ait görür: "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, sosyalist federalizm ilkesi temelinde, ulusların kendi kaderlerini özgürce tayin etmelerinin ve eşit haklara sahip Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinin gönüllü birliği neticesinde şekillenmiş, çokuluslu birlik devletidir."[40]

Rusya Federasyonu'nun 1993 anayasası da halkların kendi kaderini tayin hakkını iç siyaset ilkeleri arasında sayar. Buradaki halk kavramı, siyasi ve teritoryal bir topluluk anlamına gelir ve onun da temel kriteri toprak birliğidir. Etnik, dini vb. nitelikler ancak tamamlayıcı unsurlar olarak görülür. Demek ki bu anlamda bir halk, farklı etnik ve dini kimlikler taşıyan insanlardan oluşabilir ve öyle de olmalıdır. Bunun önemli bir ilke olduğuna dikkat edelim; zira bugün bile federasyon cumhuriyetlerinin ve özerk bölgelerin birçoğunda, onlara adını veren milliyetlerden çok başkaları yaşıyor. Ve gene bu anlamda, Rusya Federasyonu'nda halkların kendi kaderi tayini gerçekleşmiş sayılır: "Kendi kaderini tayin, bir Federasyon bileşeni, yerel yönetim bölgesi teşkil etmek, ulusal-kültürel otonominin muhtelif biçimlerini kullanmak yoluyla gerçekleştirilir, ama egemen devleti dışlar."[41] Böylece Rusya'da ulusla halk arasında temel bir ayrım karşımıza çıkar: ulus, ulusal bir kimlikle tanımlanır; oysa halk bir devletin uyrukluğu demektir. Bu, Türkçe marksist terminoloji ile temel bir farklılıktır ve büyük önem taşır. Bizim terminolojimizde halkların değil ulusların kendi kaderini tayin hakkından söz edilir; zira halk, uyrukluk da değil, sınıfsal bir kavramdır; ulus ise ayrılma hakkının başlıca seslendiricisi olan burjuvaziyi de kapsayan daha geniş bir bütündür. Rusçada ise 1975 Helsinki Nihai Senedi'nde yankısını bulan bir terminoloji yansır; burada ulus, bir ulusal devlete gönderme yapar, halk ise bu devletin uyrukluğu anlamına gelir. Bu nedenle senet boyunca

[40] Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик. Указ. соч.

[41] Конюхова И.А. Право народов на самоопределение как принцип федерализма // Политическая наука. 2003. № 3. С. 166.

ulusların değil **halkların** haklarının eşitliği ve kaderlerini kendilerinin saptamaları haklarına vurgu yapılır.

Rusya Federasyonu anayasasının beşinci maddesi, **Rusya Federasyonu'nda kendi kaderini tayin hakkından** söz eder. Bu, kendi kaderini tayin hakkının birlik dışına çıkmak demek olmadığı anlamına gelir. Belli ki burada tanımlanan hak, birlik **içinde** ulusal hakların tanınmasını ve uygulanmasını kapsar. Rusya Federasyonu'nu oluşturan birlik cumhuriyetlerinin, idari-bölgesel otonomilerin, yerel özyönetim bölgelerinin, ulusal-kültürel otonomilerin her biri, kendi kaderini tayin hakkının hem federatif hem de üniter devletlerle ilgili temel biçimleridir; teritoryal ve siyasi topluluklar olarak halklar, bu haklarını Rusya Federasyonu'nun toprak bütünlüğü ve egemenliği çerçevesinde koruyup savunurlar.

Demek ki halkların kendi kaderlerini tayin hakkının nasıl yorumlanacağı meselesi, Rusya Federasyonu açısından hayati bir meseledir, özellikle de iki Çeçen savaşının ardından; zira bu, doğrudan doğruya federasyonun kaderini ilgilendirir. Federasyonun bu meseleye getirdiği çözüm ise ulusal hakların birlik içinde tanınma ve gerçekleştirilme zorunluluğunu kabul etmek ve uygulamak, ulusal haklar konusunda sürekli teyakkuz halinde olmak ve gerilimi çatışmaya vardırmadan çözüm yolları aramak ihtiyacını gösterir. 1936 anayasasından beri genel eğilim de bu yöndedir. Bir başka deyişle, federasyonun getireceği yorum hukuki olmaktan öte siyasi olmalıdır.

Rusya'nın önde gelen sosyolog ve anayasa hukukçularından (Ermeni asıllı) E. V. Tadevosyan, daha 1996'da, Çeçenistan meselesinin bu yolla çok daha makul bir çözümünün bulunabileceğine işaret edip hayıflanmıştı: "Eğer milliyetçi eğilimler daha yeni ortaya çıkmışken ve nüfusun çoğunluğu da bütün verilere göre ayrılıkçılığı reddederken Çeçenistan'da bu yönde bir referandum zamanında yapılmış olsaydı, bugün Çeçen ayrılıkçılığıyla mücadele etmek çok daha kolay olurdu."[42]

Ulusal hakların, kendi kaderini tayin hakkının, Rusya'nın çokulusluluğunun altının ısrarla çizilmesi, milliyetçiliğin bütün biçimleriyle

[42] Тадевосян Э.В. Российский федерализм и современный национально-государственный нигилизм // Государство и право. 1996. № 10. С. 10.

tehdit olarak görülmesi, Tataristan'da Latince harflerin kabul edilmesine varıncaya kadar son derece esnek bir milliyetler siyaseti, ama bununla birlikte her tür ayrılıkçılığın şiddetle ezilmesi – Rusya'nın milliyetler meselesine bakışı, özetle bu.

Okur, bütün bu söylenenlerde, batı dillerine ve (siyasetten ve tarihten hiç anlamayan çevirmenler, muhabirler ve editörler tarafından) Türkçeye de genellikle aynı şekilde, "Rus" diye çevrilen bir kavrama dikkat etmiş olmalıdır. Bu, Rusya Federasyonu'na aidiyetten söz edilirken "Rus" sıfatı yerine "Rusyalılık" vurgusunun yapılıyor olmasıdır.

Bir başka deyişle, sadece hukuki metinlerde ve teorik yaklaşımda değil, siyasi söylemde de Sovyetler Birliği ile tam bir devamlılıkla karşılaşırız. Sovyetler Birliği döneminde bir "Sovyet" halkının ulusal inşası, temel görevlerden biri olarak benimsenmişti. Bu, gerçekte (kavramsal olarak yanlış ve hatta saçma saydığım) "üst kimlik" meselesinin Sovyet çözümüydü ve esas itibariyle şunu ifade ediyordu: çok etnisiteli, çokuluslu, çok inançlı Sovyet halkı, Sovyet **vatanının** yurttaşlarıdır. Bu, bütünüyle yeni ve kapsayıcı bir vatandı; şüphesiz, bu yeni vatan sosyalizmle de besleniyordu, ama ona gerçek muhtevasını veren yalnızca sosyalizm değildi. Ortak mücadele, ortak idealler, ortak inşa, ortak vatan – yeni ulus bunlar üzerinde yükseliyordu. Ve elbette, bütün bunların en şaşmaz omurgasını da Büyük Anavatan Savaşı teşkil ediyordu; zira bu dahice niteleme ("Büyük Anavatan Savaşı") bile, 1812 Napoleon savaşlarına gönderme yapmakla birlikte, aslında ülkenin bütün milletler, milliyetler ve inançlar için ortak vatan haline getirilmesi çabasına işaret ediyordu. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve milli meselenin tırmanmasının ardından, çoğunluğu oluşturan hâkim millet (Ruslar) ve inanç (ortodoksluk) ile diğerleri arasındaki ilişki meselesi, saadeti içki masalarında, Clinton dostluğunda ve başta kızı olmak üzere hemen bütün çevresinin açıkça hırsızlığa dayanan servetinde bulan Yeltsin'den hiç beklenmeyecek kadar zekice çözüldü; o vakte kadar kavramlarda da bir yalpalama görülürken, en azından 1993'ten itibaren "Sovyet" yerine "Rusya" kullanılmaya başlandı. Bir başka deyişle, çok etnisiteli, çok inançlı ve çokuluslu Rusya'da Sovyet

ulusu inşası Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla darbe aldı, ama son bulmadı; bunun yerine **Rusyalı ulusu** ikame edildi.

Bu, bilhassa bizim gibi milli meseleyi çözememiş ve çözmemek için adeta gayret sarf eden bir ülke için çok daha önem taşıyan bir örnektir. Tekrarlara, özellikle de felaketlerin tekrarına delice bir tutkuyla bağlı olduğumuz ülkemizde tartışma ("Türklük mü üst kimlik, Türkiyelilik mi?"), kimi zaman, sanki bütün mesele buymuş gibi, "Türkiyeli dersek de İngilizceye Türk diye çevrilecek," basitliğiyle yapılıyor.

Kavramları değiştirmek güçtür, çünkü bunlar her zaman tarihsel bir anlamla yüklüdür. Türk'ün hem ülkenin, hem de milliyetin adı olarak çevrilmesi, batı dillerinde olağandır elbette, bunun tarihsel arka planı ise, batı uluslarının genellikle ulus devletler şeklinde ortaya çıkmasıdır. Ama Rusçaya öyle çevrilmez. Rusçada, tıpkı Türkçede olduğu gibi, mesela "Kazak" demekle "Kazakistan vatandaşı" demek arasında fark vardır. İlkinde doğrudan doğruya bir milliyete gönderme yapılır, ikincisinde ise bir vatandaşlık bağına. Rus ile Rusya vatandaşı arasında da bir fark vardır. Bu yüzden Rus halkının ve Rusçanın kültür, gelenek, edebiyat vb.nden söz edilirken "Rus" denilir, ama sözgelimi seçimlerde, turistlerin uçak seferlerinde, terör saldırılarında, uzay uçuşlarında, uluslararası anlaşmalarda, vb. "Rusyalı" veya "Rusya vatandaşı" ifadesi kullanılır. Demek ki burada mesele, aslında Türkçede de aynı şekilde kullanılan ve kullanılması gereken ifadelerin, her iki ülkede taşıdığı tarihi arka plan ve bu tarihi meseleyi çözme iradesidir; zira burada karşımızda bütünüyle farklı çözüm yolları uygulanan benzer iki sorun var. (Bizdekinin bir "yol" olup olmadığı da tartışmalıdır tabii.)

Özetle, bana kalırsa, "İngilizceye, Almancaya nasıl çevirecekler?" basitliğinden çıkıp daha aklı başında düşünmekte fayda var.

Bu nispeten kısa ama bizi doğrudan ilgilendirdiği için son derece önemli başlığın ardından devam edebiliriz.

Rusya'da milli meseleye bakış, yönetici elitin Lenin ve Stalin arasında bir ayrım yapmasının da önünü açıyor.

2019 sonunda yayınlanan bir yazıdan genişçe bir bölüm, burada bazı şeyleri tekrar etmemizin önünü alacak:

Putin'in [11 Aralık'ta] Kremlin'de düzenlenen Sivil Toplum ve İnsan Hakları Konseyi toplantısında Lenin ile ilgili söyledikleri, büyük ilgiyle karşılandı. ... Toplantıda ünlü yönetmen Sokurov'un "Rusya'yı yeniden tasarlamak gerek," sözleri, Putin'in müdahalesine yol açtı. Putin, yönetmene şöyle cevap verdi: "Aleksandr Nikolayeviç, biz hepimiz sizi seviyoruz, ben de seviyorum, eserleriniz muazzam; ama herhangi bir ülkeyi yeniden tasarlamak mümkün mü?" ... Putin şöyle devam etti: "Bizim yakın tarihimizde böyle bir insan var: Sayın Ulyanov [Lenin'in gerçek soyadı – bn.], İhtiyar, Lenin; daha başka kod isimleri de vardı. O yeniden tasarladı... Ama şimdi biz, Butovsk poligonunda ne yapacağımızı, orada toprakta kimlerin yattığını insanlar unutmasınlar diye nasıl bir işe girişeceğimizi bilemiyoruz. Tasarlıyordu ya işte!"

Putin ayrıca, Lenin'in, "bin yılda meydana gelen Rus-devletliliğinin altına mayın döşeyen bir devlet yapısı tasarladığını" da söyledi.

Benim "Rus-devletliliği" diye çevirdiğim şeyin (государственность) tam Türkçe karşılığı yok. Rusça siyasi literatürde çok büyük önem taşıyan bu kelime İngilizcedeki statehood ile benzeşiyor; devletin kurumsal yapısından ziyade devamlılık, gelenek ve töre ile akrabalığı var. [Bu kavrama aşağıda tekrar ve daha ayrıntılı olarak birkaç defa daha döneceğim.]

Putin, bu meselede görüşlerini açıklamanın yeri ve zamanı olmadığını, ama belki ileride yapacağını da söyledi.

Konuşmaların devamında, Sokurov "geçmişte ve bugün elimizde olana ve Rus halkına dayanmak zorunluluğundan" söz ederken, Putin, bunun karmaşık bir kavram olduğuna da dikkat çekti: "Ruslar dediniz... Kim bu Ruslar? 9. yüzyıla kadar fiilen Rus filan yoktu; Rus halkı pek çok etnostan tedricen meydana geldi."

Putin, sadece Slavların değil, Ugro-Finlerin ve diğer kabilelerin de söz konusu olduğunu belirtti. Ayrıca (burası çok ilginç doğrusu) Azak Denizi ve Karadeniz kıyılarında Hazar hanlığını hatırlattı; bu hanlığın uyruklarının yudaizm vazettiklerini, ancak kimi değerlendirmelere göre Yahudi olmadıklarını vurguladı. "Onlar da, Rus halkının kendisine kattığı bizim etnosumuz," dedi.

Konuşmasının devamı şöyle:

"Bu, müdahale etmenin imkânsız ve gereksiz olduğu doğal bir gelişme. Ama derin, çok ilginç ve zengin tarihimizin katmanlarından bize kalan her şeye yaslanıp, yakın döneme, orta vadeye ve bütün bir tarihe yönelik gelişme yolunu seçerken analizlerde bulunmak gerek. Elbette, vatanımıza içtenlikle, ama sorumlulukla yaklaşan insanlarımıza yaslanarak bunu yapabiliriz."

Bu konuşmaya dayanarak hiçbiri de sır olmayan şunları söylemek mümkün:

İlki: Putin komünist değil. Lenin'e verdiği değer, Rusya tarihinde oynadığı rolden fazla değil. Nitekim, daha önceki konuşmalarında da, "Bizim dünya devrimine filan ihtiyacımız yoktu," demesi, Rusyalılıktan ötesini kabul etmediğini gösteriyor.

İkincisi: Ancak Lenin'in kendi kaderini tayin hakkı fikri ve Rusya'nın ayrılma hakkına sahip federal cumhuriyetlere bölünmesi, Putin'e göre, Rusya'nın devlet-oluşunu parçalayan en temel uygulamaydı. Burada şuna dikkat çekmeliyim: Putin'e göre Rusya Federasyonu devleti de, Sovyet devleti de, çarlık devleti de, Rusya'nın devlet-oluşunun aşamaları. Yani (en azından bu konuşmada) çarlık devletinin yıkılmış olmasını değil, bu devlet-oluşun zarar görmüş olmasını (yahut bir devletin birliği fikri olarak государственность'in parçalanmış olmasını) tartışıyor. Bu, büyük bir fark ve benim devamlı olarak devlet fetişizmi diyerek dikkat çektiğim, Rusya'daki yönetici elitin nasıl şekillendiğini anlamak açısından önemli.

Üçüncüsü: Bana kalırsa bu ifadeler, Putin'in Stalin'e çelişik bakışını kavramak açısından da önemli. Rusya'da yönetici elitin liberal kanadının iddialarının, hatta nefretinin tersine, Putin'in Stalin'e karşı mutedil, hatta neredeyse sempatiyle baktığı ileri sürülebilir. Zira Stalin, Rus devletliliğini bütünleştiren bir lider. Anayasal bölünme hakkı korunmakla birlikte Stalin döneminde hiç kimse, ayrılmayı aklından bile geçiremezdi.[43]

Dördüncüsü: Daha önce başka bir vesileyle de değindiğim gibi, Putin ve güvenlik bürokrasisi, Rus milliyetçiliğini devletin bütünlüğüne karşı bir tehdit olarak görüyorlar.

[43] Bu satırların yazılmasının üzerinden aylar geçmişken, anayasa değişikliğinin hemen arkasından Putin'in aynı konuya döndüğü sözlerine değinmekte fayda var. Putin bu konuşmada, SSCB'de birlik cumhuriyetlerinin ayrılma hakkının korunmasının Lenin'in 1908-1909 yıllarından beri hayali olduğunu söyledi ve bunu "saatli bomba"ya benzeterek, "Rusya'da benzer şeylerden kaçınmamız gerekli," dedi. Ancak benim dikkat çekmek istediğim bilhassa onun Lenin ve Stalin arasında temel bir fark gördüğü şu ifadesi: "Daha sonra devlet yapısı öyle bir şekillendi ki, tek bir devletin Sovyetler Birliği'nin kuruluşunda -aslında burada mevzu, tarihi Rusya'nın eski sınırları içinde yeniden tesisiydi- yeni kurulmuş olan birlik cumhuriyetleri ondan ayrılma hakkını da kazandılar. Öte yandan Stalin, başka bir görüşteydi." Sovyet devletinin, "tarihi Rusya'nın yeniden tesisi" anlamına geldiği; ayrılma hakkının reddi (ancak yukarıda belirttiğimiz gibi birliğin hukuki meşruiyetin sağlanmasında ısrar); ulusların kendi kaderini tayin ve ayrılma hakkının savunucusu Lenin'in karşısına tahkim edilmiş Sovyet birliğini (yani "tarihi Rusya'nın devamı") çıkaran Stalin'in konulması -bütün bunlar, Rusya'da devlet aklının temel unsurları arasındadır. Devlet aklının bu iddiaları doğru mu? Belli ölçülerde, evet. Stalin, sosyalizmin kurucu ve Büyük Anavatan Savaşı'nda zaferin tartışmasız önderi olmakla kalmaz; aynı zamanda sosyalizme sokulan devlet fetişizminin de başlıca sorumlusudur. Bunun üzerinde durmak gerekiyor; ancak detaylarını başka bir yere bırakarak, şimdilik, (Andrey Kolganov, troçkist Ruslan Dzarasov, sol keynesçi Mihail Delyagin'in dahil olduğu) Rusya'da çağdaş marksist düşüncenin en önemli temsilcileri arasında saydığım Aleksandr Buzgalin'den uzun bir alıntıyla yetineceğim. Buzgalin, 1930'larda, köylülükten yükselen yeni işçi sınıfının ve orta katmanlardan ve bu köylülükten yükselen yeni memurların önemine değindikten sonra şöyle ekler: "Stalin sisteminin ve şahsen de Stalin'in samimiyetle ve güçlü bir şekilde yüceltilmesinin temeli tam da bu katmanlar oldu, zira bunların büyük çoğunluğu için ... hayatın gerçek anlamda iyiye gitmesi, sosyal statünün yükselmesi, bu yükselişin temeli olan yeni fabrikaların ve şehirlerin inşasına gerçek anlamda katılım, kendisini ve başarılarını, kendisinin üzerinde yükselen bir güç (devlet, otorite) ve onun sembolüyle (lider) patriarkal bir şekilde özdeşleştirmesiyle ... iç içe geçmişti. Böylece Stalin, hem sosyalist inşada emekçilerin gerçek anlamda kolektif başarısının, hem de devletin-ülkenin bir patriarkal büyük güç olarak yeniden doğuşunun sembolü oldu. Sosyalizmin (daha doğrusu onun gerçek tomurcuklarının) inşası, sosyalist-patriarkal-büyük güç idealleri ve devletin gerçekten tahkim edilmesi, eklektik bir sembolde-örnekte kopmazcasına birleşmişti: Stalin'de." (Бузгалин А. СССР – воплощение социалистической идеи? // 10 мифов об СССР. М., 2010.) Buzgalin, sağ-devletçilik ile Stalinciliğin iç içe geçmesini buna bağlar.

Putin'in Sokurov'a itirazlarında bir Rus milleti değil Rus etnosu tarif ederek bu etnosa Finlerden Hazarlara kadar halkları da sokmuş olması; dahası, Rus halkına (milliyetçiliklerde vaka-yi adiyeden olan) ezeliyet izafe etmeyip bir başlangıç, hatta görece çok yakın tarihli bir başlangıç koymuş olması da önem taşır.

Burada doğal kültürel asimilasyonun rol oynadığı bir sentez fikri var; Lenin'e olan saldırısı, bu doğal sentez sürecini parçalamış olduğu iddiasına dayanıyor.

Bu görüşler, elbette Marx'tan beslenmiyor, marksizmle ilişkisi yok, çünkü Putin de zaten marksist değil. Bu görüşler, Lev Gumilyov'dan kaynaklanıyor; ancak entelektüel derinliğinin olmadığı da iddia edilemez.

Bir tarihi-siyasi vakıayı, belli bir felsefi görüşün terazisine vurarak tartışmakta ve anlamaya çalışmakta yanlış olan hiçbir şey yok.

Rusya ve Putin de, bana kalırsa, dünyanın başka herhangi bir ülkesi gibi, ancak marksizmin terazisine vurulduğunda gerçekten ve derinlemesine anlaşılabilir. Ancak bir tarihi-siyasi vakıanın aktörlerini, belli bir felsefi görüşten olmadıkları için eleştirmek, anlamayı da imkânsızlaştırır.[44]

Çeçenistan meselesi yeterince biliniyor; ancak bizde daha az bilinen Kuril adaları meselesini özetleyerek bu bahsi kapatabiliriz.

Çöküş yıllarının ilk milyoneri Artyom Tarasov, 1991 Şubat ayında Gorbaçov'un Kuril adalarını Japonya'ya vermeye hazırlandığı haberini ortaya çıkardı ve yaydı. Bu, zaten saygınlığı diplerde olan Gorbaçov'un altındaki iskemleye vurulan son tekmelerden biriydi. Tarasov, 200 milyon dolarlık bir pazarlıktan söz ediyordu; oysa gerçek tutar 28 milyar dolardı (bugünün parasıyla 50 milyar dolardan fazla). Sadece 8 yıl sonra tarih ilginç bir şekilde tekerrür etti: Yeltsin'in Japonya başbakanı Hasimoto ile 1-2 Kasım 1997'deki görüşmesinde Kuril adalarını Japonya'ya geri vereceklerini söylemesi,

---

[44] Yalın H. Putin, Lenin'le ilgili ne dedi? [electronic resource] // YDH 2019.12 December.

zaten tükenmek üzere olan siyasi kariyerindeki son kırıntılardan birini daha alıp götürdü.[45]

Demek ki Kuril adaları, Rusya yönetici eliti açısından bir çeşit barometre.

Peki neden öyle?

Japonya ve Rusya, II. Dünya Savaşı'nın ardından barış anlaşması imzalamadılar. Japonya Başbakanı Abe ile Rusya Devlet Başkanı Putin'in son yıllardaki bütün görüşmelerinin esas konusunu, bu durum oluşturuyor. İki lider arasındaki en stratejik görüşme, 14 Kasım 2018'de Singapur'da gerçekleşti. Abe, bu görüşmeye şu planla geldi: Japonya, 1956 deklarasyonuna uygun olarak, II. Dünya Savaşı'nın sonuçlarını kabul edecek. Bu, Rusya'nın güney Kuril adaları üzerindeki egemenliğini de kapsayacak. Arkasından Rusya, dört adadan ikisini iyi niyet gösterisi olarak Japonya'ya verecek. Kalan iki ada Rusya'da kalacak, ancak Rusya bunlar için Japon vatandaşlarına özel ve hafifletilmiş bir vize rejimi ve ortak tarım projeleri uygulayacak. Bütün bunlara karşılık Japonya da, resmi olarak Kuril adalarıyla ilişkili gösterilmese de, Japon yatırımları ve teknolojisi sunacak. (Japonya'nın teklifinin boyutu gerçekten çok büyük. Japonya, sermaye serbestliğinden başka, somut olarak, adalara karşılık özellikle Rusya Uzakdoğu'sunda 170 büyük çaplı proje önerdi.)

Burada ilginç olan şu. Yorumcular genellikle, Rusya'nın bu planı kabul edeceği, ancak Japonya hükümetinin kamuoyu baskısı yüzünden kabul etmekte zorluk çekeceğini düşünüyorlardı. Ama henüz bu kamuoyu baskısına sıra gelmeden, Rusya kategorik olarak reddetti.

Adaların tarihi olarak Japonya'ya ait olduğuna kimsenin itirazı yok. Ne var ki bu durum, Alsace-Lorraine'in gerçekte kime ait olduğu tartışmalarını, veya Doğu Prusya'nın tarihi olarak Almanlara ait olmasını andırıyor. Buradaki fark şu: Sovyetler Birliği döneminde,

[45] Üstelik Yeltsin, halefinden çok daha ileri gitmişti: Gorbaçov hiç değilse 28 milyar dolara satmak istemişti, oysa Yeltsin, Japonya'nın ana akım gazetelerinden Sankey Simbun'un yazdığına göre, "tartışmalı adaları dostu Ru'ya [Japonya başbakanı Rutaro Hasimoto – bn.] hediye etmeye söz verdi." Кошкин А. КАРТ-БЛАНШ. Острова для друга Рю // Независимая газета. 2015. 19 мар. URL: http://www.ng.ru/politics/2015-03-19/3_kartblansh.html (дата обращения 11.10.2019).

Sovyet-Amerikan-Britanya ittifakının daha Almanya ile ayrı barış anlaşmaları imzalanmasından itibaren (Mayıs 1945) parçalanması üzerine, bu defa mihver devletlerine karşı değilse de Batı blokuna karşı güvenlik, Moskova'nın başlıca kaygısı haline geldi.

ABD, Soğuk Savaş'ın tırmandığı yıllarda, Kuril adalarında (ve aslında tartışma konusu bile olmayan Sahalin'de), açıkça barışçıl bir çözüme engel olmaya yöneldi. Böylece, adaların durumu aslında Yalta Konferansı ile tespit edilmiş olmasına rağmen, 1952'de ABD bu toprakları "Japonya'nın ayrılmaz parçası" ilan etti. Japonya ile Sovyetler arasındaki gerilim, şüphesiz, ABD'nin işine geliyordu; böylece hem Japonya bütünüyle Amerikancılaştırıldı, hem bu ülkedeki Amerikan üslerinin meşruluğu güçlendirildi, hem de Sovyetler, doğu sınırlarında silahlanmaya zorlandı.

Meselenin tarihi, özetle bu. Ne var ki, "Soğuk Savaş'ın ideolojik kamplaşmalarının ortadan kalktığı" (bu deyim, Lavrov'a ait) günümüzde, Kuril adaları, Rusya burjuvazisi açısından, Japon sermayesinin Rusya'ya akmasının önündeki bir engelden başka bir şey değil. Oysa bu anlamda, Rusya açısından tamamen "irrasyonel" bir durum var; Rusya, adaları da kapsayacak bir barış anlaşmasında işi öyle zora sokuyor ki (mesela "Japon ve Rus balıkçılar arasında kavga çıkarsa hangi mahkeme bakacak?" gibi incir çekirdeğini doldurmayacak bütünüyle farazi bahaneler) geri vermemek için her şeyi yapacağı çok aşikâr görünüyor.

Neden?

Şunu söylemek mümkün: Japonya ile adalar karşılığı barış ve Japon yatırımları, uzun vadede, bu bölgede Çin'le kurulan ittifakı sarsabilir. Gerçekten de Japon yatırım vaatleri bunu hedefliyormuş gibi görünüyor.

İkinci bir neden, adaların Rusya'ya karşı demir atmış Amerikan uçak gemisi olarak kullanılma ihtimali.

Üçüncüsü, Rusya halkının tepkisi. Kimi araştırmalara bakılırsa, halkın yüzde 70'i adaların pazarlık konusu yapılmasına karşı çıkıyor. (Tıpkı Donbas ve Kırım'da olduğu gibi.) Ancak unutmamak gerek ki,

normalde böyle durumlarda hükümetler, kendi kamuoylarını hazırlamaya girişirler. Rusya hükümeti ise tam tersine kamuoyundaki bu eğilimi destekliyor.

Kuril adaları, Rusya'nın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü en azından bugünler itibariyle hiçbir güçle hiçbir şart altında tartışmayacağını gösteriyor.

Kırım'ın durumunu burada tartışmayacağım, zira yönetici elitin genel kaygıları açısından yeterince konuşmuş bulunuyoruz. Ancak gene de, Kırım'la ilgili Rusya dışında söylenen her şeyin, atılan her adımın, Kırım'daki azınlıkları, özellikle Tatarları kaşımaya yönelik her girişimin Moskova'da gerçek bir tehdit olarak karşılandığını ve tam bir teyakkuz hali yaşandığını söylemeden bitirmek olmaz. Kırım'a yönelik her tür söylem, Rusya'yı provoke etme sonucunu doğurur (veya zaten bu amaçla söyleniyordur) ve bunlar, aslında hiç unutulmayıp sadece küllenen Çeçenistan hatıralarını canlandırır. Dahası, bu söylemler, Rusya yetkililerinin teyakkuzunu artırdığı ölçüde, Kırım halkına provokasyon olarak yansır (veya belki de zaten bu amaçla gündeme getirilir). Herhangi bir ülkenin toprak bütünlüğünü kaşımak tehlikelidir; bir komşunuzun toprak bütünlüğünü tartışmalı hale getirmek tehlikelidir; Rusya'nın toprak bütünlüğünü tartışmaya açmak daha da tehlikelidir. Eğer bunu yaparken ölçü kaçırılıyorsa, bu, ya dirayetsizliğe ve basiretsizliğe ya da (daha muhtemelen) bilinçli bir provokatif çabaya işaret eder ki, her ikisinin de her ülkede ve her komşu ülkede olduğu gibi, Rusya'da da sonuçları olur. Provokasyon çabalarına girişenler, bunu kendi (adına "âli" denilen) şahsi menfaatleri için ve bedelini nasılsa kendilerinin değil geniş halk kesimlerinin ödeyeceğini düşünerek yapıyor olabilirler; ama bir başka ülkenin egemenliğini tehdit etmek her halükârda bedelini herkesin ödeyeceği bir tehlike yaratır. Kuşkusuz, Kırım'ın statüsü konusunda uluslararası hukuk kesin bir şey söylemiyor; bu, uluslararası hukukun yerini gücün aldığı örneklerden biri olarak da değerlendirilebilir; ama netice değişmez: bu durumu lisan-ı münasiple ifade etmek başka bir şeydir, egemenlik ve toprak bütünlüğünü her şeyin üzerine koyan bir ülkeye yönelik tehdit amacıyla kullanmak tamamen başka bir şey.

Sosyalist Planlamadan Planlı Devlet Kapitalizmine

Doğal kaynakların başrol oynadığı bir büyüme siyaseti, Putin'in 1997'deki doktora tezinin temel konusuydu.[46] Üzerinde nispeten ayrıntılı olarak duracağım; zira bu tez, intihal tartışmalarından başka Rusya'nın enerji politikasıyla ilgili başlıca metinlerde de çokça zikredilmiştir, ne var ki onun temel bir veçhesi: idealize edilmiş planlı devlet kapitalizmi projesi olması, görmezden gelinmiştir.

Öncelikle bu kavramın tanımıyla başlamalı. Benim benimsediğim, kullandığım ve kullanmayı önerdiğim tanım şudur:

Devlet, iktidarın sınıfsal niteliği ne olursa olsun, kapitalist üretim ilişkileri içinde ekonominin tamamını, sanayi ve/veya tarımı veya ekonominin büyük bölümünü veya belli sektörleri güvenlik ve savaş gibi öznel kaygılarla veya kamu kaynaklarını (eğer kapitalizm hüküm sürüyorsa) burjuvazinin eşit kullanımına açmak, veya (eğer bu çalışmanın başında belirttiğim en geniş anlamıyla sosyalist bir iktidar varsa) kapitalist sermaye birikiminden yararlanarak bağımsızlığı desteklemek veya sosyalizmi kurmak için tamamen veya tayin edici ölçüde kontrol altında tutuyorsa, devlet kapitalizmi denir. Demek ki devlet kapitalizmi, devletin bağımsızlığını, üretici güçlerin hızlı ve kontrollü gelişmesini, kapitalizmi veya sosyalizmi tahkim etmek için kullanılabilecek, üretim ilişkilerine ve bunların ideolojik yansımaları olarak mülkiyet ilişkilerine, keza emek-gücünün meta niteliği, metanın fetiş niteliği, artı-değer üretimi gibi temel kapitalist kategorilere dokunmayan, kapitalist bir kalkınma modelidir.

Putin'in doktora tezinin başlığı, neyin savunulduğu konusunda kesin bir fikir veriyor: "Pazar İlişkilerinin Şekillenişi Şartlarında Bölgenin Mineral-Hammadde Kaynaklarının Yeniden Üretiminin Stratejik Planlaması: St. Petersburg Şehri ve Leningrad Oblasti."

---

[46] Путин В.В. Сгратегечиское планирование воспроизводства минерально-сырьевой базы региона в условиях формирования рыночных отношений (Санкт-Петербург и Ленинградская область): Doktora. СПб, 1997. Bu tezin intihal olup olmadığı, özellikle 2003'ten sonra çokça tartışılmıştır. Oysa tezi Putin'in mi yazdığı, ancak akademik dürüstlük anlamında bir anlam taşır; siyasi açıdan önemli olan bu görüşlerin Putin tarafından savunulmuş olmasıdır.

Daha ilk satırda, araştırma konusunun güncelliği "Rusya Federasyonu'nun ekonomisinin piyasa ilişkilerine geçişine" bağlanır. Bu, hiç şüphesiz kapitalist bir tercihtir.

Bununla birlikte hemen arkasından, "ekonomi biliminin, ekonomik olarak gelişmiş kapitalist ülkelerde 60'ların sonlarında ve 70'lerin başlarında planlamanın stratejik veçhelerine önem verdiği" vurgulanır: "Ekonominin bütün aşamalarında stratejik planlama sistemlerinin geliştirilmesi ve uygulanmasına yönelik uygun organlar ve birimler kurulmaya başlandı. Ekonominin sektörlerinin, büyük ve orta çaplı ulus ötesi ve ulusal şirketlerin 5-10 yıllık perspektiflere sahip gelişim planları hazırlandı; bu yapılırken ülkedeki ve dünya pazarlarındaki iktisadi durumun gelişmesine yönelik genel tahminlerden, bilimsel-teknik gelişme sürecinin eğilimlerinden, iktisadi konjonktürden vb. yola çıkıldı. Bu planların büyük bölümü gerçekleşti ve bu, stratejik planlamanın ve onun hızla yaygınlaştırılmasının genel başarısına katkıda bulundu. Son yıllarda ise stratejik planlama, dinamik şekilde gelişen dünya ekonomik sistemine uygun hale getirildi ve dahası ekonominin piyasa mekanizmasının en temel ve efektif yöntemlerinden birine dönüştü, piyasa ekonomisinin ayrılmaz bir niteliği haline geldi."

Demek ki bu, sadece bir kapitalizm tercihi değil, daha da önemlisi (ki iktidarın niteliğini belirleyecek temel eğilimlerden biridir) **devlet kapitalizmi** tercihidir. Devlet kapitalizmi ise geniş bir devlet sektörünün planlanmasına dayanır.

Putin, bunun arkasından, Sovyetler Birliği'nin planlama deneyimlerine dönüyor: "Stratejik planlama metodolojisi ve pratiğinin şekillendirilmesi ve gelişmesi sürecinin analiz ve genellemeleri, eski SSCB'de ve Rusya Federasyonu'nda, uzun erimli bir planlama sisteminin yaratılması ve kullanılması alanında büyük bir tarihi tecrübenin biriktiğine tanıklık ediyor. İlk olarak 1929-1932 yıllarına yönelik hazırlanan ve tarihe birinci beş yıllık plan olarak geçen perspektif planı, stratejik bir karaktere sahipti; devletin teknik, iktisadi ve sosyal siyasetinin temel biçimlerini ortaya koyuyordu. Bu planın stratejik karakteri, perspektif planlamasının bir diğer önemli veçhesiyle de örtüşüyordu: ekonomiye yönelik alternatif çözüm alanlarının genişletilmesi, istikametin ve

planın temel göstergelerinin şekillendirilmesinde bütüncül (normatif) bir yaklaşımın büyütülmesi. Daha sonraki beş yıllık planların temeline, maddi üretimin kilit sektörlerinin geliştirilmesine yönelik projelendirmeler konuldu. Bu bağlamda şu hesaplamalara dayanılıyordu: Tabiatı itibariyle en önemli mamullerin üretim ve dolaşımının, arkasından muhtelif sektörler ve bölgelerin ve bilhassa da birbirleriyle bağlantılı üretim komplekslerinin hesapları ve bütün kamu ekonomisinin geliştirilmesine yönelik hesaplar. Bu yönteme o sırada, en önemli halkanın seçimi yöntemi deniliyordu, şimdi ise program hedefi deniliyor."

Sovyetler Birliği'nde planlamanın ayrıntıları üzerindeki bu görüşler, devlet kapitalizmiyle bütünüyle uyumludur. Sosyalist literatüre yabancı olmayan okur, Lenin'in ekonominin planlaması fikrini Almanya'da devlet kapitalizmiyle desteklediğini hatırlayacaklardır. Demek ki şimdi, tam tersi olmaktadır.

Putin, piyasa ilişkilerine geçiş aşamasında "uzun erimli stratejik hedeflerin ve gelişme yolunun, ekonominin yapısal yeniden inşasında önceliklerin tespitinin, bunların gerçekleştirilmesi stratejisinin daha derin bir bilimsel temellendirilmesinin" önemine işaret ediyor. "Bütün bunlar, stratejik planlama sisteminin pratik uygulanmasının ve bilimsel incelemelerin güncelliğini ortaya koyuyor; mineral-hammadde kaynaklarının yeniden üretiminin stratejik planlaması da bu kapsamda, [zira] bu, en önemli stratejik alanlarda sahip olunan stratejik kaynakların yoğunlaştırılmasına, maddi ve mali araçların boşa harcanmasının önlenmesine ve aynı zamanda bunların kullanımında esneklik ve çok yönlülük sağlanmasına imkân sağlayacaktır."

Putin'in düşüncesine göre, dış pazardaki iktisadi şartlarda meydana gelen değişiklikleri pasif bir şekilde takip etmek yerine bu şartların ortaya çıkışına aktif bir şekilde etkide bulunmak gerekmektedir. Bu noktada, doktora tezinin son amacı dikkat çekicidir: "stratejik planlamanın örgütsel yapısının geliştirilmesi."

Tezde savunulan üç başlık var. İlki şu: "Stratejik planlama sistemi oluşturmanın temel ilkeleri, stratejik planlamanın küresel hedeflerle ilişkili her tür probleme uygulanabilir olması, geleceğe yönelik olması, ortamda bulunan ve nihai sonuca etki eden kontrol dışı faktörleri

hesaba katması, zaman sınırlamasına bağlı bulunmaması ve ekonomik gelişmenin nitel olarak yeni parametrelerine yönelik ekonomik dönüşümlere odaklanmasıdır."

İkinci maddede şöyle deniliyor: "Bölgesel mineral-hammadde kaynaklarının yeniden üretimi stratejisi, her şeyden önce, birbiriyle ilişkili, 'jeoekonomik bir çember' teşkil eden yeniden üretim süreçlerinin toplamını göz önüne almalıdır. ..."

Üçüncü başlık, bu üretimin taşınması kompleksleriyle ilişkili; bu, petrol ve doğalgaz boru hatlarını doğrudan ilgilendiriyor, ama burada, konumuz açısından ancak tali bir önem taşıyor.

Sonuç bölümüne gelindiğinde, stratejik planlama için örgütsel temelin altını çiziyor: "Stratejik planlama sisteminin geliştirilmesi için, ilgili örgütsel organların bu sürece çekilme imkânlarını yaygınlaştırmaya yardım edecek bir planlama mekanizması yaratmak zorunludur."

Tekrara düşmek pahasına, vurgulamalıyım;

1. Bu tez, konusu itibariyle, doğal kaynaklara bağımlı bir büyüme stratejisini seslendiriyor, ancak esas önemli olan, bu stratejinin ayrıntılarından ziyade, bunun bir strateji olarak belirlenmiş olmasıdır.

2. İkincisi, bu tez, Lenin'in devlet kapitalizminden sosyalizme varan tartışmalarını tersine çeviriyor ve yıkılmış olan sosyalizmi değil, ama planlı bir devlet kapitalizmini vazediyor. Bu, bana kalırsa, tezin en önemli vurgusudur.

3. Üçüncüsü, tez, bunun siyasi bir organizasyon gerektirdiğinin farkında; dolayısıyla daha sonraki gelişmeler, bu öngörünün hayata geçirilmesi olarak değerlendirilmeli.[47]

---

[47] Kitap yayına hazırlandığı sırada yaşanan bir gelişme, post-Sovyet planlı devlet kapitalizminin ufku ve türevleriyle ilgili temel bir fikir verecektir. Belarus Devlet Başkanı Aleksandr Lukaşenko'nun, batının ülkesine ve Rusya'ya yaptırımlarının tırmanması durumunda, iki ülkenin uzaydan biyoteknoloji ve elektrikli otomobillere kadar pek çok alanda planlı bir ekonomiye geçmesi önerisi üzerine, Kremlin sözcüsü Dmitriy Peskov şöyle dedi: "Planlı ekonomiden ne kastedildiğine bakarsak: Sovyet beş yıllık planları veya belli planlı projelerin gerçekleştirilmesi. Zira proje yönetimi de planlı çalışma ilkesine göre yapılır. Ulusal bir eylem planı ve ulusal projeler planlı çalışmanın unsurlarıdır." Bak. Песков указал на элементы плановой работы в экономике России [электронный ресурс] // ТАСС Новости. 2021. 19 февраль. URL: https://tass.ru/ekonomika/10741075 (дата обращения 20.02.2021). Peskov'un sözleri

Oligarkların Hizaya Çekilmesi: Altın Çocuk Hodorkovskiy

Putin (dönüşümlü başbakanlığı sırasında) 16 Aralık 2010'da katıldığı bir televizyon programında, bu sırada Rusya'da liberal muhalefetin sembol isimleri hakkında şu soruyla karşılaştı: "Peki aslında Nemtsov, Rıjkov, Milov ve diğerleri ne istiyorlar?" Bu soruya verdiği cevap uzun süre tartışıldı; adı geçen üç kişi tarafından dava konusu da edildi:

"Para ve iktidar, başka ne isterler? Zamanında ortalığı yıkıp geçtiler, 90'lı yıllarda Berezovskiylerle ve şimdi hürriyetlerinden yoksun bulundukları yerlerde olan, demin bahsettiğimiz [Hodorkovskiy'i kastediyor – bn.] kimileriyle birlikte epey milyarlar kaldırdılar. Tonla para kaldırdılar, her şeyi harcayıp tükettiler, şimdi de dönmek ve ceplerini doldurmak istiyorlar. Ama bence, eğer bunu yapmalarına izin verirsek artık öyle milyarlarla yetinmeyecekler, bütün Rusya'yı satıp tüketecekler."

Adı geçen isimleri hatırlayalım.

Boris Nemtsov: Rusya liberal muhalefetinin Navalnıy'dan önceki altın çocuğu. 1997-1998 arasında yaklaşık bir yıl (GKO felaketinin tavan yılları) başbakan birinci yardımcısıydı. Gene aynı yıllarda Enerji Bakanlığı yaptı. 9 milyar dolarlık Gazprom soygunu onun bakanlığına rastlar; Bezerovskiy ile düşmanlığının başlangıcı da bu soygun ilişkileri yüzündendi; farklı çetelerdendiler. Rusya Güvenlik Konseyi'nde üye olarak bulundu. Daha sonraki yılların ünlü oligark ve muhalif liberallerinin bu yıllarda nasıl bir it dalaşına girdiğini görmek için sadece Vikipedi'yi okumak bile yeterlidir; özellikle Bezerovskiy ile Nemtsov arasındaki çatışma, doğrusu hem çok eğlenceli, hem de çok öğreticiydi. Bunların her ikisi de Yeltsin'in gözdeleri arasındaydı; ilki, Yeltsin'i yönlendirerek ikincisini Rusya Güvenlik Konseyi sekreter yardımcılığından azlettirdi; ikincisi de Duma'daki ilişkilerini kullanarak (bu sırada Duma zaten Berezovskiy'in ahırını andırıyordu) ilkinin hükümetten azlini hazırladı. Nemtsov'un bu yıllarda karıştığı

---

kuşkusuz ki Rusya'nın sosyalizme dönmeye çalıştığı anlamına gelmiyor. Bu karşılıklı sözlerde, keynesçi bir anlayışın sol (Belarus) ve sağ (Rusya) yorumları arasında belirgin bir çatışmanın izleri de bulunabilir. Ancak daha önemlisi, devlet kapitalizminin özgün niteliğidir.

bir rüşvet skandalı ise çok çabuk unutuldu. (Tarihin ironisi saymak gerek belki de: 1997'deki bu skandalı, daha sonra liberal muhalefetin en önde gelen odaklarından olacak Novaya Gazeta ortaya çıkarmıştı.) Başbakan yardımcılığından alındıktan sonra (gözden düşmesinden ötürü Bezerovskiy'i suçlayacaktı) sırasıyla (her biri selefi dağıldıkça kurulan) liberal Genç Rusya, Sağ Dava, Sağ Kuvvetler İttifakı, Dayanışma, Rusya Cumhuriyetçi Partisi (Halkın Özgürlüğü Partisi) hareketlerinin kurucuları ve yöneticileri arasında yer aldı. Bezerovskiy ile Nemtsov arasındaki kişisel ilişkiler düşmanca olmakla birlikte temsil ettikleri siyasi hareketler arasında ittifaktan kaçınmadıklarını da eklemek gerek. 2018'de bir grup Çeçen militan tarafından "islama hakaret" ettiği gerekçesiyle, Kremlin'e çok yakın bir yerde öldürüldü. Liberal basında ölüm emrinin Kremlin tarafından verildiği çokça yazılıp çizildi; cinayet, batıda da, "totaliter Putin yönetiminin" bir eylemi sayıldı. Ayrıntılarına girmeye gerek olmamakla birlikte, cinayet emrinin Kremlin tarafından verildiği iddiası, gerçekle uzak yakın ilgisi olamayacak kadar aptalcadır, çünkü "peki neden?" sorusuna cevap vermez; ama aptalca da olsa yalanda ısrarı, propaganda savaşının en önemli ve şaşmaz taktiği saymak gerek.

Vladimir Rıjkov: 1997'de Duma başkan yardımcısı seçildi. Ertesi yıl Primakov hükümetinde, sosyal meselelerden sorumlu başbakan yardımcısı atandı, ancak birkaç gün sonra (muhtemelen Primakov'un tepkisi yüzünden; zira Rıjkov, Primakov'un can düşmanı Çernomırdin'in adamıydı) görevden ayrıldı. 2000'den beri siyasi arenada Putin düşmanı. Aşağı yukarı 2000'lerin ortasından itibaren Nemtsov'un "silah arkadaşı". Rıjkov'un Putin düşmanlığının doğuşuyla ilgili kendi sözleri önemlidir ve Rusya'da liberal muhalefetin yeni iktidarla ilişkilerinin neden ve nasıl şekillendiğine dair son derece somut bir fikir verir. Rıjkov, 2011'de Rusya liberalizminin ideolojik koçbaşı Eho Moskvı'ya verdiği mülakatta şöyle diyordu: "Daha en baştan itibaren ... Putin otokratlık yolunu tuttu. Onun ilk kararını ... Gusinskiy'in tutuklanmasını hatırlayacaksınız. Kanal 1'e el konulması. ... Bu yüzden daha bahardan itibaren, Rusya siyasetinden ilklerden biri olarak ona karşı muhalefete geçtim. ... Eğer Yeltsin Rusya'sı ile Putin Rusya'sını karşılaştırırsanız, bunların iki farklı ülke olduklarını

inkâr edemezsiniz."[48] Kısa bir hafıza tazeleme açısından: gerçekten de Putin iktidarının liberal elite karşı ilk iki icraatının bunlar olduğunu söylemek mümkün. Gusinskiy, en ön safında NTV'nin bulunduğu bir medya imparatorluğunun arkasındaki esas isimdi ve birinci Çeçen savaşı sırasında öylesine Çeçen yanlısı yayınlar yapmıştı ki, Yeltsin bile çileden çıkmıştı. Gusinskiy bu yüzden altı ay kadar Londra'da yaşamak zorunda kalmıştı. 1997'den itibaren, üç televizyon kanalından başka bir günlük gazete, iki dergi ve bir de radyo kanalını (bildiniz: Eho Moskvı) toplayan Medya-Most holdinginin başına geldi. 2000 yılı Haziran ayında onlarca milyon dolarlık bir dolandırıcılık davasından tutuklandı. Yeri gelmişken; Gusinskiy'in NTV'si ile Bezerovskiy'in ORT'sinin 1999 ortasından itibaren bir medya savaşına girişmiş olduklarını da eklemek gerek.

Vladimir Milov: 1990'ların sonlarından itibaren devlet enerji tekelinde çok önemli görevlerde bulundu. 2002'de beş aylığına Rusya Enerji Bakanı yardımcısı. Bu dönemdeki en önemli icraatı, Gazprom'u büyük ölçüde özelleştirmekle sonuçlanacak bir reform paketi hazırlamasıydı; öneri Putin tarafından reddedildi. Bu tarihten sonra muhalefetin etkili bir kalem erbabı oldu. 2008'de Nemtsov ile birlikte, liberal muhalefetin en derli toplu Putin eleştirisi olan "Putin. Özet" adlı broşürü yayınladı. Bugün de Navalnıy'ın arkasında.[49]

Demek ki Putin, bu sözlerle doğrudan doğruya oligarkların kendisini değil, aslında onların siyasi temsilcilerini hedef alıyordu; bununla birlikte iki kişinin adını, belki de kişisel nefretinin eseri olarak ve halihazırda tasfiye edilmiş olmalarının rahatlığıyla, açıkça zikretmekten çekinmiyordu: Boris Berezovskiy ve Mihail Hodorkovskiy.

Bunlardan, 2013'de Londra'da ölü bulunan (ve Scotland Yard tarafından intihar ettiği açıklanan) Berezovskiy'i anlatmaya girişmeyeceğim; zira bu, tamamen başka bir hikâye. Ancak Hodorkovskiy,

---

[48] Фельгенгауэр Т., Воробьева И. Разбор полета. В гостях: Владимир Рыжков [электронный ресурс] // Эхо Москвы 2013.6 май. URL: https://echo.msk.ru/programs/razbor_poleta/1067078-echo/ (дата обращения 16.03.2020).

[49] Navalnıy hakkında daha fazla ayrıntı için, bak. Yalın H. Rusya: Sermaye ve iktidar arasındaki açı [electronic resource] // YDH 2019.3 September. URL: https://www.ydh.com.tr/HD15910_rusya--sermaye-ve-iktidar-arasindaki-aci.html (accessed 14.03.2020).

henüz sağ olması itibariyle de, bütün bu ilişkileri anlamak açısından önemli.

2000'lerde bir bölük oligarka karşı açılan savaşın en sembol ismi Hodorkovskiy'dir.

Hodorkovskiy'in yükselişi, SBKP Frunze İlçe Komitesi'ne bağlı "Gençliğin Bilimsel-Teknik Yaratıcılık Merkezi" TsNTTM sayesinde. Ama çok kurnaz bir adam olduğuna şüphe yok. Daha Sovyetler Birliği hayattayken yaptığı "işlemler" onu Gorbaçov'a kadar ulaştırmıştı. Menatep'in kuruluşu da bu ilişkiler ağı sayesinde mümkün olmuştu; ortaklardan birinin, SSCB Devlet Bankası yönetiminde güçlü ilişkileri vardı. Menatep, inovasyona son derece açık bir şirketti: Sovyetler Birliği tarihinde ilk defa (ve belki de son defa) televizyon reklamları aracılığıyla hisse senedi satmaya girişmişti. İki genç ortak, Hodorkovskiy ile Nevzlin, Rusya SFSC'nin son başbakanı İvan Silayev'in (1990-1991'de "sosyalist emek kahramanı" ilan edilmiştir ekselansları) danışmanı oldular, SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu'nun yakıt ve enerji bakanı Vladimir Lopuhin ile de yakın ilişkiler kurdular. Bu demokrasi âşığı, bu kişi hak ve hürriyetlerinin sembol ismi, Hodorkovskiy, 1991 Ağustos olaylarında da en ön saflarda, Rusya'yı komünistlerin geri dönüşünden "kurtaranlar", parlamento binasını savunanlar arasındaydı. Yani kısa bir süre sonra Yeltsin tarafından tank ateşine tutulacak olan parlamento. Ertesi yıl Mart ayında ise Lopuhin'in çabalarıyla "Yakıt ve Enerji Kompleksleri Yatırımlarına Yardım Fonu" başkanlığına atandı. Gerçi başkanlığı boyunca tek bir proje olsun geliştiremedi, ama ikbal kapıları birbiri ardınca açılıyordu: bu dönemin sonucu da, aynı yılın sonunda Rusya Federasyonu başbakanlığına getirilecek olan Çernomırdin ile yakın ilişkiler oldu.

Yeltsin'in şok terapisi ve gerçek bir talan niteliği taşıyan özelleştirmeler, genç oligarkı zirveye ulaştıran merdivendeki en yüksek basamak olacaktı.

Özelleştirmeler özellikle 1995'ten sonra hız kazandı. Bu tabloyu gözümüzde canlandırmalıyız: ülke, Çeçenistan'da bitmeyecek gibi görünen bir savaşın içinde kanarken birkaç yıl önce komünist etiketi taşıyan büyük bir haydut şebekesi devasa servetleri eline geçiriyordu.

Nihayet en büyük atılım 1995 güzünde geldi: Menatep, ilkin, 1993'te bir dizi devlet petrol şirketinin birleştirilmesi yoluyla kurulan YUKOS'un yüzde 45 hissesini ele geçirdi; yıl sonuna varmadan Hodorkovskiy ile 5 ortağı daha, dev şirketin yüzde 78 hissesini 309 milyon dolara ele geçirmişti. Ertesi yıl güzünde Menatep'in hisseleri yüzde 90'ı aşmıştı. Bu fiyatın, şirketin gerçek değeriyle ilişkisini kurmak için, Yukos'un bu sırada Rusya'nın en çok petrol çıkartan şirketi olduğunu, büyüklük olarak da Rosneft'in arkasından ikinci sırada geldiğini hatırlatmalıyız.

Menatep, GKO faciasının da başlıca aktörlerinden biriydi; 2003'teki yargılamalar, bankanın çok geniş hisse senedi spekülasyonuna giriştiğini gösteriyordu.

Hiçbir çevre ekonomisi, sermaye sınıfı üzerinde **siyasi baskı ve kontrol yoksa** emperyalist sömürü ağının dışında kalamaz.[50] 1990'ların Rusya'sı, bütün zenginlikleri soyguncuların eline geçmiş, yok oluşun eşiğinde bir ülkeydi ve bu ülkenin oligarkları, siyasi iktidarın onlar üzerinde kontrol kurması şöyle dursun, eksiksiz onayıyla, emperyalist tekellerle arka arkaya işbirliği anlaşmaları imzalıyorlardı. 2000'lerde, YUKOS'un bir örnek dava haline getirilerek burjuvazinin hizaya çekilmesi operasyonunda bu tehdidin payı büyüktür. YUKOS'un 1998 sonlarında başlayan reorganizasyonu, Rusya pazarının batılı şirketlerin ihtiyaçlarına göre reorganizasyonu anlamına geliyordu. Bu reorganizasyonun ünlü Arthur D. Little ve McKinsey şirketleri tarafından yapılmış olduğunu hatırlatmak yetecektir.

2000'e gelindiğinde Hodorkovskiy'in servetinin 15 milyar doları bulduğu söyleniyordu ve bu servetle, dünyanın en zengin beşinci adamıydı. Forbes'a bakılırsa, "bunca servete sahipken Rusya'nın batılılaşmasını ve, zenginlik ve girişimciliği siyaset ve suç dünyasının kötü aktörlerinden koruyacak kurumların ortaya çıkmasını istiyordu."[51]

---

[50] Bu tartışmaya ileride, Rusya'nın "ne" olduğu (veya ne **olmadığı**) sorusuna cevap vermeye çalışırken bir kez daha döneceğim; ama şimdilik şu kadarını söylemekle yetineyim: çoğu zaman sermaye sınıfı üzerinde siyasi baskı ve kontrol de işe yaramaz ve çevre ekonomisi, pek az istisnayla, kaçınılmaz olarak bağımsızlığını kaybeder.

[51] Dawkins D. Putin And Khodorkovsky Trade Blows As Presidential Power Grab Gathers Momentum [electronic resource] // Forbes 2020.14 March. URL: https://www.forbes.com/

1990'da henüz 27 yaşındaki genç ve meteliksiz bir Sovyet işçisi, on yıl geçmemişken 15 milyar dolarlık servet sahibi oluyor – ama olsun; aklını kullanmış, namusuyla (namusuyla?) para kazanmış; Forbes'un öğüdüne kulak vermek ve servet düşmanlığı yapmamak gerek.

Hodorkovskiy ve ortakları, daha 1992'den itibaren, Rusya Federasyonu'nun pek çok etkili resmi organında üye kabul edildiler. Bu dönemin bütün oligarklarının özgeçmişlerinde "işadamı ve devlet adamı" diye yazması da vaka-yi adiyedendir zaten. Bununla birlikte özellikle 1998'den sonra atılım yaparak, şirketin önemli isimlerini parlamentoya sokmayı da başardılar. Yukarıda da belirttiğim gibi, Duma bu sırada Hodorkovskiy'in ahırıdır. YUKOS'un 2003 seçimlerinde "Yabloko" (Elma) partisiyle RFKP'yi desteklediği biliniyor; bir iddiaya göre Komünist Parti'ye 20 milyon dolar "yardımda" bulunmuştu. Ancak RFKP'ye olan desteği, daha ziyade, Putin'i geriletmek için gibi görünüyor; zira bu sırada yönetici elit ile YUKOS arasındaki gerilim şiddetlenmişti. (Hodorkovskiy'in esas desteği ise her zaman "Yabloko"ya olmuştur.)

2003 baharında Sibneft'in patronu Abromoviç ile YUKOS'un patronu Hodorkovskiy arasında birleşme görüşmeleri başladı. Her ikisi de bu işe pek istekliydiler; bu birleşmeyle kurulacak şirketin önemli bir bölümünü de Chevron veya Exxon'un satın alması planlanıyordu. Hodorkovskiy'in daha sonra anlatacağına göre Amerikalılar, birleşme görüşmelerinin Putin'in onayıyla sürmesinde ısrar ediyorlardı – belli ki Putin'le birlikte değişen atmosfer, Amerikalıları derinden endişelendirmeye başlamıştı. Hodorkovskiy'in ihtirasları ise, bir zamanlar Cecil Rhodes'in dediği gibi, yıldızlara varıyordu. Genç oligarkın, ABD ulusal güvenlik danışmanı Condoleezza Rice ile dinlemeye takılan bir telefon görüşmesine iddianamede değinilir. Oligark, bu görüşmede, eğer kendisi başbakan olursa Rusya'nın, ABD'den herhangi bir karşılık beklemeksizin tam bir nükleer silahsızlanmaya gideceğini bildirir.

Davanın ayrıntılarına girmeyeceğim. YUKOS-Menatep davası, adı öyle konulmasa bile, yüzyılın en büyük kamulaştırma davası

---

sites/daviddawkins/2020/03/14/putin-and-khodorkovsky-trade-blows-as-presidential-power-grab-gathers-momentum/#40bb21be2b54 (accessed 15.03.2020).

haline geldi. Bu, görünürde bir vergi kaçakçılığı davasıydı; ama unutmamalıyız ki aslında 1990'lı yılların bütün zenginleri hukuken vergi kaçakçılarıdır, zira ele geçirdikleri mülkler bütünüyle gasp veya (aslında aynı anlama gelmek üzere) iktidarın tepesiyle girişilmiş akçeli ilişkilerin sonucudur. Dolayısıyla, davanın vergiler üzerine oturtulması bile, burjuvaziye gözdağı anlamına geliyordu. Nitekim aradan iki yıl geçmeden Abramoviç, Sibneft hisselerinin yüzde 75,7'sini 13,1 milyar dolar karşılığında Gazprom'a sattı. Yeni iktidar açıkça, oligarklara, fosil yakıtlar alanından gönüllü çıkarlarsa kayba uğramayacaklarını, çıkmamakta direnirlerse de özgürlüklerini kaybedeceklerini söylüyordu. Şüphesiz en büyük gözdağı, YUKOS gibi bir devin gözünün yaşına bakılmadan, çok kısa bir sürede yok edilmiş ve aktiflerinin Rosneft'e geçmiş olmasıdır.

Bu imha operasyonunun temel bir nedeni de, öyle anlaşılıyor ki, Amerikalılarla yapılan ortaklık görüşmeleridir. Bu olay, yönetici elitin onayını taşımayan her tür uluslararası ortaklık girişiminin ulusal bir tehdit olarak algılanacağını açıkça ortaya koyar. Neden? Çünkü uluslararası sermaye ortaklığı, iç siyasete yönelik vaatlerle el ele yürür; Hodorkovskiy davası, bunu açıkça göstermektedir. Hodorkovskiy, 2014'te Financial Times'a verdiği bir mülakatta, tutuklanmasına yakın, 2008 seçimlerinde Putin'in devrilmesi ve arkasından başkanın yetkilerini tırpanlayacak anayasa reformu konusunda Duma'daki farklı gruplarla görüşmeler sürdürdüğünü söylüyordu.[52] Bu, Amerikan hükümetiyle girişilmiş pazarlıkların sonucudur.

Hodorkovskiy, 20 Aralık 2013'e gelindiğinde 10 yılı aşkındır hapiste bulunuyordu ve bir ay kadar önce Putin'e af başvurusunda bulunmuştu. Putin o gün af kararnamesini imzaladı. Oligark, bulunduğu ceza kolonisinden alınarak St. Petersburg'a getirildi, burada Almanya'nın eski dışişleri bakanı H. D. Genscher'in gönderdiği özel uçakla alınarak Berlin'e götürüldü. Bugün İsviçre'de yaşıyor. Zeki bir

---

[52] Lunch with the FT: Mikhail Khodorkovsky // Financial Times. 2014. 21 Dec. Akademik dünya genellikle liberal izleği takip eder; ne var ki kimi akademik çalışmalarda bile, stratejik (sınai ve ticari) sektörlerin dış rekabete kapatılmasının bu ekonomik başarıda rol oynadığı vurgulanır. Örneğin: Shevtsova L. Post-Communist Russia: A Historic Opportunity Missed // International Affairs. 2007. vol. 83, no. 5. P. 895.

soyguncu olarak, dünyalığını da düşünmüş anlaşılan; servetinin halihazırda yarım milyar dolar civarında olduğu hesap ediliyor.

Oligark, Putin'in "totaliter" rejiminin bu becerikli "kurbanı", Avrupa ülkelerinde el üstünde tutuluyor. 28 Temmuz 2014'te Lahey'deki Uluslararası Hakem Mahkemesi, Rusya Federasyonu'nu Menatep Group'a 50 milyar dolar tazminat ve mahkeme masrafları olarak da 65 milyon dolar ödemeye mahkûm etti. Rusya karara itiraz etti; bunun üzerine 20 Nisan 2016'da Lahey bölge mahkemesi (yerel mahkeme; tuhaf bir durum), kararı iptal etti. 31 Temmuz 2014'te ise AİHM, Rusya'yı YUKOS'un eski ortaklarına 1,86 milyar avro tazminat ve 300 bin avro mahkeme masrafı ödemeye mahkûm etti. Ne var ki Rusya Anayasa mahkemesi bu kararı anayasaya aykırı buldu ve Rusya'nın ödemek zorunda olmadığına hükmetti.

Putin'in, bilhassa Almanya'nın baskısıyla Hodorkovskiy'in af kararnamesini imzalamış olmaktan ötürü pişman olduğu ileri sürülebilir, zira bu eski oligarka karşı nefretini her fırsatta ifade etmekten çekinmiyor. 2020 başında, TASS'ın "Vladimir Putin'e 20 Soru" başlıklı dizi röportajında bu konu tekrar gündeme geldi. Putin, eski oligarka "düzenbaz" dedi ve 1998'de, YUKOS'un karargâhının bulunduğu Nefteyugansk belediye başkanı Vladimir Petuhov'un öldürülmesi emrini vermekle suçladı, ancak bunun kanıtlanamadığının da altını çizdi.

Hodorkovskiy, oligarkların sembol ismi olarak, önemli bir bölümünün tasfiye edildiği sürecin baş aktörü olmuş, geri kalanlar ise devlet otoritesine bütünüyle boyun eğmek zorunda bırakılmışlardır.

"Devletlilik"

Bundan neredeyse 10 yıl kadar önce, yayınlanmamış uzunca bir makale için şu notları almıştım:

> Rusya'da yaşadığım sürede birçok kişiyle (ama kuşkusuz orta yaş ve üzeri; yani Sovyetler Birliği günlerini görme ayrıcalığını yaşamış olanlarla) sosyalizmin yıkılışı üzerine konuştum. Bunların hemen hepsi de aynı şeyleri söylüyorlardı, ama birbirine zıt pozisyonlardaki birkaçını özellikle anmak isterim.

İlki, altmışının üzerinde bir emekli. Eski bir bira fabrikası müdürü. Hiç değilse Avrupa'daki ve Rusya'daki bütün biraları bilir, damağı içtiği biranın tadından markasını ayırt edecek kadar hassaslaşmış. Orta halli bir yaşamı var, ama sıkı bir Putin destekçisi. Neden sorusuna, Putin'in devleti yeniden eski gücüne kavuşturduğu cevabını veriyor. ("Örneğin Baltık filosunda sadece dört kruvazörümüz kalmıştı, ama Putin bunlara iki tane daha kattı.") Sıkı bir antikomünist olmasına rağmen (devrimi yapanlara haydut der) Sovyetler Birliğinin yıkılmasından memnun değil. Ona kalsa, eski hükümet şimdikinden daha iyiydi. "Ama kimse bize sormadı ki!"

İkincisi, daha genç. Kazak asıllı bir kadın avukat. Çocukluk yıllarını Sovyetler Birliği'nde geçirmiş. Başka bir alternatif göremediği için Putin'i kerhen destekliyor. "Yeltsin döneminde çok zor günler yaşadık. Birinci Çeçen savaşında karşı tarafa silah satıp Rus askerlerini ölüme süren generaller gördük. Rusya'nın her yerinde kriminal örgütlerle ilan edilmemiş bir iç savaş yaşandı. Putin'le birlikte düzen hâkim oldu, yeniden güçlü bir devlete sahip olduk, sokaklarımızı artık suç örgütlerine teslim etmiyoruz." Sovyetler Birliği? "Yıkılmasa daha iyiydi. Böylece sonraki melanetler de olmazdı. Ama kimse bize sormadı ki!"

Üçüncüsü, bir cezaevinde ikinci müdür, Putin'e eski bir dostuymuş gibi adıyla anacak kadar bağlı. "Vladimir Vladimiroviç düzen getirdi. Onun sayesinde zorlu 90'lar geride kaldı. Devletimiz eski gücüne yeniden kavuşuyor. Sovyetler Birliği zamanında herkesin önünde titrediği bir güçtük. Olan oldu. Kimse bize sormadı! Ama Vladimir Vladimiroviç devletimizi daha güçlü kılacak."

Dördüncüsü, bir katil. Elli yaşında. Sarhoşken iki kişiyi öldürmekten 8-15 yıl arasında ceza bekliyor. Bu yüzden sayısız sinir ilacı kullanıyor ve deli raporu almaya çalışıyor. Üç oğlu var; ikisi onunla hiç ilgilenmiyor, üçüncüsü ise birkaç ayda bir ziyaretine gelip hesabına para yatırıyor. "Çünkü o,

Sovyetler Birliği zamanında büyüdü, insanlara değer vermeyi bilir. Diğerleriyse benim değil Yeltsin'in çocukları." Sovyetler Birliği? "Afganistan'da topladıkları eroin paraları yetmedi, devleti soymak için sosyalizmi yıktılar." (Devletin değil sosyalizmin yıkıldığı vurgusuna dikkatinizi çekerim.) "Moskova'da tepindiler, kimse bize sormadı."

Sonuncusu, emekliliğine birkaç ay kalmış bir polis memuru. Sıkı bir antifaşist; Komünist Partisi'ne oy veriyor, ama Ukrayna vesilesiyle Putin'i destekliyor. (Rusya'da, Ukrayna'daki savaşı antifaşist bir direniş olarak görme eğilimi çok güçlüdür; Avrupa ve Amerika'nın Ukrayna milliyetçilerini ve faşistlerini desteklemesi nedeniyle bu görüş yanlış da değildir.) "Bize sormuş olsalardı halkın yüzde 80'i sosyalizmin yıkılmasına karşı çıkardı. Ama kimse sormadı ki!"

Aradan bunca yıl geçtikten sonra, askerlerin meseleyi nasıl gördüğüne dair not olması açısından, geçenlerde tanıştığım emekli bir askeri doktorun görüşlerini de özetleyebilirim. Bu doktor Fin azınlığından geliyordu. Finlilerin veya başka bir azınlığın Sovyetler Birliği döneminde herhangi bir ayrımcılığa maruz kalıp kalmadığını sorduğumda, böyle saçma bir soruyu nasıl sorabildiğimi anlamamış gibi yüzüme baktı. Bugünü sorduğumda ise devletin ayrımcılık yapmadığını, ancak Rus milliyetinden halk arasında büyük şehirlerde ırkçılığa varan ayrımcılıklar görüldüğünü söyledi. Ama sadece büyük şehirlerde – taşrada, hatta kendisiyle karşılaştığım, Kafkas kökenli nüfusun epeyce kalabalık olduğu güney şehirlerinde bile böyle bir şey olduğunu düşünmüyordu. Oysa yakın zamanda Gürcü ve Rus gençleri arasında çıkan bir kavga ölümle sonuçlanmış, Gürcülere karşı öfke patlaması zorlukla kontrol edilmişti; belki de bunda, Gürcü savaşının anılarının henüz taze olmasının da payı vardı? Doktor, benim bu yorumuma kızdı ve sarhoş kavgasından böyle bir akıl yürütmeye varılamayacağını söyledi; nitekim o zaman da ortalık birkaç gün içinde sakinleşmişti. Bu emekli askerin siyasi görüşünü bilmiyorum, çünkü onca ısrar etmeme rağmen söylemedi, ancak iktidara muhalif olmakla birlikte (Rusya'da aslında çoğu

zaman belirsiz kavramlardan biri olan) soldan saymak da mümkün değil sanırım; belki de gerçekten, dediği gibi, siyasi bir görüşü yoktu. Sovyetler Birliği ile günümüz Rusya'sını karşılaştırmasını istediğimde, büyük bir hiddetle, o zaman hayatın bir disiplini olduğunu, oysa şimdi tek tek insanların hayatından devlet hayatına kadar büyük bir disiplinsizliğin hâkim olduğunu söyledi; ona göre "bardak" idi bugünün tablosu.

Kargaşa anlamına gelen bu kelime, Rusya'da Rusya ile ilgili konuşurken en sık işiteceğiniz kelimedir. Bunun, kitlelerin algısında, devlet-oluş (государственность) ile de bir akrabalığı vardır. Devlet-oluş ve kargaşa, birbirinin adeta anti-tezidir. Bu algıya göre kamu düzeni ve devlet disiplini, devlet-oluşun (devletliliğin) birinci şartıdır. Burada temel önerme şudur: Kiev prensliğinden veya en azından Moskova çarlığından bu yana devlet-oluş bir devamlılık içindedir. Rusya'nın devletliliği, onun varlığının da biricik teminatıdır. Bunun zarar görmesi, "bardakın" hâkim olması, Rusya'nın geleceğini aşındırır. (Bununla birlikte Rus halk algısı, paradoksal biçimde, Rusya'da her zaman "bardak" görecektir.)

Bu devletlilik, sosyalizm sonrası Rusya'da üretilmiş yahut bugünkü anlamını sosyalizm sonrası Rusya'da kazanmış bir kavram değil. Sovyetler Birliği'nde siyasi literatürde ve tarih literatüründe de onunla çokça karşılaşılır ve tıpkı bugün olduğu gibi, devletin aynı fetiş niteliğini güçlendirir.

Buradan iki sonuca varmak istiyorum. İlkini (sosyalizm ve devlet teorisi açısından daha önemli olanı) formüle etmekle yetineceğim, zira tartışmanın yeri burası değil. Bu sonuç şu: Sosyalist rejimlerde sorun, sosyalist iktisadi altyapının ne kadar sağlam temeller üzerinde kurulduğu değildir. Zira esasında, bu kelimenin en maddi anlamında (fabrikalar, üretim kompleksleri, muhasebe işlemleri, vb.), sosyalist bir altyapıyla kapitalist bir altyapı arasında köklü fark yoktur. (Ama tersi pek de doğru değil: yani kapitalist bir altyapıyla sosyalist bir altyapı arasında büyük bir fark vardır. Kapitalizm son derece esnektir; her türlü sosyal düzene kolaylıkla nüfuz edebilir.) Bu anlamda, sorun tamamen üstyapıyla ilgilidir, iktidarın niteliği sorunudur; zira

altyapı basit bir el değiştirmeyle birlikte derhal kapitalizme evrilir. Ne var ki bu çoğu zaman kanlı bir karşı-devrim şeklinde cereyan etmez. Eğer sosyalist iktidar (proletarya diktatörlüğü, Sovyet iktidarı, vb.) denilen şey partinin idaresinde bir devletse (yani gerçekte parti devletleştiyse – ve bu kaçınılmazdır) her tür geriye dönüş, kapitalizmin restorasyonu, kitleler tarafından da bizatihi parti tarafından da sıradan bir hükümet değişikliğinden başka türlü görülmez ve bu yüzden, tarihi olarak değilse bile kanlı canlı kitleler açısından, bundan başka bir anlam da taşımaz.

Varmak istediğim ve çağdaş Rusya tartışmasında daha güncel bir önem taşıyan ikinci sonuç da şu: devletin disipline edilmesi, Rusya'da yönetici elitin temel kaygılarından biridir. Bu süreç, devletin bürokratik işlevselliğinden ziyade güvenlik aygıtının disiplinini öngörür, zira devlet-oluşta devamlılığın, devletliliğin temel güvencesi güvenlik aygıtıdır. Kavram doğası gereği, zayıf bir devletliliğin, 90'ların adeta ilan edilmemiş lokalize iç savaşlar ortamını tetikleyeceği fikrini ihtiva eder; bu nedenle güvenlik aygıtı, kendi dışındaki siyasi ve sosyal gelişmelerden etkilenmeyecek kadar muhkem olmalıdır. Bununla birlikte devlet-oluş iki nedenle güvenlik aygıtının sınırlarını tamamen aşarak geniş kitlelerin rızasını gerektirir. Birincisi, doğal ki, bir rıza eksikliği devletliliği zayıf düşürür. İkincisi, güvenlik aygıtının genişliği, onun gettolaşmasını engeller, kitlelerle bağını güçlendirir ve diri tutar. Bu da tercih edilen bir şeydir. Zira böylelikle güvenlik aygıtı, kitlelerin bütünüyle dışında ve üstünde görülmez, onun bir parçası kabul edilir. Günlük hayatta polisle veya askerle karşı karşıya gelmek, bu organların dışındaki insanlar için hiçbir anlam ifade etmez, endişe kaynağı olmaz. Ama gene aynı nedenle, bu aygıtın disipline edilmesinin önemi daha da artar.

Demek ki güvenlik aygıtı kitlelerin yeterince dışında olmalı, ama çok dışında olmamalıdır; kitlelerden yeterince farklı olmalı, ama çok farklı olmamalıdır; kitlelerin yozlaştırıcı etkisinden yeterince uzak olmalı, ama çok uzak olmamalıdır; kitlelerden daha ayrıcalıklı olmalı, ama çok ayrıcalıklı olmamalıdır. Peki bu nasıl sağlanacak?

Güvenlik Aygıtı: Elit Ama Çok da Elit Değil[53]

Merkezi otorite yerleştikçe bu ağlar da dağıtılıyor ve güvenlik aygıtı, olması hedeflendiği gibi, iktidarın üç sacayağından biri olarak tahkim ediliyor. Ücret ve sosyal haklarda artış, bunun bir yolu.

Amerikan ordusunda (aylık net) üstçavuş 3.787 dolar, yüzbaşı 4.383, albay 6.931, tuğgeneral 9.140, tümgeneral 11.000, korgeneral 15.546, orgeneral 16.442 dolar ücret alıyor. Vergi avantajları, çocuk ve konut desteği, muharebe ikramiyeleri vb. buna dahil değil. Eyaletlerdeki ücretlerin ortalaması alınırsa, 2019 itibariyle polis memurlarının aylık ücreti de 4.400 dolar civarında.

Türk Silahlı Kuvvetlerinde, OYAK temettülerini hesaba katmayacak olursak, ortalama ücretler şöyle: asteğmen – 6.300 (1.200 dolar); yüzbaşı – 7.250 (1.450 dolar); albay – 8.500 (1.700 dolar); tuğgeneral – 9.250 (1.850 dolar); tümgeneral – 10.000 (2.000 dolar); korgeneral – 11.000 (5.500 dolar); orgeneral – 12.000 (6.000 dolar). Türkiye'de ortalama polis aylığı da 5.000 TL – yani yaklaşık 1000 dolar. (Ancak, subaylar, en çok da generaller ve emekli generaller söz konusu olduğunda kilit kelimenin OYAK olduğunu unutmamalıyız.)

Rusya silahlı kuvvetlerinde ücretlendirme biraz daha farklı. Rütbe ücretleri çok düşük (2018 rakamları): üstçavuş – 7.280 ruble (120 dolar); kurmay yüzbaşı – 10.920 (180 dolar); kurmay albay – 13.520 (225 dolar); tuğgeneral – 20.800 (350 dolar); tümgeneral – 22.880 (380 dolar); korgeneral – 26.000 (430 dolar); orgeneral – 28.080 (470 dolar); mareşal – 31.200 (520 dolar). Ancak bunlara eklenen görev ve kıdem ödemeleriyle birlikte ortalama ücret ödemeleri, rütbe ödemelerinin iki katını buluyor veya aşıyor.[54] Bu durumda **azami** ücretler

---

[53] Buradan itibaren dolar / ruble kurunu yaklaşık 60 ruble kabul ettim, zira aşağı yukarı son iki yıldır bu kur istikrarlıydı; yani büyük salgınla birlikte gelen aşırı dalgalanmayı dikkate almadım.

[54] Görev ödemeleri yaklaşık 15.000 ruble ile 50.000 ruble arasında değişiyor. Gerçek duruma daha yakın bir fikir vermesi açısından, şunları söylemek mümkün: rütbe ücretleri sabit kabul edilirse, kıdem ödemeleri bunun yüzde 5-20'si; özel hizmet ödemeleri yüzde 70-100'ü; barış zamanında sağlık veya hayat riski ödemeleri yüzde 50-100'ü; gizlilik ödemeleri yüzde 25'i civarında. (Demek ki, örneğin denizaltı veya nükleer tesislerde çalışanlar, aynı rütbe ve kıdem sahiplerinden daha yüksek ücret alıyor.)

şöyle: üstçavuş – 50.000 ruble (800 dolar); yüzbaşı – 65.000 (1.000 dolar); albay 120.000 (2.000 dolar). Generallerin **ortalama** ücreti 130.000 ruble civarı (2.150 dolar). General rütbeleri arasında ücret farklılığı ise çok daha az. Aynı dönemde Rusya'da polis memurlarının ortalama aylık ücreti de yaklaşık 40.000 ruble, yani 700 dolardan az.

Daha üst düzey güvenlik bürokrasisi için general ücretleri bir fikir verebilir.

Rusya'da çalışanların aylık ortalama geliri 30.000 ruble civarında (500 doların biraz üzerinde).[55] Demek ki güvenlik aygıtı çalışanları, aldıkları ücretler başka ülkelerle karşılaştırıldığında çok düşük olmasına rağmen, Rusya halkının geri kalanına göre kesinlikle ayrıcalıklı durumda.

Ne var ki bu ayrıcalık, sadece ücretlerden kaynaklanmıyor. Gerçek ayrıcalık, Yeltsin dönemi boyunca örselenmiş ve yolsuzluğa batmış olan ordunun özgüveninin güçlendirilmiş, bundan böyle siyasi iktidarın başı her sıkıştığında ensesi kızartılacak bir şamar oğlanı olarak görülmediğinin ve görülmeyeceğinin açık ve seçik olarak kavratılmasında yatıyor.

Bu meyanda, şu sözleri hatırlatmak yerinde olacaktır:

> Putin'in, göreve geldiği ilk yılbaşını ikinci Çeçen savaşında, ateş hattında geçirdiği hatırlardadır. Bu jest, yeni iktidarın, savaş gücünü kaybetmediyse bile örselenmiş ve genelkurmaya varıncaya kadar rüşvet batağına batmış orduya cesaretini ve etkisini tekrar kazandırma vaadiydi. Bu vaadin yerine getirildiğine hiçbir şüphe yoktur. O günden bu yana ordu ve genel olarak kolluk kuvvetlerinin gerek personel, gerek teşkilat, gerekse de silahlanması, o yılbaşında kimsenin ummadığı bir seviyeye yükseldi. ... Buna bir de, emeklilik yaşının

---

[55] Ne var ki bu miktar yanıltıcı olmamalı; dünyanın her yerinde olduğu gibi Rusya'da da resmi ortalama, çalışanların durumunu tam yansıtmıyor; kimi araştırmalara göre halkın çoğunluğu, resmi ortalamanın üçte ikisinden fazla ücret almıyor. Bu araştırmalar aylık ortalamayı 20.000 ruble civarında (yaklaşık 350 dolar) kabul etmek gerektiğini ileri sürüyorlar. Bununla birlikte Rusya'da bölgeler arasında tüketici fiyatları endeksi, dolayısıyla ücret eşitsizliği de çok fazla. Bu nedenle makul bir ortalama bulmak güçleşiyor.

> Rusya'da kademeli olarak artırılması planlanırken orduda düşük tutulması eklenmeli.
>
> Genel olarak ordunun ayrıcalığı bütün günümüz toplumlarının ortak bir özelliği; ama Rusya'da bir de Sovyet geçmişini unutmamak gerek. Eğer genelkurmay düpedüz sınıfsal bir nitelik de taşısaydı (OYAK'ı hatırlayalım), bu ayrıcalıklı konumla birlikte mali sermayenin yolunu düzleyebilirdi. Ama Rusya'da ordunun doğal bir kast yapısı olsa da sınıfsal niteliği yok; böyle bir nitelik kazanması da öyle görünüyor ki bilinçli olarak engelleniyor. Bu durumda, zaten çok köklü bir geleneğe sahip olan ordu, Putin-Lavrov-Şoygu'nun temsil ettiği denge çizgisine tutunuyor.[56]

Bir başka deyişle, ordu mensupları, düzenli ve görece yaşanabilir gelirleriyle halkın geri kalanından ayrılıyor. Ancak birincisi, aradaki fark çok büyük değil; ikincisi de ordunun sınıfsallaşması engelleniyor. Bu iki ana başlıktan başka askeri propaganda, Suriye cephesi, batı karşısında ulusal tehdit algısı ve ordunun özgüveninin devamlı yükseltilmesi, ordu ile halk arasındaki ilişkilere başka bir yönden daha damgasını vuruyor; bu suretle ordu, elit ama çok da elit olmayan; halkın dışında ama çok da dışında olmayan; kast ama sınıf olmayan; toplumun dışında ama gene de erişilebilir bir saygınlık odağı haline geliyor.

Rüşvet Operasyonları

Rusya'nın Sovyetler Birliği sonrası polis teşkilatıyla ilgili başta gelen gözlemlerden biri, rüşvetin yaygınlığıdır. Volkan Özdemir, dikkat çekici gözlemlerden başka son derece rahat okunan çalışmasında, hem de epeyce geç bir dönemde, 2000'lerin ortasında Moskova'da polislerle tanışmasını anlatır. Özdemir ve arkadaşının yabancı olduğunu fark eden polis önce belgelerini inceler, sonra bir bahaneyle eksik bulur (istenince her tür eksik bulmak mümkündür tabii) ve rüşvet ister.

> "500'e in," deyince cevabı ders niteliğindeydi: "Bak, burası dev bir ülke Rusya, burası onun büyük başkenti Moskova ve

---

[56] Yalın H. Op. cit.

burası da şehrin en popüler yerlerinden Arbat. Ben burada bu kadar ucuza çalışmam!"

Özdemir ve arkadaşı, polisle 1.500 rubleye anlaşırlar ve ödemeyi yaparlar. Ancak ya başka polis de durduracak olursa?

Bunun üzerine polis şöyle dedi: "Bakın benim adım Sergey. Bu alan benden sorulur, burada böyle bir olay tekrarlanmaz. Kazara durdurulursanız benim adımı verin, söz veriyorum güven altındasınız."

Cevaba güler misin ağlar mısın derken Sergey devam etti: "Yalnız akşam dönerken tren istasyonunda dikkatli olun, orası başkasının mıntıkası. Dikkat çekmemek için yan yana yürümeyin, aranızda yüksek sesle Türkçe konuşmayın ve tedirgin görünmeyin."

***

Söz konusu olaydan üç-dört saat sonra istasyona doğru gitmek için Arbat sokağından çıkarken arkadaşı bir başka polis durdurdu. Bunun üzerine öğlen yaşadıklarımızı anlatıp Sergey'in adını verdik. Polis, Sergey'le irtibata geçip "Yanımda iki Türk var," diyerek bizi tarif etti. Bunun üzerine Sergey "Onlar benim konuklarım," deyince polis bizi serbest bıraktı. Sergey sözünde durmuştu![57]

Bu, o yıllarda Rusya'nın her yerinde karşılaşabileceğiniz bir sahnedir; ancak ben, devlet otoritesinin zayıf olduğu bir ortamda bile güvenlik aygıtının hızla örgütlenmesine dikkat çekmek istiyorum. Bir başka deyişle, burada sadece bir rüşvet ağı yok, aynı zamanda bir tür devlet örgütleme girişimi var, bir "devletlilik" var. Bu devletlilik gayrımeşru bir ağ içinde kuruluyor, ama meşrusunun olmadığı yerde gayet işlevsel, zira devletin işlevlerini de yerine getirmeye devam ediyor. Benzeri başka yerlerde zorlukla görülebilecek önemli bir farklılıktır bu; başka yerlerde rüşvet ve yolsuzluk, devlet otoritesi zayıfladıkça kalan otoritenin de daha çok parçalanmasına hizmet ederken, Rusya'da rüşvet, belli bir ölçüde, otoritenin devamlılığının

[57] Özdemir V. Rusya'nın Kodları. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi. P. 32–34.

sağlanması için gelir kaynağıydı. Bu, 17. yüzyıl sonrasında Osmanlı kalem sınıfının iratlarının büyük bölümünü rüşvet yoluyla sağlamasına benzetilebilir.

Devletin böylesine tayin edici olduğu kapitalist bir ekonomide, devlet görevlilerinin rüşvete bulaşması, beklenecek bir şeydir; ne var ki öyle diye bu konuda edilen klişe lafları peşinen kabul etmemek gerek, zira rüşvet ve yolsuzluk meselesi bir yapısal aşınmadan daha fazlası demektir ve bu sorunun gelişimini, en önemlisi de soruna karşı alınan tedbirleri yakından incelemek gerekir.

Rüşvet ve yolsuzluk devlet açısından olduğu gibi geniş kitleler açısından da Rusya'nın temel problemlerinden biri olarak görülüyor. Bununla birlikte, Transparency International'ın bir araştırmasına göre Rusya halkının yüzde 56'sı, yurttaşların yolsuzlukla mücadeleye kişisel katkı sunamayacaklarını düşünüyor. Bir başka deyişle, yolsuzlukla mücadele, olması gerektiği gibi, devletin görevi sayılıyor. Aynı örgütün 2013 tarihli "Global Corruption Barometer" derlemesine göre Rusya halkı, şu devlet organları mensupları arasında yolsuzluğun kesinlikle mevcut olduğunu düşünüyor: devlet memurları – yüzde 92; polis – 89; adliye – 84; yasama organı – 83; siyasi partiler – 77; sağlık – 75; eğitim – 72; ordu – 70; medya – 59; iş – 57; STÖ – 45; dini kurumlar – 40. (Yerel araştırmaların toplamına göre ise 2016'da Rusya vatandaşlarının yüzde 34'ünün şu veya bu şekilde rüşvet vermek zorunda kaldıkları ortaya çıkıyor.)

Demek ki, rüşvet soruşturmaları ve ceza davaları, "devletliliği" tahkim etmenin ikinci en temel yolu. Bu yol, aynı zamanda siyasi iktidar odağını da tahkim ediyor ve siyasi tasfiyeleri meşrulaştırıyor.

Diğer bir yolu, ceza davaları açılması. 2012'den itibaren yolsuzluğa karşı açılan ceza davalarının sayısı, somut bir fikir verebilir. (Yabloko partisine göre, 2016 itibariyle yolsuzluk soruşturmalarının sadece yüzde 10 kadarı dava konusu olmuştu.) Mahkemeye yansıyan yolsuzluk davaları, 2012'de 9.811 taneydi. Daha sonraki yıllarda bu davaların sayısı sırasıyla şu seyri gösterir: 2013 – 12.165; 2014 – 13.037; 2015 – 13.996; 2016 – 13.774. 2013'deki yüzde 25'i bulan artış dikkat çekici. Ayrı aralıkta bu davalardan sırasıyla şu kadar insan

ceza aldı: 2012 – 6.014; 2013 – 8.607; 2014 – 10.784; 2015 – 11.499. 2018, öyle sanıyorum ki, yolsuzluk davalarının rekor yılı oldu: o yıl 15 binin üzerinde devlet görevlisi ceza aldı. Yıllık 13-14 bin davayı kapsayan bu trend aşağı yukarı aynı tempoda devam ediyor. (Örneğin, 2019'un ilk 9 ayı itibariyle ceza davasına konu olan yolsuzluk olaylarının sayısı 11.600 civarıydı.)

Öyle görülüyor ki başta güvenlik teşkilatı (polis ve ordu; kurumsal olarak içişleri ve savunma bakanlıkları) olmak üzere devlet organlarının alt ve orta düzey mensupları arasında rüşvet ağı, son yıllarda gerçekten daralıyor. Ne var ki ağ sadece oralarda örgütlü değil. Daha tehlikeli olanı, yukarılarda kurulan rüşvet ağları. Bunların kapsamını ve bunlarla mücadelenin ciddiyetini kesin olarak bilmek mümkün değil. Ancak gene de kimi sayılar ve örnek olaylar, önemli tasfiyeler yaşandığını gösteriyor. Ceza davalarına konu olan iddianamelere bakılırsa, 2012-2016 arasında yolsuzlukların kamuya maliyeti şöyleydi (milyar ruble): 2012 – 21,8 (yaklaşık 700 milyon dolar); 2013 – 32,8 (yaklaşık 1 milyar dolar); 2014 – 29,6; (yaklaşık 250 milyon dolar) 2015 – 38,3 (yaklaşık 520 milyon dolar); 2016 – 111,3 (yaklaşık 1 milyar 800 milyon dolar). Dava sayısı aşağı yukarı aynı kalmakla birlikte açığa çıkan kamu zararı oranının neredeyse üç katına (dolar kuruyla 2,6 katına) tırmanmış olması, rüşvet olaylarının o yıl arttığını değil, sadece o yıl daha büyük rüşvetçilere (yüksek bürokrasinin en azından bir kesimine) savaş açıldığını gösteriyor. Nitekim, 2016 itibariyle 1 milyon rublenin üzerinde rüşvetin söz konusu olduğu davaların oranı yüzde 1,3'dü. Bununla ilgili bir başka gösterge de, ortalama rüşvet miktarına dair Rusya İçişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan verilerdir: buna göre 2010'da 61 bin ruble (yaklaşık 2.000 dolar) olan bu miktar, 2016'da 328 bin rubleye (yaklaşık 5.500 dolar) çıktı.

Rusya'da adeta geleneksel olarak, yüksek bürokratlar ancak emekliliklerinden sonra yolsuzluk davalarına konu olurlardı; ancak bu tablo da 2012'den itibaren değişti. Novaya Gazeta'nın 2008-2016 yıllarındaki ilk 20'sini şu isimler ve tutarlar oluşturuyor (soruşturmaların başlangıç tarihleriyle, dolar sıralamasına göre):[58]

[58] Золотые руки // Новая газета. 2016. 11 дек. URL: https://novayagazeta.ru/articles/2016/12/11/70862-zolotye-ruki (дата обращения 14.03.2020).

Aleksey Kuznetsov (2012), Moskova oblasti Maliye Bakanı; 11 milyar ruble (330 milyon dolar).

Dmitriy Zaharçenko (2016), İçişleri Bakanlığı Ekonomik Güvenlik ve Yolsuzlukla Mücadele dairelerinden birinin başı; 8,5 milyar ruble (130 milyon dolar).

Yevgeniy Adamov (2008), Rusya eski Atom Enerjisi Bakanı; 3 milyar 200 milyon ruble (100 milyon dolar).

Yevgenya Vasilyevna (2012), Savunma Bakanlığında daire başkanı; 1-3 milyar ruble (30-90 milyon dolar).

Aleksey Bojanov (2013), Rusya eski Ziraat Bakanı; 1,1 milyar ruble (35 milyon dolar).

Oleg Donskiy (2011), Ziraat Bakanlığında daire başkanı; 800 milyon ruble (30 milyon dolar).

Vyaçeslav Gayzer (2015), Komi Cumhuriyeti Başkanı; 1 milyar ruble (20 milyon dolar).

Gennadiy Lopıryov (2016), Kuzey Kafkasya Bölgesi Savunma Hizmetleri Komutanı; 1 milyar ruble (15 milyon dolar).

Aleksandr Horoşavin (2015), Sahalin oblasti valisi; 522 milyon ruble (10 milyon dolar).

Denis Sugrobov (2015), İçişleri Bakanlığı Ekonomik Güvenlik ve Yolsuzlukla Mücadele başkanı; 218 milyon ruble (4 milyon dolar).

Vyaçeslav Trofimov (2010), Moskova oblast savcı yardımcısı; 110 milyon ruble (3.7 milyon dolar).

İgor Puşkaryov (2016), Vladivostok valisi; 160 milyon ruble (2,5 milyon dolar).

Aleksey Ulyukayev (2016), Rusya Ekonomik Gelişme Bakanı; 130 milyon ruble (2 milyon dolar).

Anatoliy Serdyukov (2013), Rusya Savunma Bakanı; 56 milyon ruble (1,8 milyon dolar). (Serdyukov'un ceza davası düşürüldü.)[59]

---

[59] Serdyukov'un savunma bakanlığı gibi iktidar sacayağının bir ayağını teşkil eden görevdeyken rüşvet soruşturmasına uğraması, Rusya'da siyasi düzen açısından da önemli sonuçlar doğurdu. Bu sonuçların en önemlisi, onun arkasından göreve Şoygu'nun getirilmesidir.

Vyaçeslav Dudka (2011), Tula valisi; 40 milyon ruble (1,4 milyon dolar).

Andrey Şişkin (2013), Rusya Devlet İnşaat İşleri başkan yardımcısı; 30 milyon ruble (1 milyon dolar).

Grigoriy Pirumov (2016), Rusya Kültür Bakanı yardımcısı; 50 milyon ruble (750 bin dolar).

Nikita Belıh (2016), Kirov oblasti valisi; 24 milyon ruble (350 bin dolar).

Yevgeniy Urlaşov (2016), Yaroslavl belediye başkanı; 14 milyon ruble (200 bin dolar).

Aleksandr Sorokin (2016), Rusya Soruşturma Komitesi yetkilisi; 3,3 milyon ruble (50 bin dolar).

Bu davalar 2018 ve 2019'da da hız kesmeden devam etti. 2018'de 11 belediye başkanı, oblast ve cumhuriyetlerde 11 yüksek bürokrat ile federal hükümete bağlı 13 yüksek bürokrat ile milletvekili tutuklandı. Bu, son 30 yılın en yüksek sayısı. Keza, toplam 65 milyar ruble (1 milyar doların üzerinde) kamu zararı tespit edildi.

2019'a biraz daha yakından bakalım:

Ocak ayında Federasyon Sovyeti (Senato) üyesi senatör Rauf Araşukov, senato binasında tutuklandı. Araşukov hakkında üç başlıkta suçlamalardan başka (cinayet, şahitlere baskı, suç örgütü üyeliği) doğalgaz hırsızlığından 30 milyar rubleyi (yaklaşık 500 milyon dolar) aşkın yolsuzluk iddiası da var.

Mart ayında "Açık Hükümet Faaliyetleri Koordinasyon Bakanı" (Rusya federal hükümetinin en genç bakanlarından biriydi) Mihail Abızov tutuklandı. Abızov'un 2011-2014 arasında 4 milyar rubleyi (yaklaşık 70 milyon dolar) aşkın yolsuzluğa karıştığı iddia ediliyor.

Gene aynı ay, Uzakdoğu Gelişme Bakanı Viktor İşayev tutuklandı. İlkin İşayev'in 2014-2017 arasında 1 milyar ruble (16 milyon dolar) yolsuzluğa karıştığı iddia edildi, daha sonra bu miktar 5 milyon rubleye (80 bin dolar) düşürüldü.

Nisan ayında, FSB'nin ekonomik güvenlik masası bankacılık şubesinin başındaki Kiril Çerkalin tutuklandı. Çerkalin'in çok sayıda gayrimenkulden başka 100 milyon dolara yakın da nakdi bulunuyordu. Ancak tutuklanmasına neden olan, 850 bin dolarlık bir rüşvet olayı.

Gene aynı ay, Moskova barosundan Sergey Yuryev, Federal Havacılık Ajansı'nı 1 milyar rublenin (15 milyon dolar) üzerinde soymakla suçlanarak tutuklandı. Yuryev'in davası daha ziyade evrakta sahtecilikle ilişkili.

Haziran ayında Yakutya başkan yardımcısı Vasiliy Gogolyov tutuklandı. Gogolyov, değeri 114 milyon ruble (2 milyon dolara yakın) olan gayrımenkulü mülkiyetine geçirmekle suçlanıyor.

Eylül ayında, İçişleri Bakanlığı Kamu Düzeni Dairesi Başkanı Aleksandr Melnikov tutuklandı. Melnikov, 100 milyon ruble (1,5 milyon dolar) rüşvet almakla suçlanıyor.

Aynı ay, kültür bakanlığında önemli bir dairenin başındaki Pavel Molosov, 20 milyon ruble (300 bin dolar) rüşvet alma suçlamasıyla tutuklandı.

Kasım ayında "Kosmodrom davası" tekrar açıldı. Rusya'nın en önemli uzay üslerinden "Vostok"daki yolsuzluklarla ilgili bu davadaki dolandırıcılık 260 milyon rubleyi (4,5 milyon dolar) buluyor.

Aynı ay, Arhangelsk oblasti maliyesinin başındaki Sergey Rodionov tutuklandı. Konu, 8 milyon ruble (125 bin dolar) rüşvet.

Aynı ay, bu defa (hemen bütün yolsuzluk soruşturmalarını yürüten) Rusya Soruşturma Komitesi'nin Sverdlov oblasti şube başkan yardımcısı Mihail Busılko tutuklandı. Suçlama konusu, 18 milyon ruble (300 bin dolar) rüşvet. Olay, bir avukatın şikâyetiyle ortaya çıktı: Busılko, mahkemeye gönderilmiş bir ceza davasını kapatmak için avukattan rüşvet istemişti.

Demek ki, 2008-2019 yılları arasında sayısı 50'yi aşmayan büyük yolsuzluk davasında tespit edilmiş olan kamu zararı, 2,5 milyar dolara yakın.

Yüksek bürokraside yolsuzluk soruşturmalarıyla yaşanan tasfiyeler sadece rüşvetten kaynaklanmıyor; siyasi ve iktisadi bir altyapısı da var. Yüksek bürokratların ve siyasetçilerin orta ve büyük şirketleri söğüşleyerek zenginleşmeleri, onları aynı zamanda siyasi güç odakları haline getiriyor. Dolayısıyla bunların tasfiyesi sadece yolsuzluğa bulaşmış yüksek bürokrasinin temizlenmesinden öte bir anlam taşır. Ancak tekrar etmekte yarar var: bunun tam kapsamını bilmek mümkün değil; zira yüksek bürokrasideki temizlik iktidar mücadelesinin parçası olarak sadece **kimi** bürokratların temizlenmesinden ibaret de olabilir. Veya, rüşvetin esas mağduru olan orta burjuvazinin bu mağduriyetinin giderilmesi amaçlanıyor da olabilir. Veya, kapitalizmin "ideal" kapitalist devlet kurallarına uygun işlemesinin (bürokrasi, kapitalizmin sorunsuz işleyişini temin etmekle görevli paralı memurlardır) yolunun düzlenmesi hedefleniyor da olabilir.

İlk ihtimali genellikle liberal burjuvazi ve mevcut iktidarın çoğunlukla Rusya dışı sol muhalifleri ileri sürüyorlar. Buna göre soruşturmalar ve tutuklamalar, iktidar içinde bir it dalaşından ve pastayı bölüşme kavgasından başka bir şey değil.

İkinci ihtimal bana pek olası görünmüyor, zira yukarıda da belirttiğim gibi, Rusya'da devlet kapitalizmi, mevcut tekelleri siyasi iktidarın programına uygun hareket etmeye zorlarken, orta burjuvazinin de yükselişini engelliyor. Liberal muhalefetin liderliğini değilse de kitle zeminini ve daha önemlisi siyasi desteğini meydana getiren de çoğu zaman bu orta burjuvazi. Orta burjuvazinin yolsuzluktan mağduriyeti azalıyorsa (istatistiklere bakılırsa[60] öyle de oluyor), bu, sürecin ancak bir yan ürünü sayılabilir.

Bununla birlikte senatörlere ve bakanlara kadar uzanan soruşturmaların ciddiyeti ve hız kesmediği ve daha önemlisi hedef alınan isimlerin yolsuzluğa batmak dışında ortak bir nitelikleri olmadığı dikkate alınırsa üçüncü ihtimal çok daha akla yatkın görünüyor. Ancak

---

[60] 2016'da PricewaterhouseCoopers tarafından yapılan ve "Global Economic Crime Survey" başlığı altında yayınlanan bir saha araştırmasına göre 2014'de Rusya merkezli şirketlerin yüzde 41'i rüşvet vermek zorunda kalmıştı. 2016'da bu oran yüzde 21'e düştü. Aynı yıl dünya ortalaması da yüzde 13'dü.

bunun, kapitalizmi "idealleştirmek" dışında bir anlamı daha var. Bu, bana kalırsa, daha ziyade, hükümet tarafından temsil edilen yürütmenin aslında gerçekte memurlar topluluğundan ibaret ve gerçek iktidar odağının başka bir yerde olduğunun altını çizme girişimi. Siyasi iktidar ancak dar bir kadro tarafından üstleniliyor ve geri kalan (görünürdeki) iktidar odakları, bu dar kadronun hışmını her an çekebilecek memurlar topluluğundan ibaret. Doğal ki bu, devlet kapitalizmini siyasi seviyede tahkim ettiği gibi, en tepedeki elitin ortak akılla işleyen kadro hareketine dayanan devlet iktidarını da pekiştiriyor.

RUSYA EMPERYALİST Mİ?

Rusya Kapitalizminin Temel Özgünlüğü

Rusya kapitalizminin temel özgünlüğü şu: Bu ülkede çağdaş kapitalizm, feodalizmden değil, sosyalizmin, yani (diğer şeylerden başka) toplumsallaştırılmış dev bir sanayi üretiminin reddinden türedi. Bu, önemli; zira emperyalizmin temel bir niteliği: üretimin yoğunlaşması, sosyalizme de içkindir; oysa restorasyon süreciyle birlikte bu dev tesisler ya tamamen yok edildi, ya da un ufak edildi.

Şöyle de ifade etmek mümkün: Eğer emperyalist bir ülke olunacak idiyse, bu ancak Yeltsin iktidarının bu yönde yapacağı tercihle mümkün olurdu; ve bu tercih, ona uygun adımlar atılmasını gerektirirdi. Bu adımların başlıcaları, mali istikrarın derhal sağlanması, rublenin (şimdi büsbütün zayıflamış olan eski Sovyet cumhuriyetlerine çekim merkezi olmak için) güçlü (ve ileride belki de yeniden ortak) para birimi haline getirilmesi, sınai tesislerin korunması ve parçalanmasının önlenerek bankacılıkla birleştirilmesi olmalıydı. Bunlar yapılmadığı gibi, aslında tam tersi oldu. Demek ki restorasyon sürecinin bizatihi kendisi, kapitalizmin evrensel bir eğilimini: soygun ve talanı bütün ülkeye yaymakla yetinmiyor, aynı zamanda emperyalizmin olası temellerini de zayıflatıyordu; disipline edilmiş merkezi üretimin yerini şimdi tam bir anarşi almıştı.

Devlet Federal İstatistik Hizmetleri, Federal Gümrük Hizmetleri ve Ekonomik Gelişme Bakanlığının verilerinden derlenen bir çalışmaya

göre, 2015'de bile, sanayi ve tarım üretiminde hemen hiçbir alanda 1990 ölçeğine erişilememişti.

Bu ilginç araştırmanın sonuçlarına bakalım. Temel sektörlerde durum şöyleydi:

Elektrik enerjisi – yüzde 98,2; kömür – yüzde 94,2; doğalgaz – 86,4; hayvansal yağ – 31,1; kumaş – 20,9 (bütün diğer giyim eşyalarında da yüzde 15 – 20); tuğla – 46,9; çimento – 74; betonarme blok – 27,4; çelik – 76,7; traktör – 2,4; biçerdöver – 7,3; beyaz eşya – 81,6; çamaşır makinesi – 64,3; televizyon – 85,1; otobüs – 70,6; vagon – 16,3; yolcu uçağı – 22,1.

Artış görülen biricik üretim alanları ise şöyle: petrol ve sıkıştırılmış gaz – 103,2 (yani yüzde 3.2'lik bir artış var); ahşap doğrama – 103,5; selüloz – 104; suni gübre – 124,4; sentetik reçine ve plastik – 218; binek otomobili – 109,1.[61]

Bütün bu oranlar, kapitalist restorasyonla birlikte girilen sınai çöküş tablosunu tamamlıyor. Ancak bu tabloda belki de en çok, elektrik ve doğalgaz (sanayinin belkemiği), traktör ve biçerdöver (tarımın belkemiği) ile tuğla, çimento ve betonarme blok (inşaat sektörünün belkemiği) oranlarına bakmak gerek. Böylelikle, özellikle tarımda mutlak bir çöküş görüyoruz. İnşaat sektörü, bilhassa Soçi olimpiyatlarının ardından gelişme gösterse de, sosyalizmden sonra geçen 25-30 yıla rağmen 1990'ı pek aşamadı. Enerji üretimi ise gelişme anlamında fazla bir şey söylemiyor; zira birincisi, fosil yakıt üretiminin bütün ekonominin kaldıracı olarak esas itibariyle ihracata yönelik olduğunu biliyoruz; ikincisi, elektrik üretimi de, sanayiden ziyade hizmet sektörünün ihtiyaçlarını karşılıyor.

Tekrara düşmemek için, yukarıdaki "Yıkılış ve Yeniden Kuruluş" altbaşlığını hatırlatmakla yetinelim.

---

[61] Проскурин А. 2015 - 1990: Недосягаемая вершина, или есть ли в России кризис? [электронный ресурс] // Maxpark.com 2016.15 июнь. URL: https://maxpark.com/community/4765/content/5341741 (дата обращения 16.03.2020).

Ters Eğilim: Tekelleşme

İlk eğilim parçalanma, ikinci eğilim tekelleşme. Bu eğilimlerin iç içe olduğunu belirtmeye gerek yok. Ne var ki ikinci eğilim, ancak ilk eğilim bütünüyle tamamlandıktan sonra tayin edici hale gelir.

Bu ne anlama geliyor? Şu: Tekeller bizatihi çöküş ve talan sürecinin içinde doğdular. Üstelik zaten, daha bu süreçte siyasi iktidar onlar üzerinde, onlar tarafından, onların çıkarlarını savunmak için teşkil edilmişti. İktidar değişikliği de aslında doğrudan doğruya bunun ürünüydü; Artyom Tarasov'un 1990'da "Siyasi olarak korunmamız gerekiyor," deyişi, yeni iktidarın niteliğini gösteriyordu. Demek ki, restorasyonun 1987'de başladığını kabul edersek (ben, 1987 Haziran ayında Rıjkov-Abalkin "reformlarını" restorasyonun başlangıç tarihi olarak görüyorum) aradan üç yıl geçmişken bile yeni burjuvazinin hukuki konumu sağlam değildi. Bu, "Ağustos Darbesi"nin yenilgisinin ardından Yeltsin iktidarıyla birlikte kesin bir şekilde tesis edildi.

Ancak iktidarın tesisi, kapitalist sistemin "ideal" işleyişi anlamına gelmiyordu. Oligarkların ve kaotik, gaspçı ve talancı oligark düzeninin nedeni buydu. Sistem, ancak iki derin krizin ardından (1992 ve 1998) nispeten istikrarlı bir nitelik kazandı. Bir başka deyişle Rusya'da kapitalizm, çöküş ve parçalanma yıllarının ardından esas itibariyle Putin'in birinci dönem başkanlığından itibaren bir önceki kaos yıllarından köklü bir farklılık gösterir.

Yeltsin yıllarını yeterince incelediğimize göre, şimdi uzun Putin yılları sonrası bugüne daha yakından bakmanın zamanı geldi.

Öncelikle, şunları yukarıda görmüş bulunuyoruz: 2000 sonrasında enerji sektörüne dayanan bir planlı devlet kapitalizmi esas alındı; stratejik alanlarda uluslararası tekellerle birleşerek kontrolü onlara bırakmaya eğilimli oligarklar ya bütünüyle tasfiye edildi ya da sindirildi; siyasi iktidar baştan ayağa yeniden şekillendirilerek ülkenin birliğini temsil eden başkan, prestiji ve elit niteliği yükselen ordu (daha genel olarak güvenlik bürokrasisi) ve geleneksel dışişlerine dayanan bir troyka kuruldu; orta burjuvazinin yükselmesini engelleyecek tedbirler alınırken iktidarın özellikle dış siyasetinde ve

Rusya'nın bütünlüğü konusunda özel veya devlet tekellerinin etkide bulunma gücü ortadan kaldırıldı; ve bugün de Putin'in ilki 2008-2012 arasında başbakanlığı, ikincisi de başkanlık süresini sıfırlama girişimiyle birlikte iktidarın siyasi istikrarı kalıcı hale getirilmeye çalışılıyor. (Büyük salgın yüzünden belirsizlikler artmış olsa bile niyet açık. Bu girişimler aynı zamanda, Mihail Delyagin'in dikkat çektiği gibi, neredeyse kesinlikle, büyük bir küresel kriz beklentisine işaret ediyor.)

Demek ki 2000 sonrası Rusya ekonomisinin ve siyasi-sosyal yapısının şekillenişinde en önemli faktör, devlet kapitalizminin giderek artan ağırlığıdır.

Tahmin edilebileceği gibi, IMF'nin en temel şikâyeti de bu; IMF'nin iddiasına göre kamuya ait şirketler daha verimsiz çalışıyor ve böylelikle ülkenin ekonomik performansını olumsuz etkiliyorlar, hızlı ve etkili özelleştirmelerle özel sektörün payı artırılmalı, ekonomik istikrar ve dinamizm güçlendirilmeli, vb. Bildik hikâyeler.

İşe, kısa bir karşılaştırmayla başlayalım.[62]

Çin'de 1999'da özel sektörün GSYH içindeki payı iki farklı araştırmaya göre yüzde 8,5 veya yüzde 13 gösteriliyordu.[63] 1978-2011 arasında ise sınai üretimde devlet şirketlerinin payı yüzde 78'den 26'ya düştü. Üretimin geri kalanı, yabancı sermaye ile kurulmuş olanlar da dahil, özel şirketler tarafından yapılıyor.[64] Devlet büyük ve kilit sektörlerde (başta enerji) üstünlüğünü korumakla birlikte, 2017'de toplam yatırımların yüzde 60,7'sini özel sektör yapıyordu.[65]

---

[62] Karşılaştırmaya Çin'le başlıyorum, ancak unutmamak gerek ki Çin ekonomisi yapısal olarak bütünüyle farklı ve oradaki rakamlar, bu nitelik farklılığından ötürü, aslında karşılaştırmaya elverişli değiller. Çin'de sosyalizmi özel sektör finanse ediyor. Sosyalist Çin, kapitalist Çin'den kazandığı parayla büyüyor. Tam bu yüzden, son 20 yılda devlet işletmelerine yapılan sübvansiyonun miktarı 2 trilyon doları buluyor.

[63] Ли С., Цэи Л. Современный Китаи: экономика и экономическая теория. Марксизм, «новая экономика» и современная реальность Китая // Вестник Санкт-Петербургского университета. Экономика. 2003. т. 5, № 1. С. 85.

[64] Потанов М. Использование сравнительных преимуществ и частныи сектор в экономике Китая // Мировая экономика и международные отношения. 2015. № 4. С. 124.

[65] Грибова Н. Актуальные вопросы экономического развития Китая в современных условиях // Проблемы национальной стратегии. 2017. т. 45, № 6. С. 2.

Türkiye'de bu oran, 2002'de yüzde 75'den 2018'de yüzde 87'ye tırmandı.[66] ABD'de yüzde 85 seviyesinde, Avrupa ortalaması ise yaklaşık yüzde 70.

Oysa Rusya'da oranlar tam tersi.

Aslında devlet sektörünün ekonomideki payını hesaplamak pek kolay bir iş değil, bu nedenle genellikle farklı oranlar ileri sürülür. IMF'ye göre[67] Rusya ekonomisinde devletin payı 2012-2016 arasında aşağı yukarı sabit kaldı; yüzde 32'den sadece yüzde 33'e yükseldi. Rusya'nın ekonomi idaresi için yüksek bürokrat yetiştiren, başkanlık idaresine bağlı Kamu Ekonomisi ve Amme İdaresi Akademisi'ne göre ise[68] devletin payı 2000'de yüzde 31,2'den 2017'de yüzde 43,8'e yükseldi. Akademi, raporunda, devletin payını oluşturan şirketleri üç gruba ayırıyor: Devlet ortaklıklı şirketler (KGU); bizatihi devlet organları (bakanlıklar, devlet daireleri, vb.) ve devlet tarafından finanse edilen yahut kontrol edilen ticari olmayan kurumlar (okullar, hastaneler, vb.) (SGU); bölünmez devlet girişimleri (kendilerine tahsis edilen mülk üzerinde mülkiyet hakkı bulunmayan devlet şirketleri) (GUP). Bunlardan ilk grubun (KGU) GSYH içindeki payı 2000'de yüzde 20'den 2017'de yüzde 28,7'ye; ikinci grubun (SGU) payı yüzde 7,1'den 13,7'ye çıktı; üçüncü grubun (GUP) payı ise yüzde 4,1'den 1,6'ya düştü. Liberal entelijensiya tarafından yönetilen akademinin adeta horgörüyle ifade ettiği gibi, birinci grup şirketlerin değeri, dünyada rekor kırıyor: (Çin hariç) 39 ülkenin ortalamasına göre bu tür şirketlerin pazar tahvilleri bütün şirketlerin yüzde 4'ü civarında olduğu halde, Rusya'da yüzde 46,2'si.

Bunun altını olabildiğince kalın çizmekte fayda var: Rusya'nın devlet ortaklı şirketleri (kuşkusuz başta enerji devleri), Rusya'daki **bütün sermaye tahvillerinin yüzde 46,2'sini** teşkil ediyor.

---

[66] Yatırımların GSYH ve MYB İçindeki Payı [electronic resource] // TC CB Strateji ve Bütçe Başkanlığı URL: http://www.sbb.gov.tr/yatirimlar/yatirimlarin-gsyh-ve-myb-icindeki-payi/ (accessed 22.03.2020).

[67] Bella G.D., Dynnikova O., Slavov S. The Russian State's Size and its Footprint: Have They Increased?

[68] Соловьева О. Долю государства в экономике оценили по-новому // Независимая газета. 2018. 26 дек. URL: https:www.ng.ru/economics/2018-12-26/4_7474_gossektor.html (дата обращения 21.03.2020).

Aynı yerde, Rusya Federal Anti-Tekel Hizmetleri (FAS) başkanı İgor Artemyev'in verdiği rakamlar ise çok daha astronomik: ona göre, 2005'te GSYH'nın yüzde 35'i devlet tarafından üretilirken 2015'de bu oran yüzde 70'e çıktı. (2004'e bu göreve atanan Artemyev daha önce Yabloko partisinin Duma grubu başkan vekiliydi.) Artemyev'e göre Rusya'da "ekonominin devletleştirilmesi, tekelci devlet kapitalizmi kurulması, iş dünyası ve iktidarın kaynaşması" süreci yürüyor; Kırım sonrası batıdan gelen yaptırımlar, bu süreci hızlandırıyor.[69] Bu, son derece yerinde bir gözlemdir ve her ne kadar klasik liberal izlekten yapılmış olsa da, Rusya'nın bugünkü sosyal ve siyasi düzenini anlamak açısından temel bir öneme sahiptir.

Artemyev'in şu sözlerini de nakletmeye değer: "Pek çok bölgedeki durumu ekonomik feodalizm diye adlandırmayı yeğliyorum. Ne özel sektör, ne kapitalist ilişkiler; ama vasaller ve prensler var, bu ikincisi de özel girişime müdahale eden devlet aparatı."[70]

FAS'ın ertesi yılki raporu da aynı çerçevede. "2018'de Rusya Federasyonu'nda Rekabetin Durumuna Dair Rapor"[71] diyor ki: "Devletin ekonomideki rolünün güçlendirilmesi süreci yeni, nitel bir aşamaya girdi" ve devlet kural koymakla kalmayıp "ülkenin bütün ekonomik sistemini düzenlemeye çalışıyor." Rapor, 2017 itibariyle devletin ekonomideki payını yüzde 50 olarak tespit ediyor, ancak (sahipleri devletle ilişkili şirketleri katarak) yüzde 70'e kadar yükselebileceğini belirtiyor. Üç büyük özel bankanın (FK Otkritiye, Binbank, Promsvyazbank) Bankacılık Sektörü Konsolidasyon Fonu idaresine devredilmesinin ardından devlet bankalarının sektördeki payı yüzde 59,2'den yüzde 66,2'ye yükseldi. "Devlet için devlet" (government to government. g2g) şeklinde özel bir anlayış da meydana geldi: bu anlayışta, devlet ihalelerinde ihaleyi veren de alan da devlet teşkilatları. Kimi özel şirketler ise doğrudan alımlar

---

[69] Там же.

[70] Мереминская Е. Госкапитализм в России вышел на новый уровень [электронный ресурс] // Ведомости 2019.30 апрель. URL: https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2019/04/30/800603-goskapitalizm-v-rossii-vishel-na-novii-uroven (дата обращения 05.05.2019).

[71] Доклад о состоянии конкуренции в Российской Федерации за 2018 год.

ve imtiyazlarla rekabetten uzak ve ayrıcalıklı durumdalar: örneğin Kerç köprüsü (Arkadiy Rotenberg'in) Stroygazmontaj'a böyle ihale edildi. (Stroygazmontaj'ı 2019 sonunda Gazstroyprom satın aldı; Gazstroyprom'un pek az hissesi özel şahıslarda; büyük bölümü ise Gazprom ve Gazprombank'a ait. Böylece Gazprom, inşaat ihalelerini verdiği şirketleri de alma yoluna girmiş oluyor. Demek ki bir kez daha, stratejik sektörlerde mutlak bir devlet tekeli tamamlanırken, tıpkı Abramoviç'in Sibneft'inde olduğu gibi, satın alınan şirketlerin eski sahipleriyle sulh yoluna gitmek tercih ediliyor.[72])

Aşağıda, Rusya'nın dev şirketleri ve ortaklıklarıyla ilgili görece ayrıntılı bir tablo bulacaksınız.[73] Ancak mevcut durumun tam niteliğini gözler önüne seren bir örnek vermezsek, tablo da yeterince açıklayıcı olmayacak.

Örneğimiz, tabloda 14. sırada gördüğünüz elektrik enerjisi devi İnter RAO olsun. Bu şirketin yüzde 29,56 hissesi, aslında kendisine bağlı olan İnter RAO Kapital'e ait. Yüzde 27,63'ü Rosneftegaz'ın. Yüzde 8,57'si FSK YES'nin.

Şimdi; tabloda üçüncü sıradaki Rosneft'in yüzde 50+1 hissesinin devlete ait olduğunu görüyoruz. Rosneftegaz, işte bu Rosneft'in kontrol hisselerinin sahibi olan devlet kuruluşu.

FSK'nın yüzde 80'i Rosseti'nin. Rosseti'nin ise yüzde 88'i Devlet Emlak İdaresi'nin, yüzde 1,3'ü de Gazprom'un. Birinci sıradaki Gazprom'un yüzde 50,2'si devletin; üstelik tıpkı Rosneft gibi

---

[72] Rotenberg'in hikâyesi, Rusya'da oligarkların faaliyet alanlarından uzaklaştırılmasında bir başka yol olarak gösterilebilir. Rotenberg, Putin'in dostu olarak tanınıyor. Stroygazmontaj'ın satış işlemlerinin ardından Rotenberg'in diğer bir dev inşaat şirketi olan Stroyproyektholding, VEB (Dış Ekonomi Bankası) Devlet Kalkınma Şirketi ile ortaklık kurdu ve Natsproyektstroy kuruldu. Bu bir devlet korporasyonu; ama Rotenberg'in devletle adeta birleştiğine de tanıklık ediyor. Şimdi, Natsproyektstroy'a büyük altyapı ihaleleri de verilmesi bekleniyor. Bunun adını koymak aslında çok zor: bir oligarkın mülkleri fiilen devletleştirilip kendisi ömür boyu yönetici mi atanıyor? Adeta, sözüm ona "devlet adamlığından" oligarklığın kapılarını açan 90'ların talan dönemi kendi antitezini yaşıyor; oligarklıktan "devlet adamlığına" geçişin kapıları açılıyor.

[73] Tablonun ilk 6 sütununu, Rusya'nın önde gelen derecelendirme kuruluşu RAEX'in raporundan özetledim. Bak. Крупнейшие компании России по объему реализации продукции (RAEX-600) // Коммерсант. 2019. 3 окт. URL: https://www.kommersant.ru/doc/4111033 (дата обращения 20.03.2020). "Sermaye bileşimi" sütununu ben hazırladım.

kuruluş kanunu gereği diğer ortakların şirket stratejisine etki etme imkânı yok.

FSK'nın yüzde 16,5'i Moskova Borsası yeddiemin idaresinde, yüzde 0,6'sı Devlet Emlak İdaresi'nin, geri kalanı küçük hissedarların.

Moskova Borsası hisselerinin yüzde 62'si küçük hissedarlarda. Yüzde 11,8'i Merkez Bankası'na, yüzde 10'u Sberbank'a, yüzde 8,4'ü devlet tekeli olan VEB'ye (eski Dış Ekonomi Bankası), yüzde 6'sı Avrupa Yeniden İnşa ve Gelişme Bankası'na ait. Demek ki borsa üzerinde aslında Merkez Bankası'nın kontrolü var.

Bu arada, tablodan göreceğimiz gibi, Sberbank'ın da yüzde 50+1 hissesi Merkez Bankası'nın (daha doğrusu, 2020 Şubat ayı başına kadar öyleydi).

Bu karmaşık ilişkilerden yararlanarak hesap yapmaya girişmeyeceğim; ancak İnter RAO örneği, devletin özel sektörün en azından enerjiyle ilgili belli bir bölümünü de gizlice kontrol ettiğini gösteriyor.

Bununla birlikte, bütün bunlar hiç de devletin tek başlı olduğu anlamına gelmiyor. Nitekim, örneğin az önce gördüğümüz gibi, aslında bir devlet kuruluşu olan FAS veya hükümete bürokrat yetiştirmekle görevli Amme İdaresi Akademisi gibi kurumlar, devletin ekonomideki rolünü IMF'yi aratmayacak şekilde eleştiriyorlar. Dolayısıyla, ekonomi idaresinde liberal kanat (başını Merkez Bankası çekiyor) ile "muhafazakâr" kanat (bilhassa Medvedev sonrası hükümet) arasında gerilim olduğunu söylemek mümkün.

Bu durum en çok, 2020 şubat ayında, hükümetin Merkez Bankası'nı, Sberbank hisselerini kendisine satmaya zorlamasıyla ortaya çıktı.

Tablo 3. Rusya'nın en büyük 50 şirketi.

	Şirketler grubu veya şirket	Uzmanlık	2017-2018 arası büyüme (%)	2018 kârı (vergi öncesi) (milyon ruble)	Net kâr	Sermaye bileşimi
1	Gazprom*	Petrol ve doğalgaz	26,4	1852562	1528996	Yüzde 50,2 devlet, 24,1 Amerikan Mevduat Alındısı (ADR) sahipleri, 25,6 özel ve tüzel kişiler.
2	LUKOYL	Petrol ve doğalgaz	36,6	773019	621102	Kesin bir bilgi yok; ancak şirketin başındaki Vagit Alekperov, yüzde 50'nin yabancı girişimcilere, yüzde 20'nin kendisine, yüzde 10'unun da başkan yardımcısı Leonid Fedun'a ait olduğunu söylemişti.
3	Rosneft*	Petrol ve doğalgaz	34,2	832000	649000	Yüzde 50 + 1 devlet, 19,75 BP, 18,93 QH Oil, 11,32 hisse sahipleri.
4	Sberbank**	Finans	6,8	1046200	831700	Yüzde 50 + 1 Merkez Bankası, 45,04 yabancı tüzel kişilikler, 1,81 yerli tüzel kişilikler, 3,15 özel girişimciler.
5	Rusya Demiryolları*	Nakliye ve lojistik	7,2	68398	35408	Devlet tekeli.
6	Rosteh*	Makine ve araç	3,3	veri yok	128.000	Devlet tekeli.
7	Surgutneftegaz	Petrol ve doğalgaz	32,4	1.038.895	850.361	Ortaklıkları son derece karışık. Kontrol fiilen, genel müdür Vladimir Bogdanov'un elinde.
8	X5 Retail Group	Perakende ticaret	18,3	39.040	28.642	Yüzde 47,86'sı Alfa Grup, 11,43 Intertrust Trustees, yüzde 3'den az hisselerin yüzde 40,62'si borsada, geri kalanları şirket yöneticileri ve demirbaş.
9	Magnit	Perakende ticaret	8,2	43.072	33.864,5	2018'de yaşanan büyük satışların ardından yüzde 26,06'sı doğrudan veya dolaylı olarak VTB'ye ait. VTB de dahil hisselerin yüzde 95,54'ünü Moskova Borsası'nın yeddi eminliği kontrol ediyor. Yüzde 4,46 hisse ise özel veya tüzel kişiliklere ait.

	Şirketler grubu veya şirket	Uzmanlık	2017-2018 arası büyüme (%)	2018 kârı (vergi öncesi) (milyon ruble)	Net kâr	Sermaye bileşimi
10	VTB Bank*	Finans	-1,6	214.400	178.800	Yüzde 92'si devletin.
11	Rosatom*	Çok yönlü holding	6,8	veri yok	veri yok	Devlet tekeli.
12	Rosseti*	Elektrik enerjisi	7,7	166.131	124.678	Yüzde 88 devletin.
13	Transneft*	Nakliye ve lojistik	10,8	277.711	225.413	Yüzde 78,55'i devletin, 20,85'in itibari sahibi Moskova Borsası yeddieminliği.
14	İnter RAO*	Elektrik enerjisi	10,7	92.178	71.675	Yüzde 34 borsada serbest işlem görüyor; 30 İnter RAO Kapital adlı, kendi şirketine ait; yüzde 28 de Rosneft'e ait.
15	Tatneft	Petrol ve doğalgaz	33,7	273.789	211.548	Yüzde 34 Tataristan Cumhuriyeti, 23 The Bank of New York Mellon. Ancak kuruluş kanunuyla Tataristan'ın alınacak kararları veto hakkı var.
16	NOVATEK	Petrol ve doğalgaz	42,6	228.534	182.947	Yüzde 23,49, Gennadiy Timçenko'nun Volga Group, 16,29 Fransız Total E&P Arctic Russia, 7,32 Leonid Mihelson ile Yedinaya Rossiya milletvekili Leonid Simanovskiy'in sahibi olduğu Levit, 14,39 Kıbrıs merkezli SWGI Growth Fund, 38,51 diğer.
17	YEVRAZ	Demir çelik	28	201.438,9	155.437,1	Yüzde 28,77 Abramoviç, 19,41 Aleksandr Abramov, 9,69 Aleksandr Frolov, 5,77 Gennadiy Kozovoy.
18	Sistema, AFK	Telekomünikasyon	12,1	52.228	-38.304	Yüzde 64,38 Yevtuşenkov ailesi.
19	NLMK	Demir çelik	29,2	171.736	141.152	Yüzde 84,03 Kıbrıs merkezli Fletcher Group Holdings Ltd. Yüzde 83,16 hissesi fiilen yönetim kurulu başkanı Vladimir Lisin'in elinde.

	Şirketler grubu veya şirket	Uzmanlık	2017-2018 arası büyüme (%)	2018 kârı (vergi öncesi) (milyon ruble)	Net kâr	Sermaye bileşimi
20	Norilskiy Nikel	Diğer madenler (bakır, kurşun, çinko, kalay, nikel, alüminyum, titan, magnezyum)	37,7	245.552,9	192.502,9	Yüzde 27,82 Kıbrıs merkezli Aktivium Holding B.V. (Oleg Deripaska), 23,79 Kıbrıs merkezli Bonico Holdings Co. ve 6,18 Kıbrıs merkezli ICFI Ltd. (her ikisi de Vladimir Potanin'in offshore şirketleri).
21	Megapolis	Toptan ticaret	7,9	16.988,8	13.359,2	Yüzde 49,85 İgor Kesayev'in Hollanda merkezli Megapolis Investment, yüzde 20 Philip Morris ve Japan Tabacco.
22	Rusal	Diğer madenler (bakır, kurşun, çinko, kalay, nikel, alüminyum, titan, magnezyum)	11,3	122.902,3	106.855,1	Yüzde 50,10 En+ (onun yüzde 44,95'i Oleg Deripaska'nın B-Finance, yüzde 21,68'i VTB); yüzde 26,50 SUAL Partners (Viktor Vekselberg); yüzde 6,78 çokuluslu Glencore.
23	Aeroflot*	Nakliye ve lojistik	14,8	9.934	5.713	Yüzde 59 devlet (doğrudan veya dolaylı), 35,7 kurumsal girişimciler.
24	SİBUR Holding	Kimya ve petrokimya sanayii	25,1	138.253	110.760	Yüzde 48,5 Leonid Mihelson, 17 Gennadiy Timçenko.
25	Severstal	Demir çelik	17,4	158.442	128.678	Yüzde 77,03 Aleksey Mordaşov.
26	SUEK	Kömür sanayii	29,1	93.010,5	73.250,5	Yüzde 92,2 Andrey Melniçenko.
27	Magnitogorsk Metalurji Kombinesi	Demir çelik	17	111.654	82.575	Yüzde 84,3 Mintha Holding Limited (Viktor Raşnikov), 4,2 The Bank of New York Mellon.
28	Metalloinvest	Demir çelik	24,5	132.691,6	103.657,1	Yüzde 49 Alişer Usmanov, 30 Vladimir Skoç, 10 Farhad Moşiri.

	Şirketler grubu veya şirket	Uzmanlık	2017-2018 arası büyüme (%)	2018 kârı (vergi öncesi) (milyon ruble)	Net kâr	Sermaye bileşimi
29	Lenta	Perakende ticaret	13,2	14.817,3	11.794,3	Yüzde 34 (Amerikan) TPG Group, 7,37 Avrupa Yeniden İnşa ve Gelişme Bankası.
30	Obyedinyonnaya Aviastroitelnaya Korporatsiya*	Makine ve araç	-8,9	-18.681	-18.514	Yüzde 95,9 devlet.
31	Gazprombank*	Finans	3,3	53.060	39.539	Yüzde 29,76 Gazprom, 16,25 Gazprom Kapital, 41,58 "Hükümet Dışı Emeklilik Fonu Gazfond" Gazfond da fiilen tamamen devlet kontrolünde.
32	Sahalin Enerci	Petrol ve doğalgaz	25,4	veri yok	128.440,1	Yüzde 50 Gazprom, 27,5 eksi 1 Shell, yüzde 12,5 (Japon) Mitsui, 10 (Japon) Mitsubishi.
33	RusGidro*	Elektrik enerjisi	3,1	47.859	31.837	Yüzde 61,2 devlet, 13,1 VTB.
34	YevroHim	Kimya ve petrokimya sanayii	23,7	46.495,3	33.882,8	Andrey Melniçenko kontrol ediyor.
35	Vımpel-Kommunikatsii	Telekomünikasyon	2,4	20.550	9.351	Yüzde 47,9 Veon Ltd. (Mihail Fridman, German Han, Mihail Kuzmiçyov); 19,7 (Norveçli) Telenor; 8,3 (Hollandalı) Stichting Administratiekantoor Mobile Telecommunications Investor
36	Obyedinyonnaya Stroitelnaya Korporatsiya*	Makine ve araç	3,2	3.569	2.217	Devlet tekeli.
37	MegaFon	Telekomünikasyon	4,3	29.093	32.854	Yüçde 56,32 AF Telekom Holding (Alişer Usmanov); 18,96 Gazprombank; 22,52 Megafon Finans.

	Şirketler grubu veya şirket	Uzmanlık	2017-2018 arası büyüme (%)	2018 kârı (vergi öncesi) (milyon ruble)	Net kâr	Sermaye bileşimi
38	AlfaBank	Finans	24,4	156.927,1	127.630,5	Yüzde 32,86 Mihail Fridman; 20,97 German Han; 16,32 Aleksey Kuzmiçyov; 12,40 Pyotr Aven (bankanın başkanı).
39	M.Video-Eldorado	Perakende ticaret	62	11.575	8.365	Yüzde 38,2 Safmar Grup (Mihail Gutseriyev); 15 (Alman) Mediamarkt; 46,8 borsada serbest işlem görüyor.
40	Rostelekom	Telekomünikasyon	4,9	19.439	15.012	Yüzde 45,04 Rusya Emlak İdaresi; 12,01 (kendisine bağlı) Mobitel; 3,96 VEB.
41	TMK	Demir çelik	24,8	5.004	2.142	Yüzde 65,06 TMK Steel Holding (Dmitriy Pumlyanskiy); 34,90 borsada serbest işlem görüyor.
42	Slavneft	Petrol ve doğalgaz	30,3	38.917	31.235	Yüzde 86,53 Invest Oil (2013 itibariyle onun da yarısı Gazprom'a ait); 6,59 Gazprom Invest; 6,66 TOC Investments (Kıbrıs merkezli).
43	Toyota Motor	Toptan ticaret	15,2	15.670,6	12.386	Bütünüyle Japon sermayesi.
44	Meçel	Demir çelik	4,5	16.217	13.536	Yüzde 75'lik sıradan hisselerin yüzde 52,61'i İgor Zyuzin, gerisi borsada; yüzde 25'lik ayrıcalıklı hisselerin yüzde 40'ı Skyblock (kendisine ait); gerisi borsada.
45	Stroygazmontaj	Mühendislik, sınai ve altyapı inşaatları	-16	13.839,4	9.865,6	Arkadiy Rotenberg'in dev şirketini, 2019 sonunda Gazprom'a bağlı bir müteahhitlik şirketi satın aldı.
46	Japan Tabacco Rossiya	Tütün	4,9	33.193,3	26248	Tamamı Japan Tabacco.

	Şirketler grubu veya şirket	Uzmanlık	2017-2018 arası büyüme (%)	2018 kârı (vergi öncesi) (milyon ruble)	Net kâr	Sermaye bileşimi
47	Diksi Grup	Perakende ticaret	5,6	1.206,3	941,5	Yüzde 51 İgor ve Sergey Katsiyev; 49 Sergey Studennikov ve karısı.
48	Philip Morris Sales and Marketing	Tütün	7,4	4.694,4	3.304,5	Bir tanesi hariç bütün hisseleri (Alman) Philipp Mohr – Gesellschaft.
49	Alrosa, AK*	Değerli maden ve elmas	9	114.612	90.404	Yüzde 33,03 Rusya Emlak İdaresi; 25 Saha Cumhuriyeti (Yakutya) Emlak ve Toprak İşleri Bakanlığı; yüzde 8 Saha Cumhuriyeti Bölgeler İdaresi (şirketin faaliyet gösterdiği her ilçenin yaklaşık yüzde 1'lik payı var); yüzde 33,97 diğer. Zimbabve'deki yatırımları dikkat çekici.
50	Volkswagen Grup Rus	Makine ve araç	21,7	11.445,6	8.749	Tamamı Volkswagen ve bağlı şirketlerde.

* Rusya'nın kanunla tanımlanmış "Stratejik Girişimler ve Teşkilatlar Listesi"nde.

** Sberbank'ın da, Merkez Bankası'ndan hükümete devredilmesinin ardından bu listeye girmesi bekleniyor.

Tablo 3 bize şunları söylüyor:

(1) Petrol ve doğalgaz alanında (buna elektrik de eklenebilir) neredeyse tam bir devlet tekeli var. Esrarengiz LUKOYL'u dışında tutmak gerekirse, bu alandaki özel şirketler aslında Gazprom ve Rosneft tekelinin programı çerçevesinde hareket ediyorlar. (Bunun bir diğer nedeni ise diğer şirketlerin nakliyat için Transneft'e bağımlılığı; o da neredeyse tamamen devlet kontrolünde.) Başka deyişle, özellikle Gazprom, hemen bütün temel alanlardaki yatırımlarıyla (doğalgaz, petrol, finans, sigortacılık, inşaat, vb.) devlet sektörünün motoru. Enerji alanındaki başlıca oligarklar: Vagit Alekperov, Vladimir Bogdanov, Gennadiy Timçenko, Leonid Mihelson, Andrey Melniçenko. Gazprom ve Rosneft, Merkez Bankası'nın tersine, devlet eliyle merkezileşmeyi temsil ediyorlar. Neoliberal dönemin ruhuna uygun olarak Merkez Bankası ise hükümetten bağımsız.

(2) Devlet, Sberbank, VTB, Gazprombank ve diğer bankalardan başka Bankacılık Sektörü Konsolidasyon Fonu eliyle bu sektörün de büyük bölümünü kontrol ediyor. Hatırlayacağımız gibi FAS, 2018 itibariyle devlet bankalarının sektördeki payını yüzde 66,2 olarak ilan etmişti. Bu sektörün en büyük oligarkları: Mihail Fridman, German Han, Aleksey Kuzmiçyov, Pyotr Aven (AlfaBank).

(3) Temel sektörlerden madencilik ve metalurji ise neredeyse bütünüyle oligarklara terk edilmiş durumda. İlk 50'de bunun tek istisnası, değerli maden ve elmas çıkartan, Zimbabve'deki yatırımları dikkat çeken devlet tekeli Alrosa. Burada karşımıza çıkan en önemli isimler şunlar: Roman Abramoviç, Aleksandr Abramov, Aleksandr Frolov, Gennadiy Kozovoy, Vladimir Lisin, Oleg Deripaska, Vladimir Potanin, Aleksey Mordaşov, Andrey Melniçenko, Viktor Raşnikov, Alişer Usmanov, Vladimir Skoç, Farhad Moşiri, Dmitriy Pulmyanskiy, İgor Zyuzin.

(4) Makine sanayii (ağır sanayi), demiryolları ve havayolları neredeyse bütünüyle devlet kontrolünde.

(5) Rostelekom dışında telekomünikasyon alanı da neredeyse bütünüyle özel sektörde. Bu alanda başlıca oligarklar: Yevtuşenkov ailesi, Mihail Fridman, German Han, Mihail Kuzmiçyov, Alişer Usmanov.

Başka deyişle AlfaBank, telekomünikasyon alanının önemli bölümünü kontrolü altında tutuyor.

Bütün bunlar olağanüstü bir sermaye temerküzüne işaret ediyor. Ne var ki başta enerji, ağır sanayi ve kısmen bankacılık olmak üzere, devletin kontrolü sağladığı sektörlerden oligarkların uzak tutulduğunu görüyoruz. Bu, emperyalist sistemin doğasına uygun olmayan bir tablo. Keza, devlet sektörü dışında bankacılık ve sanayi sermayesinin birleşme eğilimlerinin zayıf olduğunu da görüyoruz. Bunun hemen hemen tek istisnası, AlfaBank ile telekomünikasyon ilişkisi. Devlet sektöründe ise bu iki sermaye grubu ayrılmaz bir birlik içinde bulunuyor. Madencilik ve metalurjinin neredeyse bütünüyle oligarklara terk edilmiş olması, bu ilginç tabloyu tamamlıyor.[74]

Tablo 3 büyük önem taşımakla birlikte eksik kalacak, meğerki Rusya'nın bu dev şirketlerinin dünya sıralamasındaki yerini göstermezsek. Bunun için Forbes'un "The World's Largest Public Companies" listesine bakacağız.

Bu iki listenin hazırlanma ilkeleri birebir örtüşmüyor; RAEX-600 listesi üretim hacmine, Forbes'un listesi ise toplam satış, kâr, varlıklar ve pazar değerine göre hazırlanıyor. Ancak gene de Forbes, bize dört başı mamur bir fikir verecektir.

---

[74] 20. sıradaki Nornikel'in 2020 Mayıs ayı sonunda Norilsk'te neden olduğu büyük çevre faciası sonrası Kremlin'in tepkisi, dahası, felaketin bedeli olarak Nornikel'in kamulaştırılması çağrıları, son derece dikkat çekici. Bu çağrılar karşılık bulmadı, kişisel olarak ben de böyle bir beklenti içinde değildim; zira (Berezovskiy ve Hodorkovskiy örneklerinde görüldüğü gibi) iktidar, ancak sulh yoluyla sonuç alamadığında oligarkları müsadereye kadar varan tasfiye yoluna başvuruyor. Ancak gene de son derece dikkat çekici bir hadiseyle karşılaştık; Kremlin'in, Nornikel'e bu zararı ödetme kararlılığı sarsılmadı. Daha dava sürecinin en başında, Rusya federal çevre koruma örgütü 2 milyar dolar kadar zarar öngörmüştü; Nornikel ise 275 milyon dolar ödemeyi teklif ediyordu. Ama Kremlin'in dediği oldu, savcılık bir dolar bile pazarlık yapmadı; kitap yayına hazırlanmadan kısa bir süre önce (19 Şubat) çıkan mahkeme kararı, şirketi 146,2 milyar ruble (güncel kurdan 2 milyar dolar) ödemeye mahkûm etti. Şirket ise önce cezayı kabul etti, temyiz yoluna gitmeyeceğini açıkladı ancak toplam kâr ve hissedarların kâr paylarından kesinti yoluyla ödemeyi teklif etti. Kremlin ise belli ki ödemenin pazalıksız ve tek parça yapılmasını dayattı; neticede şirket, bütün cezayı tek kalemde ödedi. Bu, belki de, bir bölük oligarkın daha hizaya çekilmesinin ötesinde, temizlenmesi yolunda bir adım sayılabilir. Belki burnu en çok koku alan Abramoviç'in İsrail'e taşınma sevdası da böyle bir temizlik girişimini sezdiğindendir. Yeri gelmişken; Abramoviç'in de Rusya'nın bütün oligarkları gibi Yeltsin döneminin çocuğu olduğunu hatırlatalım; bütün bu Nornikel maceralarının arkasındaki en önemli isimlerden biri ise, aynı zamanda Yeltsin'in başkanlık idaresinde resmi görevli unvanı da taşıyan kızı Tatyana'dır.

Forbes listesi en büyük 2000 şirketi içeriyor. Listede toplam 564 ABD, 218 Çin, 51 Almanya, 59 Fransa, 229 Japonya, 10 Türkiye, 27 Rusya şirketi var.

Listeyi daraltalım. İlk 1000 içinde toplam 306 ABD, 110 Çin, 36 Almanya, 42 Fransa, 105 Japonya, 7 Türkiye, 13 Rusya şirketi var. Rusya şirketleri sırasıyla: Gazprom (40), Sberbank (56), Rosneft (82), Lukoyl (129), Surgutneftegaz (305), VTB Bank (397), Novatek (542), Norilskiy Nikel (586), Transneft (658), Tatneft (673), Rusal (962). Bunların en önemli ilk üçünün devlet tekeli olduğunu hatırlayalım.

Daha da daraltalım. İlk 100 içinde 38 ABD, 16 Çin, 8 Almanya, 4 Fransa, 9 Japonya, 3 Rusya şirketi var.

İlk 10 içinde ise 5 ABD, 4 Çin ve 1 Japonya şirketi bulunuyor.[75]

Listeye göre, Rusya'nın ilk 100'deki şirketlerinin satış hacmi, ilk 100'ün toplam satış hacminin ancak yüzde 2,2'sini, kârların ise 2,4'ünü teşkil ediyor. Buna karşılık listedeki diğer ülkeler için bu sıralamalar şöyle: ABD – 42,6 ve 44,7; Çin – 16 ve 23,9; Almanya – 9,6 ve 5,2; Fransa – 3,9 ve 2,8; Japonya – 9,5 ve 6,8. Demek ki Rusya, küresel tekellerle karşılaştırıldığında pastadan ancak pek az bir pay alıyor.

Ancak bu rakamlar bize sadece bir nicelik farkı gösteriyor; oysa biz, Rusya'nın sistem içinde kimlerle ortak niteliklere sahip olduğunu araştırıyoruz; bir başka deyişle, Rusya nedir: emperyalist bir ülke mi, çevre ekonomisi mi, sömürge mi? Rusya'yı diğer belli başlı ülkelerden ayırt eden özellikler var mı, varsa neler?

Bunun için sermayenin dış ilişkilerine bakmamız gerek.

Karşılaştırmalı Bir Bakış
Dış Varlıklar ve Yükümlülükler

2018 IMF verilerine göre, Rusya'nın dış varlıkları 1 trilyon 341 milyar dolar; dış yükümlülükleri ise 970 trilyon 120 milyar dolar. Ancak bize pek çok konuda fikir verecek olan bu resme biraz daha yakından ve karşılaştırmalı bakmalıyız.

---

[75] Forbes Global 2000 Companies List – Year 2017 Edition.

Tablo 4. Rusya, Türkiye, Kolombiya, İtalya, Almanya ve ABD'nin dış varlıkları ve yükümlülükleri.

	Rusya	Türkiye	Kolombiya	İtalya	Almanya	ABD
Dış varlıklar	1 341 479,89	250 597,73	180 210,78	3 099 713,48	9 837 378,07	25 241 497,97
Doğrudan yatırımlar	435 862,04	49 067,00	60 631,13	680 047,56	2 414 476,39	7 503 926,00
Öz sermaye ve yatırım fonu hisseleri	330 122,58	41 049,00	57 510,66	546 019,59	1 848 996,38	6 183 896,00
Borç araçları	105 739,46	8 018,00	3 120,47	134 026,83	565 480,01	1 320 030,00
Portföy yatırımları	68 551,09	1 559,00	47 125,13	1 549 762,08	3 298 600,73	11 491 444,00
Mali derivatifler	6 406,96	...	518,80	86 904,36	488 104,34	1 492 285,00
Diğer yatırımlar	362 181,95	94 481,00	24 040,76	630 489,67	3 437 966,70	4 304 774,00
Rezerv varlıklar	468 477,85	105 490,73	47 894,97	152 509,82	198 229,92	449 069,97
Yükümlülükler	970 119,78	599 686,46	334 532,57	3 194 704,32	7 463 336,54	34 796 208,75
Doğrudan yatırımlar	497 366,15	166 167,00	189 293,59	552 172,82	1 709 967,05	8 483 342,00
Öz sermaye ve yatırım fonu hisseleri	356 688,08	152 922,00	171 020,72	382 076,20	711 749,18	6 797 291,00
Borç araçları	140 678,07	13 245,00	18 272,87	170 095,48	998 317,87	1 686 051,00
Portföy yatırımları	208 229,64	135 864,00	80 322,50	1 312 630,29	2 670 697,62	18 715 836,00
Mali derivatifler	4 932,99	...	3,01	122 042,12	509 930,33	1 454 597,00
Diğer yatırımlar	259 591,00	297 655,46	64 913,48	1 207 857,95	2 572 741,55	6 142 434,75
Net uluslararası yatırım pozisyonu (varlıklar – yükümlülükler)	371 360,12	-349 088,73	-154 321,79	-94 990,83	2 374 041,53	-9 554 710,78
Dış varlıkların dış yükümlülüklere oranı	1,38	0,42	0,54	0,97	1,32	0,73
GSYH	1657,29	771,274	330,974	2075,856	3951,34	20580,25

Tablo 4'te Kolombiya'yı rastgele bir sömürge ekonomisi olarak seçtim.[76]

Şimdi, tablonun bize neler söylediğine bakmadan önce şunu akılda tutalım: eğer (rastgele bir ülke olarak) Kolombiya'nın GSYH'sını baz indeksi sayarsak, Türkiye'nin GSYH 2,3, Rusya'nın 5, İtalya'nın 6,3, Almanya'nın 12, ABD'nin 62,2 bulunur. Yok eğer kişi başına GSYH sıralaması yaparsak, Kolombiya 1 kabul ettiğimizde Türkiye 1,4, Rusya 1,7, İtalya 5,3, Almanya 7,3 ve ABD 12,1 olur.

Aşağıda karşılaşacağımız bütün diğer oranlar, bu GSYH sıralaması içinde anlam kazanacak.

Tabloya dönelim. Görüyoruz ki, yukarıdaki sıralamayı dış varlıklar için yaparsak Rusya'nın dış varlıklarının Kolombiya'nın 7,4, Türkiye'nin 5,4 katı olduğu ortaya çıkar; bununla birlikte İtalya'nın dış varlıkları Rusya'nın 2,3 katıdır; Almanya için bu oran 7,3'e, ABD için ise 18,8'e çıkar. Demek ki Rusya, dış varlıklar itibariyle emperyalist zincirin en zayıf halkası sayılabilecek İtalya'nın bile çok çok gerisindedir.

Dış yükümlülükler ile dış varlıklar arasındaki ilişki, özel bir önem taşıyor. Zira aradaki oran, bize, mülkiyette yabancılaşmayı gösteriyor, dolayısıyla sermaye ihracı ile sermaye ithali arasındaki ilişkiye dair de bir fikir veriyor. Burada en avantajlı görünen Rusya; zira dış varlıkları, dış yükümlülüklerinin 1,38 katı. Ancak bunun haddinden fazla avantajlı bir durum olduğu da görülüyor: Rusya, Almanya'yı bile geride bırakıyor. Bunun nedenleri, Rusya'nın doğal kaynaklara bağımlı **korumacı** ekonomi siyasetinde yatar. (Hodorkovskiy'in düşüşünün başlıca nedeninin, 2003'te Abramoviç ile birleşme görüşmeleri esnasında, kurulacak yeni şirketin önemli bir bölümünü Exxon veya Chevron'un almasının planlanması olduğunu, bu çerçevede ABD ulusal güvenlik danışmanı C. Rice ile bir telefon görüşmesinin de iddianameye girmiş olduğunu tekrar hatırlayalım: bkz. s. 95) İtalya'da (Fransa, Kanada vb. de aynı durumdadır) varlıklar ve yükümlülükler

[76] IMF Uluslararası Yatırım Pozisyonu istatistiklerinden derledim. Varlıklar ve yükümlülüklerle ilgili rakamlar milyon, GSYH rakamları ise milyar dolar.

arasında neredeyse birebir denge var. ABD'nin özel durumu ise emperyalizmin motoru olmak misyonuyla açıklanabilir.

Net pozisyonun (dış varlıklar ve dış yükümlülükler arasındaki fark) GSYH'ya oranı da, ekonomik istikrar açısından bakmamız gereken diğer bir başlık. Böylece Rusya'da yüzde 22, Türkiye'de (negatif) yüzde 45, Kolombiya'da (negatif) yüzde 7, İtalya'da (negatif) yüzde 5, Almanya'da yüzde 60, ABD'de ise (negatif) yüzde 46 oranıyla karşılaşıyoruz. Bir kez daha: emperyalist sistemin motoru olarak sıradışı durumu nedeniyle ABD'yi bir kenara koyacak olursak, Almanya rekor kırıyor.[77]

Tabloya biraz daha yakından eğilelim. Rusya'da dış varlıkların yüzde 35'ini rezerv varlıklar, yüzde 33'ünü de doğrudan yatırımlar teşkil ediyor. Portföy yatırımlarının oranı sadece yüzde 5. Türkiye'de aynı oranlar, sırasıyla yüzde 41, yüzde 19 ve on binde 6. Rezerv varlıklarının büyük bölümü merkez bankalarına aittir; bir başka deyişle bu durum bize gösteriyor ki, burjuvazinin "dış dünyada mülkiyet edinimi göreli olarak durağındır."[78]

İtalya'da dış varlıkların bileşiminde doğrudan yatırımlar yüzde 22, rezerv varlıklar yüzde 5, portföy yatırımları ise yüzde 50. Almanya'da doğrudan yatırımlar yüzde 25, rezerv varlıklar yüzde 2, portföy yatırımları yüzde 33. ABD'de aynı liste, yüzde 30, yüzde 2, yüzde 6. Sıralı üç emperyalist ülke ile Rusya arasındaki fark çok açık. Rusya, daha ziyade (bir çevre ekonomisi olan) Türkiye'ye benziyor.

Rezerv varlıkların toplam dış varlıklara oranı, emperyalizmin alametifarikalarından biridir. Dolayısıyla, farklı örneklere yakından bakmaya değer. Bu oran Kanada'da yüzde 2, Japonya'da yüzde 14, Fransa'da yüzde 2, İsveç'te yüzde 4, İsviçre'de yüzde 15, Norveç'te yüzde 4, Hollanda'da on binde 4; Avustralya'da yüzde 3; buna karşılık

---

[77] Gerçekte esas rekoru Japonya kırıyor: 2018'de net pozisyonun GSYH'ya oranı, yüzde 62'yi aşmıştı. Aynı oran Kanada'da yüzde 33, Fransa'da ise (negatif) yüzde 16 civarındadır. Bu üç ülkenin GSYH'sı (trilyon dolar): Japonya 4,97; Kanada 1,71; Fransa 2,78. Dış varlıkların dış yükümlülüklere oranı da sırasıyla şöyle: Japonya 1,5; Kanada 1,18; Fransa 0,95.

[78] Boratav K. Servet Mülkiyetinde Yabancılaşma [electronic resource] // soL Portal 2017.22 December. URL: http://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/servet-mulkiyetinde-yabancilasma-221938 (accessed 25.10.2018).

(rastgele sömürge ekonomileri olarak) Cezayir'de yüzde 93, Mısır'da yüzde 58, Malezya'da yüzde 25, Kore'de yüzde 26, Brezilya'da yüzde 43. Çevre ekonomilerinde benim karşılaştığım en sıradışı örnek, Yunanistan: yüzde 3. Bununla birlikte, Yunanistan'ın dış yükümlülükleri, dış varlıklarının neredeyse 2,5 katı; bu durumda dış varlıklarının bileşimi zaten pek az önem taşıyor.

Peki neden böyle? Çünkü rezerv varlıklar esas itibariyle, Merkez Bankası başta olmak üzere mali otoritelerin malik olduğu para ve malları kapsıyor. Emperyalist ülkelerin mali otoritelerinin çevre ekonomilerinde bu tür varlıklar bulundurma ihtiyacı çok daha az, zira finanslaşma üzerine kurulu sistem zaten tam tersine işliyor; nakit varlıklar sömürge ekonomilerinden merkez ülkelere akıyor.

Yükümlülüklerin bileşiminde de benzer bir farklılık göze çarpıyor. Buna göre, Rusya'da doğrudan yatırımların dış yükümlülüklerdeki payı yüzde 51, portföy yatırımları yüzde 21, derivatifler ise on binde 5.[79] Aynı sıralama, Türkiye'de yüzde 27, yüzde 23, derivatif yok. İtalya'da yüzde 17, yüzde 41 ve yüzde 4. Almanya'da yüzde 23, yüzde 36, yüzde 7. ABD'de yüzde 24, yüzde 54, yüzde 4. Demek ki, Rusya'nın yükümlülüklerinde doğrudan yatırımlar ile portföy yatırımları arasındaki oran, diğer üç emperyalist ülkenin tam tersi. Emperyalist ülkelerde portföy yatırımlarının yüksek oranı ve buna bir de derivatiflerin eklenmiş olması, bir kez daha, sistemin finanslaşması sonucu bu ülkelerdeki genel bir eğilimi gösteriyor.

Böylece tablo her açıdan, Rusya'nın sıralı emperyalist ülkelerin dışında, yapı itibariyle Türkiye'ye daha çok benzediğini ortaya koyuyor. Bunun tek istisnası, dış varlıklarının yükümlülüklerin neredeyse 1,4 katı olması. Tam da bu istisna, onunla Türkiye arasındaki nitelik farkını gösteren özelliklerden biri: Rusya, emperyalist sistemde bir çevre ekonomisi özelliklerini taşıyor, ne var ki sömürge ekonomisi de değil.

---

[79] "Morin, derivatiflerin tamamen spekülasyon araçları olduğuna dikkat çeker: bir derivatif, herhangi bir iktisadi verinin gelecekteki durumuna dair risk karşılığında ödülü artırmayı hedefleyen sözleşmedir." Yalın H. Neo-Liberalizm, İslamcılık ve Bir Şirket-Devlet Olarak AKP [electronic resource] // Eleştiri Kültür 2020. 11 April. URL: https://www.ekdergi.com/neoliberalizm-islamcilik-ve-bir-sirket-devlet-olarak-akp/ (accessed 11.04.2020).

Tablo 5. Belli başlı ülkelerin dış varlık, yükümlülük ve GSYH'ları arasındaki ilişkiler.

	Rusya	Türkiye	Kolombiya	İtalya	Almanya	ABD	Kanada	Japonya	Fransa	İsveç	İsviçre	Norveç	Hollanda	Avustralya	Britanya	Mısır	Malezya	G. Kore	Brezilya	Cezayir (2017)	Yunanistan
Dış varlıklar / GSYH	0,81	0,32	0,54	1,49	2,49	1.23	2,17	1,85	2,83	2,77	7,20	3,80	10,73	1,29	4,97	0,28	1,13	0,90	0.47	0,65	1,01
Dış yükümlülükler / GSYH	0,59	0,78	1,01	1,54	1,89	1,69	1,84	1,23	2,99	2,70	5,94	1,94	10,05	1,80	5,09	0,94	1,19	0,65	0,79	0,18	2,40
Varlıklar / yükümlülükler	1,38	0,42	0,54	0,97	1,32	0,73	1,18	1,50	0,95	1,03	1,21	1,96	1,07	0,72	0,98	0,30	0,96	1,39	0,60	3,60	0,42
Net pozisyon / GSYH	0,22	-0,45	-0,47	-0,05	0,60	-0,46	0,33	0,62	-0,16	0,08	1,26	1,87	0,68	-0,51	-0,12	-0,66	-0,05	0,25	-0,32	0,47	-1,39
Varlıkların bileşimi																					
Rezervler / varlıklar	0,35	0,42	0,27	0,05	0,02	0,02	0,02	0,14	0,02	0,04	0,16	0,04	0,00	0,03	0,01	0,59	0,25	0,26	0,43	0,93	0,03
Doğrudan yatırımlar / varlıklar	0,32	0,20	0,34	0,22	0,25	0,30	0,38	0,18	0,24	0,33	0,38	0,14	0,63	0,29	0,16	0,11	0,35	0,26	0,43	0,01	0,11
Portföy yatırımlar / varlıklar	0,05	0,01	0,26	0,50	0,34	0,46	0,43	0,44	0,35	0,37	0,26	0,70	0,20	0,43	0,22	0,01	0,21	0,30	0,05	0,00	0,54
Yükümlülüklerin bileşimi																					
Doğrudan yat. / yükümlülükler	0,51	0,28	0,57	0,17	0,23	0,24	0,29	0,05	0,15	0,31	0,43	0,22	0,56	0,29	0,17	0,50	0,42	0,21	0,50	0,57	0,07
Portföy yat. / yükümlülüklere	0,21	0,23	0,24	0,41	0,36	0,54	0,52	0,52	0,43	0,45	0,25	0,44	0,26	0,51	0,29	0,12	0,34	0,03	0,14	0,00	0,02

Tablo 5'te dış yükümlülüklerin bileşimi, sadece doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımları açısından gösterildi. Geri kalanı, çoğunlukla dış borç kalemleridir. Buna göre, örneğin Yunanistan'ın borç yükümlülükleri yüzde 80, Türkiye'nin yüzde 46, Rusya'nın ise yüzde 28 seviyesindedir. Buna karşılık örneğin ABD'nin borç yükümlülüğü yüzde 16, Almanya'nın yüzde 32, Japonya'nın ise yüzde 36'dır.[80]

Gerçek ve İstatistik Arasındaki Geniş Açıda Offshore Hesapları

Doğrudan yabancı yatırımlar portföy yatırımlarını kapsamaz; dolayısıyla sadece doğrudan yatırımları kapsayan bir tablo eksik kalır. Bununla birlikte gene de bir fikir verebilir.

İlkin, bir dizi örnek ülkede, içeriye (bu ülkelere) ve dışarıya (bu ülkelerden) doğrudan yatırımlar arasındaki farka bakalım. Şimdilik tek tek miktarları değil, bu miktarların GSYH'ya oranını inceleyeceğiz. Başlangıç yılımız 1992 olsun. (Verileri UNCTAD istatistiklerinden derledim.)

Başlıca 6 emperyalist ülkenin durumu, Şekil 16'da görülüyor.

Bu grafik bize, Britanya'nın doğrudan yatırımlarında uluslararası krizlere bağlı aşırı dalgalanma, Japonya ile Avrupa'nın motoru Almanya ve Fransa'nın görece istikrarı gibi bir takım veriler sunuyor; ancak konumuz bunlar değil. Biz, genel bir eğilim hakkında fikir edinip Rusya'nın durumunu anlamaya çalışıyoruz. Bu bağlamda tablo, emperyalist ülkelerin doğrudan dış yatırımlarının kriz dalgalanmalarına aşırı bağımlı olmakla birlikte genellikle pozitif kalma eğiliminde olduğunu gösteriyor.

Şimdi de, rastgele beş çevre ekonomisi ve Rusya'yı inceleyelim. Şekil 17, bize bu konuda bir fikir verecek.

Bu defa, neredeyse bütün bu ekonomilerde dışarıya değil içeriye akış görüyoruz. Görece istikrarlı sayılabilecek tek ülke Rusya. Rusya,

[80] Tablo aynı zamanda, G. Kore ve Malezya'nın arada, ama çevre ekonomilerine daha yakın bir yerde olduğunu da gösteriyor. Her ne kadar konumuzla doğrudan bir ilgisi bulunmuyorsa da; Türkiye'yi de kapsayan alt-emperpalizm teorilerinin tutarsızlığına dikkat çekmekte yarar var.

emperyalist eğrinin çok altında; bununla birlikte örnek olarak aldığım çevre ekonomilerinin görece üstünde. Ancak bunu gerçek bir istikrar saymak mümkün değil.

UNCTAD istatistikleri bize, Rusya'dan dışarı çıkan doğrudan yabancı yatırımların 2000'den (2,508 milyar dolar) 2008'de kadar (56,735) devamlı arttığını, ancak ertesi yıl 34,450 milyar dolara düştüğünü gösteriyor. 2013'de 70,685 milyar dolara yükseliyor; ancak 2014'de 64,205, 2015'de 27,090, 2016'da 26,951 milyar dolara geriliyor. Sonraki iki yıl ise sırasıyla 34,153 ve 36,445 milyar dolar. Karşılaştırma için: Türkiye'den çıkan doğrudan yatırımlar, 2013'den sonra sırasıyla 3,536, 6,685, 4,811, 2,893, 2,633 ve 3,608 milyar dolar. Demek ki Rusya'nın doğrudan yatırımları, Türkiye'nin neredeyse 10 katı, ama örnekleme için aldığım 6 emperyalistin en küçüğü olan Kanada'nın da sadece 4'te biri.

Oysa Rusya'nın gerçek yurtdışı yatırım miktarları, bu rakamların çok daha altındadır.

Ne demek istiyorum?

Birincisi (tekrar edelim) tartıştığımız başlıkta şimdilik portföy yatırımları yok; oysa bu yatırımlar, emperyalist sistemin finanslaşmasının temel alametifarikalarından biri. İkincisi de, her ülkenin kendine özgü koşulları var; dolayısıyla Rusya'nın durumunu ve bu rakamların gerçek muhtevasını daha yakından incelemek gerek.

Demek ki, bu "yatırım" denen şeye yakından bakacağız.

Üç farklı yatırım türünü ayırt edebiliriz.

Birincisi, bireysel tüketim harcamaları ve küçük aile serveti. Rusya'da orta burjuvazinin önemli bir kısmının ülke dışında gayrimenkulleri var. Bunların miktarını tespit etmek, emlak fiyatlarındaki dalgalanmalar, kurlardaki dalgalanmalar, aile servetinin yastık altı niteliği vb. nedeniyle çok zor. Bununla birlikte bir araştırmaya göre 2007-2008'de yıllık 5,5 milyar dolar, 2012'de ise 12 milyar dolar ülke dışında gayrimenkule yatırıldı. Demek ki, doğrudan yatırımların önemli bir bölümünün üretken yatırımla (yatırıma yönelik sermaye ihracı) hiç ilgisi yok.

İkinci tür, kavramın muhtevası gereği, olması gereken grup: sahibine istikrarlı gelir sağlayan doğrudan ticari-sınai yatırımlar. Doğrudan yatırımların önemli bölümü, Gazprom projeleri. Gazprom'un 2019 sonu itibariyle bitmiş yahut devam eden projeleri ve bu projelerin tutarları, bu dev devlet tekelinin uzun vadeli perspektifleri hakkında da bir fikir verecektir (Tablo 6).

Tablo 6. Başlıca Gazprom projeleri.

	Proje adı	Pazar alanı	Proje bedeli	Başlıca girişimciler / ortaklar
Gaz hattı	Kuzey Akım 2	Batı Avrupa	8 milyar avro (9 milyar dolar)	Avusturyalı enerji konsorsiyumu OMV
	Türk Akım 2	Türkiye ile güney ve güneydoğu Avrupa	6 milyar dolar	Gazprom'un kendi kaynaklarından
	Sibirya'nın Gücü	Çin	1,1 trilyon ruble (18 milyar dolar)	Çin Ulusal Petrogaz Şirketi
Gaz ve petrol işleme	Baltık Sıkıştırılmış Doğalgaz	Avrupa, Hindistan, Latin Amerika	11,5 milyar dolar	Shell
	Vladivostok Sıkıştırılmış Doğalgaz	Asya-Pasifik Bölgesi ülkeleri	Proje oluşturulma aşamasında	Mitsui (Japonya)
Gaz ve petrol teknolojisi üretimi	Amur Gaz ve Petrol Rafinerisi	Çin, güneydoğu Asya ülkeleri	950 milyar ruble (15 milyar dolar)	27 banka (14 milyar dolar); Linde AG; Çin Petrolleri Mühendislik İnşaat Şirketi; Tecnimont; Sinopec

Üçüncü tür, bir çeşit Rusya spesiyalitesi: offshore. Yani gerçekte yatırım değil, ama hukuken yabancı sermaye niteliği taşıyan, oysa yasal vergi kaçakçılığı amacıyla kurulmuş yurtdışı şirketlerinin sermayesi. Offshore dolandırıcılığı Rusya'ya, oligarkların yükseldiği 1990'lı yıllarda girdi. Sabredip bu sayfaya kadar gelen okur, 1995'te

doğrudan Merkez Bankası tarafından örgütlenen 1,08 milyar dolarlık FIMACO macerasını hatırlayacaktır (bkz. s. 67). Keza, Tablo 3'deki Kıbrıs merkezli şirketlerin çokluğu da (üstelik tabloya hepsini koymamıştım) dikkat çekmiş olabilir.

Rusyalı oligarkların offshore servetleri üzerinde durmayacağım; ancak (her ne kadar görece eski tarihli bir araştırmaya dayanarak olsa da) şu kadarını söylemek yeterli olacaktır: 2013 itibariyle, özel kişilere ait, yabancı sermayenin alt kolu olmayan en büyük ilk 50 şirketten 23'ü ya muhtelif biçimlerde offshore olarak başka ülkelerde kayıtlı alt şirketleri kapsıyordu (bunlar, ana şirketin yüzde 40-90'ını kontrol ediyorlardı), ya da karar alma merkezleri doğrudan doğruya bu ülkelerde bulunuyordu. Demek ki, 2013 başında Rusya'daki "yabancı" şirketlerin yüzde 21,2'sinin ufacık Kıbrıs'tan çıkmış olması, hiç şaşırtıcı değil.[81] Daha 2008 gibi görece erken bir tarihte bile Boston Consulting Group'un tahminine göre, Rusya milyonerlerinin offshore hesaplarına kaydırdıkları mali aktifleri, bunların toplam değerinin yüzde 38'ini teşkil ediyordu. Bu oran aynı yıl Japonya ve ABD'de yüzde 2-3, dünya genelinde de yüzde 8 civarındaydı.[82] Bütün bu oran ve rakamların 2014'de Kırım'ın Rusya'ya bağlanmasının ardından batı yaptırımlarıyla birlikte daha da yükselmiş olduğu tahmin edilebilir. Nitekim Merkez Bankası istatistiklerine bakarsak, 2018 itibariyle Rusya'nın doğrudan yatırımlarının yüzde 34'ü Kıbrıs'a, yüzde 9,6'sı Hollanda'ya, yüzde 8,4'ü Britanya'ya, yüzde 6,5'i İrlanda'ya, yüzde 6,4'ü Lüksemburg'a, yüzde 5'i Singapur'a, yüzde 4'ü Bahama Adaları'na, yüzde 3,4'ü Almanya'ya, yüzde 2,8'i Virginia Adası'na, yüzde 2,5'i İsviçre'ye, yüzde 2,4'ü Jersey Adası'na, yüzde 2,1'i ABD'ye, yüzde 1,7'si Türkiye'ye, yüzde 1'i Bulgaristan'a, yüzde 1'i Belçika'ya yapılmış. Bunların toplamı yüzde 90'dan fazla. Çok büyük bir çoğunluğunun offshore hesapları olduğuna şüphe yok.[83]

---

[81] Хейфец Б.А. Деофшоризация российской экономики: возможности и пределы. М.: Институт экономики РАН. С. 16–17.

[82] Кузнецова Г. Россия в системе международных экономических отношений. М.: Юрайт. С. 200.

[83] Aynı verilere göre, (doğrudan yatırımlar şeklinde) gerçek anlamda sermaye ihracından söz edilebilecek BDT ülkeleri şunlar: Belarus yüzde 2,1, Kazakistan yüzde 1,2, Ukrayna yüzde 0,7, Azerbaycan yüzde 0,5, Ermenistan yüzde 0,3.

Rusya'nın dış varlıkları ve yükümlülüklerinde portföy yatırımlarının payı üzerine yukarıda konuşmuştuk, dolayısıyla burada söylenecek fazla şey kalmadı, çok önemli bir nokta hariç: Tıpkı doğrudan yatırımlar gibi, dış varlıklar kalemindeki portföy yatırımlarının da büyük bölümü offshore hesaplarına kaydırılan nakitten ibaret. Bir araştırmaya göre, 2018 Haziran ayı itibariyle bütün portföy yatırımlarının yüzde 32,95'i İrlanda, 25,92'si Lüksemburg, yüzde 6,66'sı da Hollanda'ya yapıldı.[84] Yukarıdaki listede görüldüğü gibi, bu üç ülke de Rusya oligarklarının offshore cennetleri arasında.

Doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımlarında offshore hesaplarının ve yastık altının payını incelemek yetmez; bir de (bunların belli bir bölümünü kapsayan) yasadışı sermaye çıkışları var. Bu kalem artık büsbütün, sermaye ihracı değil, sermaye kaçırmak anlamına geliyor. 2014 tarihli bir araştırmaya bakılırsa, bu yasadışı sermaye çıkışının toplam sermaye çıkışına oranı, yıllara göre şöyle: 2001 yüzde 76,2, 2007 – 16,2, 2009 – 56,9; 2012 – 28,1; 2013 – 21,9.[85]

Böylece görüyoruz ki, Rusya'dan yurtdışına doğrudan yatırımlar da, portföy yatırımları da, ister istemez offshore hesaplarını ve yasadışı sermaye çıkışlarını ihtiva ediyor; demek ki gerçek tutar, istatistik kalemlerinde görüldüğünden çok daha az. Dahası, liberal izleğin klişelerine rağmen ("Rusya'da sermayenin güvenliği olmadığı için yurtdışına çıkıyor, garanti verilse çıkmaz, vb.") offshore ve yasadışı sermaye çıkışının, sermaye sınıfı için zorunluluk değil tamamen bir tercih olduğunu, 2015'deki bir af girişimi gösterdi. Af kanununa göre 1 Temmuz ile 31 Aralık 2015 arasında yurtdışındaki mülk ve hesaplarını gönüllü olarak bildirenler, her türlü cezai, idari ve vergi yükümlülüğünden kurtulmuş sayılacaklardı.

Ama girişim, hemen hiç işe yaramadı.

Özetle, yabancı yatırımların gerçek tutarını kesin olarak tespit etmek mümkün değil. Ancak yukarıdaki rakamlar ışığında çok kabaca

---

[84] Ковальчук А.В., Сайбель Н.Ю. Отток прямых и портфельных инвестиций из России: причины и последствия // Вектор экономики. 2019. № 2. С. 6.

[85] Оболенский В. Вывоз капитала из России: масштабы, эффекты, проблемы // Российский внешнеэкономический вестник. 2014. № 11. С. 9.

bir tahminde bulunabiliriz. Eğer Rusya'nın yurtdışına doğrudan yatırımlarının ve portföy yatırımlarının üçte ikisi yastık altı, offshore ve yasadışı sermaye transferi ise, bu durum onu emperyalist ülkelerden çok daha fazla uzaklaştırır ve klasik çevre ekonomilerine yaklaştırır. Dahası, bu kaba hesapla, emperyalist finanslaşmanın temel göstergelerinden biri olan portföy yatırımlarının da aslında göründüğünden çok daha az olduğu ortaya çıkar.

Bu resim açıkça, Rusya burjuvazisinin emperyalist genişlemeyi değil servet istiflemeyi tercih ettiğini gösteriyor.

Demek ki Tablo 7, her ne kadar sadece 2000-2008 yılları arasına kapsıyor olsa da, daha fazla anlam kazanacaktır:

Tablo 7. 2000-2008 ihraç ve ithal edilen sermayenin genel bileşimi.

	İhraç edilen sermaye = 100			İthal edilen sermaye = 100		
Ülkeler	Doğrudan yatırımlar	Portföy yatırımları ve mali derivatifler	Diğer yatırımlar	Doğrudan yatırımlar	Portföy yatırımları ve mali derivatifler	Diğer yatırımlar
Gelişmiş ülkeler	30	28	42	20	41	39
Gelişmekte olan ülkeler	25	23	52	60	11	29
Rusya	30	2	68	42	-4	62

Silahlanma ve Savunma Sanayii

Böylelikle sermaye temerküzünü, bu kapsamda aynı zamanda mali sermayenin yapısını ve Rusya'dan dışarıya sermaye ihracını incelemiş bulunuyoruz. Geriye dünyadaki doğal kaynakların paylaşılması ve ekonomilerin askerileşmesi kalıyor. Bunların ilkine girmeyeceğim; zira temel göstergelerin özetlendiği tablolarda her şey yeterince açık görülüyor. Yalnız sonuç bölümünde bu başlıkta birkaç söz söylemekle yetineceğim. Ancak savunma sektörü üzerinde ayrıntılı biçimde durmak gerekiyor.

Şekil 18, ABD'nin kendisinden sonra gelen yedi ülkeden daha çok silahlanma harcaması yaptığını gösteriyor. Demek ki burada eşi benzeri görülmemiş astronomik bir tutarla karşı karşıyayız. ABD'nin toplam askeri harcaması Çin'in 2,6, Suudi Arabistan'ın 9,6, Hindistan'ın 9,8, Fransa'nın 10,2, Rusya'nın 10,6, Britanya'nın ve Almanya'nın da 13 katı. ABD'nin harcamaları 2017 sabit fiyatlarına göre tarihi bir rekor kırdı ve 784,8 milyar doları buldu. Ancak Çin istisna edilecek olursa diğer 7 ülkenin harcamalarında kayda değer bir değişiklik olmadı. 2001'den 2018'e kadar Çin'in askeri harcamaları neredeyse 12 kat arttı; ancak nakdi artış, 189,4 milyar dolar (Şekil 19). Bunun olağanüstü bir büyüme olduğuna şüphe yok, ancak gene de ABD'nin çok gerisinde.

Ancak resmi sunarken bu kadarla yetinmek aldatıcı olabilir, zira bakmamız gereken, sadece askeri harcamaların yekûnu değil, aynı zamanda bu ülkelerin güçlerinin ne kadarını askeri harcamalara ayırdıkları. Şekil 20'de bu defa, söz konusu harcamaların, ilgili ülkenin GSYH'sının ne kadarını teşkil ettiğini görüyoruz. Şimdi karşımıza rekortmen olarak Suudi Arabistan çıkıyor. Üstelik unutmayalım ki, Suudilerin bu rekor oranı, Trump ile aynalı küre önünde silah alım anlaşması yapmazdan evveldi. Çin, genel ortalama sınırları içinde; Rusya ise 2014 ile 2018 arasında devasa tırmanışın ardından, adeta geleneksel oranı olan yüzde 3,9'a dönmüş durumda. ABD, 2018'de kısmen daha düşük (yüzde 3,2); ancak Suudi Arabistan'la silah anlaşmasını hesaba katarsak, Rusya'yı yakalayacağını tahmin edebiliriz.

Masum bir manzarayla karşı karşıya değiliz; nihayetinde silahlanma harcamaları, esas itibariyle silah satmayı amaçlar. Bu, bizi bir sonraki Tablo 8'e götürecek.[86]

[86] Trends in International Arms Transfers, 2019 [electronic resource] // Stockholm International Peace Research Institute 2020. P. 2. URL: https://www.sipri.org/sites/default/files/2020-03/fs_2003_at_2019.pdf (accessed 27.03.2020).

Tablo 8. En büyük 25 silah ihracatçısı ve başlıca alıcıları.

İhracatçı	Dünyadaki payı (yüzde) 2010 2014	2015 2019	2010-14 ile 2015-19 arası değişiklik (yüzde)	Başlıca alıcılar (yüzde) 2015-19 1		2		3	
ABD	31	36	23	Suudi Arabistan	25	Avustralya	9,1	BAE	6,4
Rusya	27	21	-18	Hindistan	25	Çin	16	Cezayir	14
Fransa	4,8	7,9	72	Mısır	26	Katar	14	Hindistan	14
Almanya	5,3	5,8	17	G. Kore	18	Yunanistan	10	Cezayir	8,1
Çin	5,5	5,5	6,3	Pakistan	35	Bangladeş	20	Cezayir	9,9
Britanya	4,6	3,7	-15	Suudi Arabistan	41	Umman	14	ABD	9,1
İspanya	2,9	3,1	13	Avustralya	33	Singapur	13	Türkiye	11
İsrail	1,8	3	77	Hindistan	45	Azerbaycan	17	Vietnam	8,5
İtalya	2,7	2,1	-17	Türkiye	20	Pakistan	7,5	Suudi Arabistan	7,2
G. Kore	0,9	2,1	143	Britanya	17	Irak	14	Endonezya	13
Hollanda	2	1,9	-2,8	Endonezya	17	ABD	14	Ürdün	13
Ukrayna	2,8	1	-63	Çin	31	Rusya	20	Tayland	17
İsviçre	0,9	0,9	2.6	Avustralya	18	Çin	14	Suudi Arabistan	14
Türkiye	0,5	0,8	86	Türkmenistan	25	Umman	12	Pakistan	12
İsveç	1,8	0,6	-65	ABD	22	Cezayir	12	BAE	10
Kanada	0,9	0,6	-33	Suudi Arabistan	34	Hindistan	11	BAE	10
Norveç	0,6	0,4	-30	Umman	35	ABD	20	Finlandiya	14
BAE	0,2	0,4	86	Mısır	41	Cezayir	13	Belirsiz	12
Avustralya	0,3	0,3	11	ABD	42	Endonezya	18	Kanada	18
Belarus	0,5	0,3	-23	Vietnam	31	Sudan	16	Sırbistan	15
Çek Cumh.	0,1	0,3	453	Irak	39	ABD	17	Ukrayna	9
G. Afrika	0,5	0,3	-36	ABD	23	BAE	20	Malezya	11
Hindistan	0	0,2	426	Myanmar	46	Sri Lanka	25	Mauritius	14
Brezilya	0,2	0,2	6,8	Afganistan	38	Endonezya	17	Lübnan	11
Portekiz	0	0,2	1.239	Romanya	95	Uruguay	2,9	Cabo Verde	1,2

Tablo bize, ABD'nin dünya silah piyasasındaki mutlak üstünlüğünden başka, Rusya'nın da ikinci büyük olarak pazar payının yüzde 20-25 arasında olduğunu gösteriyor. Bu öyle tayin edici bir rol ki, en yakın rakibi Fransa ile arasında neredeyse üç kat fark var. Sektörün 2009 kârı 32 milyar doları buluyor. Bununla birlikte diğer başlıca silah satıcılarıyla Rusya arasında çok önemli ve yapısal farklılıklar da bulunuyor. Rusya'da silah üretimi ve satışı bütünüyle devlet kontrolü altında. Rusya'nın silah ihracından sorumlu biricik devlet tekeli Rosoboroneksport'ta vücut bulan bu **birinci yapısal farklılık** bize bir kez daha tekelci devlet kapitalizmini işaret ediyor.

Ama tek farklılık o da değil.

Diğer yapısal farklılıklar hakkında söyleyeceklerimin havada kalmaması için, savunma sektörünün devlerine daha yakından bakmanın zamanı geldi.

Bu sektördeki en büyük on tekel (hepsi de Rusya'nın "Stratejik Girişimler ve Teşkilatlar" listesinde), 2015 itibariyle şunlar:

(1) Almaz-Antey. Bütünüyle devlet mülkiyetinde. Sektörün en devi: 2015'te iş hacmi itibariyle 136.5 milyar rubleyi buldu. Bu, sektördeki ilk yüz şirketin yüzde 6,4'üne eşit. Resmi adı "hava ve uzay savunması", tekelin niteliğine bütünüyle uyuyor. Sovyetler Birliği döneminde yönetimin savunma alanındaki başlıca hedefi, düşman hedeflerini yok edecek güç ve sayıda roket imal etmekten ziyade, düşmanın olası hava saldırısını durdurmaktı. Bu nedenle hava savunması gerçek bir uzmanlık haline geldi ve bu uzmanlık Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra da devam etti. Halen üretilen en önemli hava savunma sistemleri, S-300, S-400 ve Buk. Almaz, Sovyetler Birliği boyunca daha 1950'lerin başından beri bu sistemlerin (S-25, S-75, S-125, S-200, S-300) üreticisiydi. Bunlar, Suriye iç savaşı boyunca da devamlı işittiğimiz sistemler. Kartelin gücünün doruğuna çıkması Putin dönemine rastlıyor: iki ayrı kuruluş, Almaz ve Antey, 2002'de birleştirildi, 2004'te de Rusya'nın stratejik girişimleri listesine eklendi. Almaz-Antey, 2014'de Yevtuşenkov'un Sistema'sından bir bölük hisse almaya hazırlanıyordu; ancak bu gerçekleşmedi. (Sistema, Rusya'nın en büyük şirketleri listesinde 18. sırada.) Bu, tıpkı Gazprom'un

Stroygazmontaj'ı satın alması gibi, savunma sektöründeki devlerin de ilgili özel sektör şirketlerini ele geçirme eğilimini gösteriyor olabilir.[87]

(2) Suhoy Havacılık. 2015'te iş hacmi 100,7 milyar rubleye yakın. Net kârı 2,6 milyar ruble. Bugün Su serisi uçaklarla biliyoruz; oysa bu şirkete ve seriye adını veren Pavel Suhoy, Sovyetler Birliği'nin en önemli uçak mühendislerinden biriydi ve 1934'de efsanevi Özel Tasarım Bürosu'nun (OKB) başına getirilmişti. OKB, savaş sırasında Su-2'den başlayarak, Sovyetler Birliği'nin son yıllarında Su-27'den Su-33'e kadar dördüncü kuşak avcı uçaklarına varıncaya dek dev bir üreticiydi. 1990'ların ortasından itibaren sivil uçak imalatına girişti; ancak bu defter, 2015'de Suhoy Süperjet projesinin 23,5 milyar rublelik zararıyla neredeyse tamamen kapandı. Şirketin askeri kanadı, Suhoy'un mirasını devam ettiriyordu: Kliper projesini bilhassa anmaya değer. Bu proje, çok amaçlı ve birden çok sefer yapabilecek uzay araçları üretmeyi hedefliyordu. Ancak proje kapatıldı. (SpaceX'in yarattığı büyük sansasyon ve Roskosmos'un Amerikalı muadillerini nankörlükle suçladığı düşünülecek olursa, trajik bir karar.) Suhoy, 2006'da Obyedinyonnaya Aviastroitelnaya Korporatsiya (Birleşik Uçak İnşaat Şirketi, OAK) bünyesine katıldı. 2014 itibariyle şirketin yüzde 57,06'sı OAK, 29,81'i Vneşekonombank, 10,66'sı da Rusya Emlak İdaresi'ne ait. Suhoy, 2008'de dördüncü kuşak avcı uçağı Su-35BM, ağır bombardıman uçağı Su-34, beşinci kuşak avcı uçağı PAK FA (Su-57) üretimini hedef olarak koydu. Suhoy, 2008'den 2015'e değin Lockheed Martin (15,6 milyar dolar) ve Boeing'in (13,3 milyar dolar) ardından 12,73 milyar dolar ile üçüncü sıradaydı.

(3) İrkut. İrkut Uçak Fabrikası, Sovyetler Birliği'nin bu alandaki en eskilerinden biri: 1932'de kuruldu. 1941'de Moskova 39 no.lu Uçak Fabrikası da oraya taşındı ve Stalin Uçak Fabrikası adını aldı. Savaş yıllarının ünlü ağır bombardıman uçağı Pe-2, İrkut'ta üretiliyordu. Ünlü Tupalyov, İlyuşin, Yakovlev ve Antonov serilerinden başka üçüncü kuşak MiG-27'ler de esas olarak İrkut üretimidir. Bu sektörde 1990'lı yılların yıkımını en yakından yaşayan fabrikalardan biri de

[87] Bir dipnotla dahi olsa, Rusya'nın savunma sektörünün arkasındaki en önemli isimlerden biri olan Sergey Çemezov'u zikretmeden geçmek mümkün değil.

odur. 2014 itibariyle yüzde 85,12'si OAK, 9,45'i Suhoy, 5,43'ü de serbest piyasada. 2015'de işlem hacmi 82,8 milyar ruble.

(4) Ufa Motor (Başkırdistan). 1925'de, Rus Renault fabrikasında kuruldu. Rıbinsk'teki fabrika bu sırada, Fransız Renault FT-17'nin kopyası olan ilk Sovyet tanklarını üretiyordu. 1993'de Başkırdistan hükümeti, şirketi özelleştirdi; ancak Rusya hükümeti bunu kabul etmedi. Bu kavga, 2007'de mahkemelerin Ufa'yı haklı bulmasına kadar sürdü; ne var ki Ufa hükümeti ertesi yıl şirket üzerindeki kontrolü kaybetmeye başladı. 2010'da da bütünüyle Rosteh'e ait Oboronprom bünyesine katıldı: savunma sanayii alanında mutlak devlet tekeli oluşturma girişiminin bir başka örneği. 2015'de işlem hacmi 67,5 milyar ruble.

(5) Sevmaş. 2015'de işlem hacmi 62,5 milyar ruble. Devlet tekeli olan Obyedinyonnaya Sudostroitelnaya Korporatsiya (Birleşik Gemi İnşaat Şirketi) tarafından kontrol ediliyor.

(6) Rostvertol. 2015'de işlem hacmi 56,8 milyar ruble. Ünlü helikopter fabrikası. Rostvertol, Sovyetler Birliği'nin ünlü nakliye helikopteri Mi-26'nın da üreticisiydi; dikkatli okur, belki de, 2002'de Çeçenistan'da islamcı militanlar tarafından vurulan bir Mi-26'nın, içindeki 127 kişiye mezar olduğunu hatırlayacaktır. 1990'ların yağma furyasından en çok etkilenen fabrikalardan biri de Rostvertol oldu; şirket, "köklü" oligarklardan Nedoroslev'in kontrolü altına girdi. Ancak oligarkları stratejik sektörlerden çıkarma planı, 2007'de Nedoroslev'i de vurdu: Oboronprom, Rostvertol'u 20 milyar rubleye satın aldı. (Aynı dönemde Yevtuşenkov ailesinin Sistema'sı da, daha küçük çaplı bir helikopter fabrikası olan KB Kamova'daki yüzde 49 hissesini kaybetti.) 2018 itibariyle yüzde 85,71'i Rosteh, 12,95'i "Rusya Helikopterleri", 3,78'i kendisine ait.[88]

---

[88] Rusya Helikopterleri için ayrı bir başlık açmalıyız, zira bu defa (görünürde) tersine bir hikâye ile karşı karşıyayız. Bu şirketin bütün hisseleri, Rosteh'in elindeydi; ancak Rosteh, 2016 başında sermaye artırımına gitmek bahanesiyle Rusya Helikopterleri'nin özelleştirileceğini, bu kapsamda yüzde 49'unun yerli, yüzde 25'inin de yabancı girişimcilere satılmasının planlandığını duyurdu. Neticede Rusya Federasyonu Doğrudan Yatırımlar Fonu (RFDY; o da, Rusya'nın Ulusal Varlık Fonu ile aynı hukuki statüde) ve Mubadala Investment Co. (fiilen BAE'nin varlık fonu) ile birlikte şirketin yüzde 25 hissesini satın aldı. (RFDY'ın, Çin, BAE, Suudi Arabistan, Fransa, Katar, İtalya, Japonya, Kuveyt, Bahreyn gibi çok sayıda yabancı varlık fonu ile ortak fonlar oluşturmuş olması veya bu yönde girişimlerde bulunması dikkat

(7) Uralvagonzavod. 2015'de işlem hacmi 54,9 milyar ruble. Fabrika 1930'lu yıllarda kuruldu; ancak onun en efsanevi ürünü olan T-34'leri bilmeyen yoktur. Savaş boyunca 25 binden çok T-34 üretti. Savaştan sonra sivil üretime geçti, ama tankları da unutmadı; örneğin bugün hâlâ eski SSCB ve Varşova Paktı ülkeleri ile Hindistan, İran, Irak, Suriye gibi ülkelerin envanterinde bulunan ikinci kuşak T-72'ler de Uralvagonzavod'dan çıkmadır. Fabrika, 2009'dan itibaren yeni kuşak Armata tanklarına hazırlandı. Bu arada Sovyet T-90 tankları üretmeye de devam ediyor. 2007'de Rusya Demiryolları ile toplam 40 bin vagon tutarında sözleşme imzaladı; ancak karşı taraf sipariş vermeyince 2009'da 66 milyar ruble borçlandı, 7 milyar ruble zarar etti. Arkasından bir süre kâr etmeyi başardı, ama 2014 zararı 4,8, 2015 zararı ise 10 milyar rubleyi buldu. Aynı yıl fabrikaya kredi sağlayan Mihail Fridman, German Han, Aleksey Kuzmiçyov ve Pyotr Aven'in AlfaBank'ı, Uralvagonzavod'un kendilerine 6 milyar ruble borçlu olduğu gerekçesiyle fabrikanın iflası için dava açtı. Ancak ertesi yıl, hükümetin 7 milyar ruble devlet garantisi vermesi üzerine davayı geri çekti. 2016'da fabrikanın bütün hisselerini Rosteh aldı.[89]

(8) Ulan-Uden Havacılık Fabrikası UUAZ (Buryatya Cumhuriyeti). 2015'de işlem hacmi 50 milyar ruble. Onun macerası da 1930'lu yıllarda başlıyor. 1991'e kadar 4 binin üzerinde Mi-8 helikopterler

---

çekiyor. Ancak bütün bu alt fonlar da Rusya'ya ait sayılıyor.) Başka deyişle, öyle anlaşılıyor ki, Rusya Helikopterleri'nin satışı değil, en azından bir bölümünün Rosteh çatısı altından çıkartılıp yabancı ortaklık fonları kanalıyla RFDY'nın kontrolüne verilmesi planlanıyor.

[89] AlfaBank'ın Kremlin ile sürtüşmekten kaçındığı bilinir; bu durumun AlfaBank'ın patronları ile Putin arasında "özel" ilişkilerden kaynaklandığı dedikoduları da bir dönem almış yürümüştü. Bununla birlikte 20 Ağustos 2020'de Rusya'da liberal muhalefetin altın çocuğu Navalnıy'ın "zehirlenmesi" hadisesi, başka bir eğilimi ortaya çıkarmış olabilir. Bunun son derece şaibeli bir "hadise" olduğunu görmemek mümkün değil; zira iddiayı kabul edecek olursak, Kremlin'in Navalnıy'ın Rusya'da öldürmeyi beceremeyerek Almanya'ya gitmesine izin verecek ve böylelikle komplosunun açığa çıkmasına yol açacak bir salaklar veya hiç değilse beceriksizler kumpanyası olduğuna inanmamız gerek. Gerçekte, Navalnıy'ın zehirlendiği iddiası bile afaki olabilir. Ancak meselenin AlfaBank'ı ilgilendiren kısmı şu: Navalnıy'ı Almanya'ya götüren uçağı veren "hayırsever" işadamı, Vımpelkom'un (Bilayn) kurucusu Dmitriy Zimin'in oğlu Boris Zimin. Vımpelkom, Rusya'nın en büyük şirketleri sıralamasında 35 numara. 2018'de bu şirketin net kârı 9,351 milyar rubleydi. Zimin klanının hâlâ nüfuzlu olduğu bu şirketin baş ortağı, yüzde 47,9 hisseyle Veon Ltd. (Fridman, Han, Kuzmiçyov ortaklığı). Bu üçü artı Pyotr Aven, aynı zamanda AlfaBank'ın da sahipleri. Dolayısıyla onlarla Navalnıy arasında kurulan bir ilişki, Kremlin'le bir çatışmanın habercisi veya sonucu olabilir.

ile MiG-27 ve Su-25 üretimine devam etti. 1990'larda Nedoroslev'i UUAZ hisselerine de el atmış olarak buluyoruz. Aslında 2000'lerin ortasına kadar kimin kime ortak olduğu belirsizdi; ne var ki genel eğilim UUAZ'da da hayata geçti: bu tarihlerde ilkin Oboronprom, UUAZ'ın yüzde 49,18 hissesini satın aldı. 2016 itibariyle fabrikanın bütün hisseleri, Rusya Helikopterleri'nde.

(9) Obyedinyonnaya Aviastroitelnaya Korporatsiya OAK. 2015'de işlem hacmi 49,3 milyar ruble. 2006'da Putin'in talimatıyla kuruldu. Suhoy, İrkut, (12. sıradaki) MiG, (39. sıradaki) Tupolev, (56. sıradaki) İlyuşin'in de aralarında olduğu 20 dev şirketi çatısı altında bulunduruyor. Liberal muhalefetin önemli isimlerinden, FAS'ın başındaki Artemyev'in, OAK'nın kuruluşunu "rekabeti ortadan kaldırdığı" için eleştirdiğini hatırlatmak gerek.

(10) Kazan Helikopter Fabrikası KVZ (Tataristan Cumhuriyeti). 2015'de işlem hacmi 49 milyar ruble. Tarihi, Leningrad 38 no.lu Fabrika'ya dayanıyor. 1990'ların soygunundan o da derinden etkilendi; milenyumun sonunda hisselerinin üçte biri Tataristan Cumhuriyeti Emlak İdaresi, yüzde 17'si de çalışanlarına aitti, ama geri kalanlarını Credit Suisse, Rossiyskiy Kredit ve ONEXIM gibi dev tekeller ele geçirmişti. 2005'de Tataristan Cumhuriyeti, fabrikadaki hisselerini, Oboronprom'un yüzde 15'i karşılığında takas etti. Bu sırada fabrikanın üçte birine sahip olan Aleksandr Lavrentyev de ertesi yıl hisselerini devretmek zorunda bırakıldı. Günümüzde fabrikanın hisselerinin neredeyse tamamı, Rusya Helikopterleri'nin elinde.

Böylece, açıkça görüyoruz ki, en azından 2000'lerin ortasından itibaren savunma sektörünün bütünüyle devletin eline toplanması kararlaştırıldı ve bu proje adım adım hayata geçirildi. Oligarklar, anlaşılan zoraki gönüllülük temelinde (Hodorkovskiy'in kaderini unutmamalıyız) bu sektörden uzaklaştırıldılar. Günümüzde sektör tamamen devlet kontrolü altında. Bu, Rusya'nın diğer rakipleriyle arasındaki **ikinci yapısal farklılık**.

İstihdam kapasitesi de büyük önem taşıyor. Sektörde 2 milyondan çok insan çalışıyor. Bunların hepsi de diğer sektörlere göre daha kalifiye. 2017 itibariyle sektördeki ortalama ücret, 50900 rubleydi;

bu da ülke ortalamasının yüzde 30 üzerinde olduğu anlamına geliyordu. Üstelik sektördeki ücret artışı, ülke genelindeki artışın da üzerinde. Çalışanların yaş ortalaması 45; üçte biri 35 yaş altı.

Bütün bunlar, savunma sektöründe sadece devlet şirketleri bulunduğu anlamına gelmiyor. Tersine, pek çok özel şirket de Rusya'nın "askeri-sınai kompleks"inde faaliyet gösteriyor. Örneğin, havacılık alanında faaliyet gösteren toplam 230 şirketin sadece 7'si devlete ait. Ancak bu özel şirketler, sadece federal bir programın parçası olduklarında devletten kaynak alıyorlar. Başka deyişle, devlet, savunma sektöründeki özel şirketleri de üç şekilde kontrol ediyor: ilkin, üretim programını kendisi tayin ederek; ikincisi alım ve satım tekeli kurarak, üçüncüsü de bu şirketlerin devlet kredisi alma olanağını sadece bu programa dahil olmalarına bağlayarak. Bu, **üçüncü yapısal farklılık**.

Rusya'nın diğer büyük silah satıcılarıyla **dördüncü yapısal farklılığı** da şurada yatıyor: Rusya'nın silah satışları, tam da bu devlet tekeli sayesinde daha ziyade batıya karşı siyasi bir sopa, batının dengesini bozma aracı olarak kullanılıyor. Üstelik, S-400'lerin alımında görüldüğü gibi, bu sopayı başarıyla kullanıyorlar. Fazladan olarak sopayı sallamakla yetinmeyip Suriye'de kullanması da, Rusya silahlarını efsaneleştiriyor ve siyasi gücünü artırıyor. ABD'nin hegemonya krizinde Rusya silahları çok önemli rol oynuyor; ancak elbette, bütün bu sürecin ne kadar tayin edici olacağı, başka etkenlere, en önemlisi de büyük salgına bağlı.

Askeri sanayiin güç kazanması ve Rusya'nın bu alanda pek çok silah türünde ABD'yi teknolojik olarak geride bırakmasının iç siyasette de bir karşılığı var. Liberal muhalefet, tıpkı Sovyetler Birliği'nde yapısal kriz günlerinde olduğu gibi bugün de askeri sanayi alanına yapılan yatırımları Rusya'nın sefaleti pahasına sayıyor. Onlara göre, askeri harcamalar durdurulmalı ve bu harcamalara ayrılan pay, ülkenin ekonomik istikrarı için kullanılmalı. Ne var ki görünürde masum olan bu talebin siyasi boyutu da var. Okur, Hodorkovskiy'in Condoleezza Rice ile telefon görüşmesini (başbakan olursa ABD'den karşılık beklemeksizin tam bir nükleer silahsızlanmaya gideceğini söylemişti) bir kez daha hatırlayacaktır.

Liberal izleğin ısrarına rağmen bu konuda halkın genel eğilimi olumlu. ABD'yi geride bırakan askeri sanayi ve teknoloji, Rusya halkı tarafından, Rusya'nın bir büyük güç haline geldiğinin göstergesi kabul ediliyor. Bu durum ulusal gururu okşadığı gibi iktidara verilen desteği de artırıyor.

Post-Sovyet Ülkeleriyle İlişkiler

Rusya'nın çeperindeki ülkelerle, yani post-Sovyet bölgesiyle ilişkilerinin emperyalist bağımlılık ilişkisi kurmaya dönük olduğu sık sık iddia edilir. Bu yüzden, ilişkilerin siyasi boyutu üzerine konuşmayı ileriye bırakıp, iktisadi veçhesi hakkında temel bir takım değerlendirmeler yapmak gerek. Konuyu mümkün olduğunca kısa tutmak için bütün post-Sovyet bölgesini değil, sadece (üçü 2020 boyunca dinmeyen kargaşalara sahne olan) dört ülkeyi ele alacağım: Belarus, Ermenistan, Kırgızistan ve Kazakistan. Keza, bütün göstergeleri de değil, sadece bu ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırımlarda Rusya'nın payını inceleyeceğim.[90]

Doğrudan yabancı yatırımların miktarı, herhangi bir ülke ekonomisinin bağımlılığını göstermez; ancak bunların oranı ve sıralaması, keza bu oranlardaki dalgalanmalar, söz konusu ülkenin yabancı sermaye gruplarının ne ölçüde ilgisini çektiğine, keza siyasi ve iktisadi bağımlılık ilişkilerinin nasıl değiştiğine dair bir fikir verir. Devlet kapitalizminin hakim olduğu Rusya'nın post-Sovyet ülkeleriyle arasındaki iktisadi ilişkilerinde meydana gelen dalgalanmalar ise, doğrudan doğruya, siyasi ilişkilerde yaşanan gerginliklerin yansımasıdır.

Aşağıdaki rakamlar, Rusya'nın bu ülkelerle ilişkisine dair gözlemlerimizi pekiştirecek. Bununla birlikte, şunu baştan vurgulamakta fayda var: söz konusu rakamlar, esas itibariyle Rusya devlet şirketlerinin doğrudan yatırımlarını gösteriyor. Bu tutarlarda özel şirketlerin payı çok az. Bir de offshore cennetlerinden, daha ziyade Kıbrıs'tan yapılan

---

[90] Bu bölümdeki verilerin hepsi, söz konusu ülkelerin Merkez Bankaları resmi istatistiklerinden alınmıştır. 2020'deki fırtınalar sırasında bu üç ülkeyle ilgili çeşitli yazılar da yazdım ve yayınlandı. İlgili okur, hem bu tarihi dönemeçler, hem sınıf ilişkileri, hem de söz konusu ülkelerin Rusya ile siyasi ilişkileri üzerine o yazılara göz atmak isteyebilir.

yatırımlar var ki, bunların ne kadarının Rusya şirketi olduğunu tespit etmek mümkün değil.

Belarus

Belarus Cumhuriyeti Ulusal Bankası'nın doğrudan yabancı yatırımlar istatistiklerine göre, 2011-2018 arasında (bu yıllar dahil) Belarus'a doğrudan yabancı yatırımların yüzde 60'a yakını Rusya tarafından yapılıyordu. Bu miktar, 2019 itibariyle yüzde 31'e düştü. (İkinci sırada yaklaşık yüzde 20 ile Kıbrıs var. Bir kez daha offshore.) Aynı yıl itibariyle AB ülkelerinin toplam yatırım payı da yüzde 20'ye yakındı; ayrıca Türkiye yüzde 4; Çin yüzde 3; İngiltere 2, ABD ise 1 pay alıyordu. Rusya'nın doğrudan yatırımlarının neredeyse tamamı (2018'de yüzde 97'si) özkaynak yatırımıydı; ama BDT ülkeleri dışından gelen doğrudan sermaye yatırımlarının yüzde 20-30 kadarını borç enstrümanları oluşturuyordu.[91]

Belarus'ta 2018'den itibaren Rusya ile ilişkilerde yaşanan gerginliklerin bu sıralamada etkili olduğunu görüyoruz.

Ermenistan

Rusya'nın Ermenistan'a doğrudan yatırımları 2007-2011 arasında yüzde 40-70'i buluyordu. Bundan sonra dramatik bir şekilde düştü. 2011 ve 2012'de Rusya'nın payı sırasıyla yüzde 16 ve 22 idi. 2011'de ancak yüzde 16 pay sahibi olan Fransa ise, 2012 ve 2013 yıllarında birinci sırayı almıştı (sırasıyla yüzde 40 ve yüzde 36,5). 2014 ve 2016 arasında ciddi bir tepetaklak oluş gözlenir; Rusya'nın doğrudan yatırımları artarken başta Fransa olmak üzere ABD, Almanya'nın yatırımları büyük ölçüde düştü ve sermaye çıkışı yaptılar.

Bu süreç 2016'da tekrar tersine döndü; bu defa Fransa, İngiltere ve ABD'nin payları yükselirken, Rusya sermaye çıkışı yaptı. Bununla birlikte Rusya'nın Ermenistan'a doğrudan yatırımlardaki payı 2018'de gene yüzde 49'u buldu. Ne var ki iktidar değişikliğinin etkisi

---

[91] Karşılaştırma için Türkiye'nin durumuna bakmak gerekebilir. Buna göre, aynı dönemde Türkiye'ye yapılan doğrudan yabancı yatırımların yüzde 67'si AB ülkelerinden (Hollanda yüzde 22; Almanya 9; İspanya 5; Lüksemburg 5; İngiltere 5, Fransa 4); yüzde 21'i Körfezdeki Arap ülkelerinden (Katar 15; Birleşik Arap Emirlikleri 4); yüzde 4'ü de Rusya'dan yapıldı.

ertesi yıl belirgin şekilde hissedildi; bu pay tekrar yüzde 13'e düştü. Bu sırada Almanya'nın payında artış dikkat çekiyordu.

Bu aşırı dalgalanmalar, Ermenistan'daki siyasi mücadelelerle keskin bir paralellik taşır. Bu dalgalanmalar, en makul yaklaşımla, Ermenistan'ın "büyük güçler" arasında bir rekabet alanı olduğunu gösterir; dahası bu rekabet, ekonomik menfaatten ziyade siyasi avantaj sağlamayı hedefler. Başka deyişle Ermenistan, diğer batılı ülkelerin Rusya'yı güneyden kuşatma, KGAÖ'nü sabote etme, Avrasya Ekonomik Birliği perspektifini daraltma ve mümkün olursa Rusya'daki Ermeni diasporasından yararlanma stratejisinin parçasıdır; 2,5 milyon kadar Ermeni diasporasının yaşadığı Rusya açısından ise etki alanını ve güneyden güvenliğini korumak için köprübaşıdır.

Kırgızistan

Kırgızistan, siyasi depremler yaşamaya alışkın bir ülke; 2020'de de iki defa arka arkaya iktidar değişikliği geçirdi. Ne var ki şimdi, Ermenistan'da gördüğümüz tablonun tamamen tersi ile karşı karşıyayız; bu iktidar değişiklikleri, dış siyasi ilişkilerle (Türkiye hariç) neredeyse hiçbir korelasyon taşımaz.

2000 yılının ilk çeyreğine göre Kırgızistan'a yabancı sermaye yatırımlarının yüzde 69,8'i Çin'den, yüzde 7,6'sı Hollanda'dan, yüzde 4,3'ü Britanya'dan, yüzde 3,3'ü ise Türkiye'den geliyordu. Kazakistan'ın payı yüzde 3'tü, Rusya ise yüzde 3,5.

Kazakistan

Kazakistan ise bir enerji devi, üstelik de Sovyetler Birliği döneminde en yüksek sanayileşmeye erişmiş birlik cumhuriyetlerinden biri; dolayısıyla tamamen başka bir tablo sunuyor. Şimdiye kadar sadece oranları ele aldık; oysa Kazakistan'da oranlar kadar miktarlar da önem taşıyor. Örneğin Ermenistan'a yapılan doğrudan yabancı yatırımların toplamı 300 milyon dolar civarında, Belarus'a ise 15 milyar dolara yakın. Oysa Kazakistan'a yapılan doğrudan yatırımlar 25 milyar doları geçiyor.

Buradaki oranlar, esas itibariyle, ülkenin fosil yakıtlar rezervlerine yapılan doğrudan yatırımları kapsıyor; bir başka deyişle dev petrol şirketlerinin ilgisini görüyoruz.[92] Buna göre, 2019 itibariyle doğrudan dış yatırımların yüzde 30,2'si Hollanda, yüzde 23'ü ABD, yüzde 9'u İsviçre'den geliyor. Çin yüzde 7 pay alırken, Rusya'nın payı sadece yüzde 5,8.

Demek ki, Rusya'nın çeperindeki (Baltık hariç) eski Sovyet ülkeleriyle ilişkileri, bu ülkelerin emperyalist bağımlılığı şeklinde tanımlanamaz; böyle bir durumla uzak yakın ilişkisi yoktur.

Diğer Yapısal Özellikler

Yukarıda, sosyalist ekonomide yapısal krizi incelerken, Sovyetler Birliği'nin yok edilişinin de uzun süreli bir faaliyet olduğunu söylemiş ve bu nedenle, temel göstergeleri Sovyetler Birliği ve sonrası arasında karşılaştırmalı olarak ele almıştım. Şimdi, o göstergelere bir kez daha dönme zamanı geldi.

Şekil 21, bize şunu gösteriyor: Rusya'nın bütçe gelirlerinde petrol ve doğalgazın payı, bilhassa 2003'den sonra (Yukos operasyonu) adeta fırladı; 2000'de yüzde 9'dan 2018'de yüzde 46'ya çıkmıştı. Aynı yıllar arasında toplam bütçe gelirleri 13 kat artarken petrol ve doğalgaz gelirleri neredeyse 70 kat arttı. Şekil 6'dan, bu durumun kısmen petrol fiyatlarındaki artıştan kaynaklandığını da biliyoruz: reel fiyatlar 2000-2008 arasında 2,7 kat arttı, ne var ki 2016'da bu devrenin en dibine ulaşıldı ve neredeyse 2000 fiyatlarına geri dönüldü. Devre boyunca petrol ve doğalgazın toplam ihracattaki payı ise yüzde 53,8'den yüzde 63,7'ye çıktı.

Bunun bilinçli bir tercih olduğuna iki nedenle hiçbir şüphe yoktur: birincisi, Putin iktidarı, zaten tam da Putin'in doktora tezinde görüldüğü gibi, böyle bir gelişme öngördüğü için kurulmuştu; ve ikincisi, gene

[92] Kazakistan konumuzun dışında; ama bu bölümün başında yaptığımız uyarıyı tekrar etmekte fayda var. Doğrudan yatırımlar, Kazakistan'ın emperyalist sermaye karşısında bağımlılık ilişkisi anlamına gelmiyor; aslında tam tersine, bağımsızlığını çok yönlü korumak için sanayi ve doğal kaynaklarını kullandığı da ileri sürülebilir. Kazakistan, Sovyet mirası üzerinde yükselen bir devlet kapitalizmi olarak, pek çok açıdan Rusya'ya benziyor; bununla birlikte Rusya'dan daha "doğulu" ve paradoksal şekilde daha istikrarlı görünüyor.

gördük ki, esrarengiz LUKOYL dışında petrol ve doğalgaz alanından özel şirketler uzak tutuldu veya hem planlama hem de (Transneft'de devlet tekeli sayesinde) nakliye imkânlarıyla devlet planları dışında hareket edemez hale getirildi.

Çok açık görüyoruz ki, Rusya, mamul madde değil petrol ve doğalgaz üretimi üzerinde yükseliyor. Bu, bütün sıralı emperyalist ekonomilerle köklü bir farklılık anlamına gelir.

Yalnız bu kadar da değil. İhracatta petrol ve doğalgazın büyük payından başka, ihracatın geri kalanı da mamul madde değil daha ziyade hammaddeden oluşuyor. 2018 itibariyle Rusya'nın toplam ihracatı 451,5 milyar dolar.[93] En çok ihracat yapılan ülkeler ise, sırasıyla Çin (yüzde 12,4), Hollanda (9,6), Almanya (7,6), Belarus (5), Türkiye (4,7), G. Kore (3,9), Polonya (3,7), İtalya (3,6), Kazakistan (2,9). Ancak ihracatı iki başlığa (mamul madde ve hammadde) ayırırsak, Tablo 9 belirginleşecek:

Tablo 9. Rusya'nın hammadde ve mamul madde ihracatı (2018)

Hammadde		Mamul madde	
Hayvan	4,6	Gıda ürünleri	5,4
Sebze	14,9	Kimyasal	19,4
Mineral	4,8	Plastik	6,3
Yakıt	237,9	Tekstil ve giyecek	1,0
Post ve deri	0,3	Ayakkabı	0,3
Kereste	14,1	Makina ve elektronik	14,1
Taş ve cam	11,7	Nakliye	6,8
Metal	43,6	Diğer	66,4

Rusya'nın hammadde ihracı, toplam ihracatının yüzde 74'ünü, mamul madde ihracatı ise yüzde 26'sını teşkil ediyor.

Aynı tabloyu Türkiye için düzenleyelim (Tablo 10):

[93] Verileri Dünya Bankası "World Integrated Trade Solution" istatistiklerinden derledim: https://wits.worldbank.org/Default.aspx?lang=en

Tablo 10. Türkiye'nin hammadde ve mamul madde ihracatı (2018)

Hammadde		Mamul madde	
Hayvan	2,3	Gıda ürünleri	7,4
Sebze	8,0	Kimyasal	6,1
Mineral	4,0	Plastik	8,9
Yakıt	4,4	Tekstil ve giyecek	27,9
Post ve deri	0,7	Ayakkabı	0,9
Kereste	3,4	Makina ve elektronik	24,6
Taş ve cam	10,5	Nakliye	28,7
Metal	24,2	Diğer	6,1

Demek ki Türkiye'nin hammadde ihracı, toplam ihracatının yüzde 34'ünü, mamul madde ihracatı ise yüzde 66'sını teşkil ediyor. Bu, Rusya tablosunun tam tersidir.

Rusya, açıkça bir hammadde ekonomisidir ve bu, sadece sıralı emperyalist ülkelerle tezat teşkil etmekle kalmaz, Türkiye gibi bir çevre ekonomisinden bile daha geridir.

Bu kadar da değil. İlkesel olarak, iki nokta büyük önem taşır. Birincisi, sanayi sermayesiyle banka sermayesinin birleşme derecesidir; bu, bütün sistemin ekonomik hayatının başlıca tayin edicisidir. Rusya'da bu birleşmenin devlette tamamlandığını, ancak özel sektörde henüz çok geri olduğunu görmüştük. Nitekim dünyanın en büyük bankaları listesinde 66. sıradaki Sberbank ve 113. sıradaki VTB, bildiğimiz gibi, devlet bankaları. Demek ki bu başlıkta dünyadaki genel eğilimin dışında bir durumla karşı karşıyayız.

İkincisi de şu: emperyalist tekellerin sömürü oranını mümkün olduğunca yüksek tutacak yüksek teknolojiye dayanan üretim yaptıklarını biliyoruz. Çevre ekonomilerinde ise eğilim bunun tam tersidir: sömürü oranı daha düşük, emek üretkenliği ve teknoloji kullanımı daha az, yani daha emek yoğundur. Demek ki emek üretkenliği, bakmamız gereken bir diğer başlık.

OECD istatistiklerine göre, eğer ABD'nin emek üretkenliğini (çalışma saati başına üretilen GSYH) 100 kabul edersek, 2017 itibariyle Almanya ve Fransa 99, Japonya 62, Türkiye 61, Rusya ise 37,2 olur.

Bu öylesine düşük bir emek üretkenliği ki, OECD listesinde Rusya, en dipteki Güney Afrika'nın (30) sadece bir tık üstündedir.

Sonuç

Lenin, emperyalizmin temel niteliklerini şöyle özetliyordu:

> 1) Üretimin ve sermayenin, ekonomi hayatında tayin edici rol oynayan tekelleri yaratacak kadar yüksek bir gelişme aşamasına varan yoğunlaşması; 2) banka sermayesinin sanayi sermayesiyle kaynaşması ve bu "mali sermaye" temelinde mali oligarşinin yaratılması; 3) sermaye ihracı, mal ihracından farklı olarak bilhassa büyük bir önem kazanır; 4) kapitalistlerin dünyayı paylaşan uluslararası tekelci ittifakları ortaya çıkar; 5) en güçlü kapitalist güçlerin yeryüzünü toprak olarak bölüşmeleri tamamlanmıştır. Emperyalizm, tekellerin ve mali sermayenin egemenliğinin kurulduğu, sermaye ihracının bariz bir önem kazandığı, dünyanın uluslararası tröstler arasında bölüşülmesinin başladığı ve yeryüzündeki bütün toprakların en güçlü kapitalist ülkeler arasında bölüşülmesinin tamamlandığı bir gelişme aşamasındaki kapitalizmdir.[94]

İlk iki aşama, sadece emperyalist ülkeleri nitelemekle kalmaz, aynı zamanda emperyalist dünya sistemindeki bütün ülkeleri niteler; başka deyişle, ister sömürge olsun ister emperyalist, bu dünya sistemindeki bütün ülkeler ilk iki aşamayı tamamlamışlardır. Bu, emperyalist ülkeler bunu dayattığı için değil, iradi bir eylem olduğu için değil, ama emperyalizm, kapitalizmin bir üst aşaması olduğu için böyledir: emperyalist dünya sistemi içinde hiçbir kapitalist ülke olamaz ki, tekelleri ve mali oligarşiyi yaratmış olmasın. Bu iki aşamanın farklı ülkeler arasında karşılaştırılması, bize esas itibariyle nicel bir tablo sunar; yani sermaye temerküzünün şu veya bu ülkede şu veya bu seviyede olduğunu, tekellerin şu veya bu büyüklükte olduklarını, mali oligarşinin şu veya bu büyüklükte sermayeyi kontrol ettiğini gösterir. Diğer aşamalar ise doğrudan doğruya emperyalist ülkeleri tanımlar,

---

[94] Ленин В.И. Империализм, как высшая стадия капитализма // Полное собрание сочинении. М., 1969. 5-е изд. Т. 27. С. 386–87.

yani karşımızda artık nitel bir tablo vardır; dolayısıyla bunlar, bir ülkenin dünya sisteminde diğerleri karşısındaki yerini tespit etmenin başlıca kriterleridir. Bir kez daha; sistemin alametifarikası sermaye ihracıdır; bu da doğrudan doğruya emperyalist hegemonya üretir. Emperyalist tekeller, emperyalist ülkelerin mali oligarşileri, dünya piyasasına öyle devasa boyutlarda girerler ki, bu piyasanın diğer unsurlarını, diğer dev şirketleri, üreticileri, tüketicileri ve devlet kurumlarını da domine ve manipüle ederler. Böylece karşımıza, "oyunun kurallarını" emperyalizmin tayin ettiği küresel siyasi, idari, ekonomik vb. sistem çıkar. Küresel sermaye, ulusal sistemlerin teknik, yönetsel, mali yapılarını da dayatır ve kontrol eder. Bununla kalmayıp bütün dünya mali sistemini de tayin eder. Bu, günümüzde, dev bankaların derivatif hacimlerinde ve kambiyo piyasasındaki paylarında çok açık ortaya çıkar.[95] Demek ki "oyunun kuralları" ekonomik (ticaret ve yatırım, dolayısıyla soygun hürriyeti), askeri (NATO), hukuki (uluslararası hakem mahkemeleri), ideolojik (batı değerleri), kültürel (küresel bir elit kültürü), eğitsel (Bologna sistemi) vb. olabilir ve olur. Başka deyişle bütün bu sistem, çevre ülkelerin ekonomik, siyasi, ideolojik bağımlılığının sağlanması üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla, "emperyalizm içsel bir olgudur" (bu sözler Mahir Çayan'a aittir). Bütün bunlar, fazladan olarak, emperyalist rant teminine de yol açar. Bir başka deyişle, denebilir ki, neoliberalizm dönemi, finanslaşma, mükemmelleşen bir emperyalizm olarak karşımıza çıkar.

---

[95] Yalın H. Op. cit. François Morin, toplam itibari derivatif tutarlarına 2012 itibariyle bir sıralama yapar. Buna göre bütün dünyada yıllık derivatif işlemlerinin (700 trilyon dolardan fazla) neredeyse tamamını sadece 17 banka yapmaktadır ve liste şöyledir: Deutsche Bank (yüzde 10,3), JP Manhattan Chase (9,8), BNP Baribas (9), Barclays PLC (8,9), Bank of America (8,7), Royal Bank of Scotland (8,5), Credit Suisse (7,6), Citigroup (7,6), Morgan Stanley (6,3), Goldman Sachs (6,2), UBS (5,8), HSBC (3,8), Societe Generale (3,6), Credit Agricole Group (3,1), Wells Fargo (0,5), BK New York Mellon (0,2), State Street (0,1). 2013 itibariyle kambiyo piyasalarında en yüksek paya sahip bankalar da bunlarla çakışır: Deutsche Bank (yüzde 15,2), Citigroup (14,9), Barclays (10,2), UBS (10,1), ayrıca şu 6 banka da yüzde 30 pay alırlar: HSBC, JP Morgan, Royal Bank of Scotland, Crédit Suisse, Morgan Stanley, Bank of America. ABD Hükümeti'ne bağlı Financial Crimes Enforcement Network'ün 2011–2017 arasındaki şüpheli işlemler raporuna göre, bu bankaların neredeyse hepsi, aşağı yukarı büyüklük sıralamasıyla kara para aklıyorlar. Bak. Shiel F., Hallman B. Suspicious activity reports, explained [electronic resource] // International Consortium of Investigative Journalists ICIJ. 2020.20 September. URL: https://www.icij.org/investigations/fincen-files/suspicious-activity-reports-explained/ (accessed 30.12.2020).

Emperyalist baskının tekil unsurları, çevre ülkelerinin birbirleri arasındaki ilişkilerde de görülür; onlar da askeri saldırganlıklara girişirler, onlar da hammadde kaynakları bulmaya çalışırlar, onlar da "rant" temin etmek isterler, onlar da "vekil kuvvetler" bulurlar, onlar da ideolojik bir etki alanı yaratmaya çalışırlar, vb. Ancak bu tekil biçimler, çevre ülkesinin emperyalist olduğu anlamına gelmez; bütün bu tekillikler ancak bütün içinde belirdiği takdirde, bir nitelik farkını ortaya koyar.

Bu bölümde, Rusya'nın emperyalist dünya sistemi içindeki gerçek yerini ortaya koymaya çalıştık. Sırasıyla şunları gördük:

(1) Rusya büyük bir sermaye temerküzüne yönelmiştir; ancak devlet sektörü ve özel sektör birbirinden kesin biçimde ayrılmıştır. Özel sektörde oligarklar, stratejik alanların (enerji ve savunma) dışında tutulmuş veya bu alanlarda kalmaya devan edenler bütünüyle devlet kontrolüne tabi hale getirilmiştir. Öte yandan bu sermaye temerküzü gene de ülke içi yatırımların tamamlanmış veya bütünüyle paylaşılmış olduğu anlamına gelmez; devletin, enerji ve savunma gibi stratejik alanlarda özel sektörü sıkıştırdığı ve dışarı ittiği doğrudur, ama perakende tüketim malları ve tarım üretiminde görüldüğü gibi yatırımlarda sürekli bir yetersizlik de vardır. Dolayısıyla, sermayenin iç pazarda aşırı birikimi yüzünden çevre ülkelere ihracı söz konusu değildir. Oysa merkez ülkelerde tam da bu süreç gözlemlenir.

(2) Bu sermaye temerküzü gerçekleşirken orta burjuvazinin yükselmesinin önüne barikatlar kurulmuştur. Ne var ki bu barikatlar, devlet sektörünün genişlemesine bağlı olarak yükselebilir yahut alçalabilir; nitekim büyük salgınla birlikte küçük ve orta burjuvaziye devlet desteği artırılırken oligarkların offshore hesaplarına aktardıkları gelirlerin yüzde 15 vergilendirme kararı, devlet sektörünün oligarkları sıkıştırma eğilimine işaret ediyor olabilir.

(3) Banka sermayesi ile sanayi sermayesinin birleşme süreci devlet sektöründe tamamlanmış, ancak özel sektörde henüz çok geridir. Bunun görünürdeki başlıca istisnası AlfaBank'tır. İster devlet ister özel olsun Rusya bankaları dünya mali piyasasında güçsüzdürler; dolayısıyla saldırgan emperyalist sermaye rolü oynamanın çok uzağındadırlar.

(4) Rusya'nın büyük şirketleri, çevre ülkelerin hammadde kaynaklarını sömürmek için sermaye ihracı yapmazlar ve yapamazlar (zira bu kaynaklar zaten merkez ülkeler arasında paylaşılmıştır); ancak bunlar maksimum kâr elde etmek için hammadde ihraç ederler. Bir başka deyişle, Rusya tekellerinin çokuluslaşma ve dünya pazarını paylaşma eğilimi son derece zayıftır. Üstelik bunu yapabilecek güçte de değillerdir; zira Rusya bir mamul madde üreticisi değil hammadde üreticisidir ve emek üretkenliği de son derece zayıftır. Bu, üretken sermaye birikimi değil, istifçiliğe yol açar. Her halükârda Rusya'nın sermaye ihracı son derece zayıftır; yurtdışına sermaye çıkışı, ihraç değil, daha ziyade sermaye kaçırma anlamına gelmektedir ve bu, yasadışı sermaye çıkışından başka offshore hesapları yoluyla yapılmaktadır. Dahası, bütün çevre ülkelerinde karakteristik olduğu üzere, istiflenen sermaye, merkez ülkelerde (veya aynı şey demek olan merkez ülkelerin kontrolü altındaki offshore cennetlerinde) toplanır. Bu, merkez ülkelerdeki eğilimin tam tersidir. Rusya burjuvazisinin para yığma eğilimi güçlü, üretken yatırım yapma eğilimi son derece zayıftır.

Rusya'nın devlet tekelleri, sermaye ihracının motorudur; bununla birlikte onların doğrudan ve portföy yatırımları da sıralı emperyalist ülkelerle karşılaştırılmayacak kadar zayıftır.

(5) Rusya'nın dünyada ikinci sırada olan silah satışı masum değildir. Bununla birlikte, etraflıca incelemiş olduğumuz gibi, bu sektör, merkez ülkelerin silah sektörüyle derin yapısal farklılıklar taşır. Dünya pazarında kendine ait cepler oluşturup bunları manipüle etme kabiliyetine sahip değildir; dolayısıyla bu yetersizlikten ötürü silah satışlarıyla bir sosyo-ekonomik genişleme sağlamaya, emperyalist tahakküm alanı temin etmeye yönelik de değildir. Buna niyet etmediğinden değil (niyetler konusunda konuşmak anlamsızdır), bunu gerçekleştirebilecek gücü olmadığından. Başka deyişle, Rusya'nın silah satışları, emperyalist tahakküm alanını genişletme amacıyla değil, tam da bu sektördeki devlet tekeli sayesinde, daha ziyade merkez ülkeler üzerindeki Rusya karşıtı baskıyı hafifletmek için siyasi bir sopa, merkez ülkelerinin dengesini bozma aracı olarak kullanılır.

(6) Rusya, dünyanın paylaşılmasında hemen hiçbir rol oynamaz.

RAND'ın 2013 tarihli bir raporuna göre, ABD'nin herhangi bir üssü bir yıllığına açık tutma maliyeti 50 milyon dolar ile 200 milyon dolar arasındadır. Hayat standartlarının farklı olması nedeniyle yurtdışındaki bir askeri personelin yıllık maliyeti de 10 bin dolar ile 40 bin dolar arasında hesaplanır. ABD'nin ülke dışında toplam ne kadar üsse sahip olduğu bilinmiyor. Rusya'nın Sputnik Haber Ajansı'nın Kırgızistan Bürosu'nun 2020 tarihli bir araştırmasına göre bu sayı 600-800 arasıdır. Politico Magazine de 2015'te "yaklaşık 800" diyerek bunu doğrular. Amerikan Üniversitesi'nden David Vine, aynı yerde, 2014 mali yılında yurtdışındaki üs ve personelin maliyetinin 85 milyar dolarla 100 milyar dolar arasında olduğunu yazar. Bunlara savaş bölgelerindeki üs ve personel katıldığında 160 milyar dolarla 200 milyar dolar arasında bir meblağ ortaya çıkar. Livy'nin 2017 tarihli bir araştırmasına göre ise ABD'nin yaklaşık 100 ülkeye dağılmış toplam 843 üssü vardır; bunların 516'sı 10 dönümden büyük veya yıllık 10 milyon dolardan fazla maliyetli olan üsler, 271'i bu alandan küçük veya bu meblağdan az maliyetli üsler, 56'sı da ABD hükümeti tarafından fonlanan ve ABD personelinin de kullandığı ev sahibi ülke üsleridir.

Buna karşılık Fransa'nın ve Britanya'nın 11 yabancı ülkede üsleri, Çin'in bir yabancı ülkede (Cibuti; bu ülkede ABD ve Fransa'nın da üsleri bulunuyor) tek bir üssü, Rusya'nın ise 9 "yabancı" ülkede 18 üssü vardır. Ne var ki bu rakamın yanıltıcı olmaması için gerçek muhtevasına bakmalıyız. Resmi verilere göre Rusya'nın şu ülkelerde üsleri bulunuyor: Suriye, Güney Osetya, Abhazya, Transdinyester (ilk ikisini Rusya, Nikaragua, Nauru, Venezuela ve Suriye dışında tanıyan ülke yok; sonuncusunu ise sadece Abhazya ve Güney Osetya tanıyor), Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan. Demek ki eski Sovyetler Birliği ülkeleri dışında **sadece** Suriye'de (Tartus ve Himeynim'de; ayrıca Şam'da bir komuta merkezi) üsleri var. Rusya'nın yabancı ülkelerdeki üslerinin maliyetinin çok daha az olduğu kuşku götürmez. Tek fark, kimi üslerin kira karşılığı kullanılıyor olmasıdır. Bu durum, 2012'de Azerbaycan'la kriz yaratmıştı; Azerbaycan Gabalin Radar Üssü için 300 milyon dolar isteyince Rusya üsten vazgeçmişti.

(7) Bundan başka Rusya, bugüne kadar 3 ülkeye doğrudan müdahale etmiştir: Yugoslavya, Gürcistan, Suriye. Bunlara Kırım ve Donbas meselelerinden ötürü Ukrayna'nın da eklenmesi vaka-yi adiyedendir; ne var ki ilki müdahale değil doğrudan doğruya bağımsızlık oylaması ve arkasından ilhak, Donbas ise Kiev'deki neoliberal karşıdevrime karşı (Donbaslıların kendi deyimleriyle) "yurtsever devrim"dir. Yugoslavya müdahalesi, Slatina hadisesinde özetlediğimiz gibi, dolaylı ve son derece sınırlı bir müdahaledir ve bölgede hiçbir etkisi olmaması bir tarafa, sadece Rusya'da iktidar dengelerinde rol oynamıştır. Gürcistan müdahalesi kalıcı olmamış, Tiflis'de iktidar değişikliğine bile yeltenmeden hızla geri çekilmiştir. Suriye bütünüyle ayrı bir meseledir ve emperyalist bir reaksiyon olarak görmek mümkün değildir. Bunlara dayanarak Rusya'nın emperyalist ihtiraslarından söz etmek son derece afakidir. Kaldı ki, bu müdahalelerle ilgili sorulması gereken esas soru başkadır. Şunlardan hangisi daha ilericidir: NATO'nun, merkez ülkelerinin empoze ettiği bir dünya düzeninin küresel polisi rolünü oynadığı bir dünya mı, yoksa başka ülkelerin de küresel hegemonyayı sarstığı, "oyunun kurallarını" bozduğu çokkutuplu bir dünya mı? Bunların her ikisinin de gerici olduğu ileri sürülebilir, ancak bu tamamen ortayolcu bir yaklaşımdır ve hayatın dayattığı ödevlerle örtüşmez. Bu ortayolcu soru karşısında temelsiz genellemelerden kaçınıp tekil örnekleri ele almak gerekir. Kırım'ın, Kırım halkının iradesine dayanarak (ve uluslararası hukukun etrafından dolaşarak yahut zorlayarak) Rusya'ya bağlanması gerici midir; Kırım'ın Ukrayna'da kalması ve ABD'nin Karadeniz'de koçbaşı olmasıyla karşılaştırıldığında bu fiili durum "iki şeytandan biri" diye değerlendirilebilir mi? Veya, Donbas'taki (direnişçilerin kendilerinin verdiği isimle) "yurtsever devrim" gerici midir; Donbas'ın Ukrayna'da kalması, milli haklarının silinmekle kalmayıp sefalete mahkûm edilmesi, emperyalizmin koçbaşı olmasıyla karşılaştırıldığında bu fiili durum "iki şeytandan biri" diye değerlendirilebilir mi? Veya, kelimenin tam anlamıyla "yedi düvelin" saldırısına uğrayan ve bunları püskürtmeyi başaran Suriye'de Rusya'nın müdahalesi gerici midir; I. Dünya Savaşı'ndan bu yana bölgedeki en gerici, en yıkıcı saldırganlık olan ABD-AB şemsiyesi altındaki tekfircilikle karşılaştırıldığında, bu fiili durum "iki şeytandan

biri" diye değerlendirilebilir mi? En önemlisi de şu: küresel emperyalizmin "oyunun kurallarının" bozulması, halklar açısından olumlu mudur, olumsuz mu?

(8) Ancak rejimin bir ideolojik niteliği olduğu da bellidir. Sadece (rejimin her kademesinde ifade edilen) büyük güç olmak arzusu değil, (rejime yakın kimi ideologlar tarafından ifade edilen, dolayısıyla rejimin desteklediği ileri sürülebilecek) emperyalist bir güç olmak arzusu da dikkat çeker. Bununla birlikte bu arzu yapay değildir; halk arasında, daha ziyade kaybedilmiş bir gücün nostaljisi, ona erişmek yolunda başarılardan duyulan gurur şeklinde bir karşılığı vardır. Bunun siyasi açıdan gericiliği **de** beslediğine şüphe yok (ama sadece gericiliği **değil**; gerçekte bu ilişki, tarihi nedenlerle, çok daha karmaşıktır). Bununla birlikte siyasi gericiliği **de** besleyen bu ideolojik arzu, emperyalizm anlamına gelmez. Kaldı ki, Rusya'da diri bir sol entelijensiya da vardır ve bu kesim, başka ülkelerdeki örneklerin tam tersine, ana akım medyada da kendine yer bulur. Dahası bu entelijensiya, görece küçük olmakla birlikte siyasi olarak bağımsız ve aktif sendikal ve genel olarak sosyal hareket içinde etkili bir güçtür. Ne yazık ki Rusya'nın "totaliter", "otoriter", vb. olduğuna dair geçer akçe liberal uydurmalar öylesine yaygındır ve baskındır ki, bu nitel farklılıklar çoğu zaman gözden kaçırılır.

(9) Rusya'nın dünya ölçeğinde değilse bile post-Sovyet bölgesinde emperyalist hegemonya kurduğu iddiası da revaçtadır. Ancak emperyalist yayılmacılık ile ticari mübadele ve entegrasyon kurma ihtiyacı tamamen örtüşmez. Entegrasyon ve işbirliği süreci, her zaman emperyalist hegemonya ilişkisine işaret etmez. Kaldı ki, özellikle post-Sovyet bölgesinde bu ihtiyacı derinleştiren tarihi ve kültürel faktörler, ulaştırma ve dil, coğrafya ve ortak altyapı gibi daha pek çok unsur daha vardır. Dahası, Rusya'nın bu ülkelere sermaye ihracı, "merkez" ülkelerle karşılaştırılamaz bile. Kaldı ki bu ülkelerden hiç değilse Belarus ve Kazakistan, sanayileşme itibariyle Rusya ile (daha yüksek değillerse) aynı seviyededirler.

(10) Son olarak şu soru sorulabilir: Peki bir çevre ülkesi, emperyalist tahakküm kurabilir mi? Ancak bu, zaten kavramların tanımı gereği saçma ve totolojik bir sorudur. Her çevre ülkesi, komşularına karşı

saldırgan girişimlerde bulunabilir (bunu Suriye savaşının başından beri yaşayan bizler çok daha yakından biliyoruz artık); ama bu saldırganlık, onun çevre ülkesi olduğu gerçeğini değiştirmez; bir başka deyişle bu saldırganlıkta emperyalist sermaye ihracı ve emperyalist hegemonya arzusu ("oyunun kurallarını" dayatma ve diğer aktörleri emperyalist sistemin bütün çok yönlülüğü içinde manipüle etme gücü) rol oynamaz.

Rusya, emperyalist dünya sistemi içinde kapitalist bir ekonomidir; yapısı itibariyle ortalama bir çevre ekonomisinden farksızdır. Ancak güçlü ve devamlı tahkim edilen bir devlet kapitalizmi tarafından, Sovyet mirasının üzerinde işlemektedir; bu, onun sömürgeleşmesinin önünde engeldir.

Ek. Kısa Bir Alıntıya Dayanarak Uzun Bir Not

Bir dipnot için görece uzun, ama ele aldığım konu açısından aydınlatıcı bir alıntı yapmak gerek.

Daha önce de değindiğim, her ikisi de Moskova Devlet Üniversitesi'nde profesör olan Buzgalin ve Kolganov, Rusya'da sol entelijensiya içinde önemli isimlerdir. Onların şu değerlendirmeleri, bütünüyle katılmasam bile, okurun dikkatli ilgisini fazlasıyla hak ediyor:

"Günümüz Rusya'sında, eski Sovyet alanı üzerinde bir emperyal model organizasyonunun yeniden tesisi hedefi ... aktif şekilde ileri sürülüyor. Ama pek çok açıdan geç-feodal nitelik taşıyan bu hedef ancak çok sınırlı popülariteye sahip.

"Öncelikle bu dayatma, emperyal bir biçim sergilerken, pek çok Rusya vatandaşı için muhtevası itibariyle Sovyet ilişkiler sisteminin, halkların kardeşliği olgusunun en iyi yanlarının restorasyonuna yönelik bir arzuyu gösteriyor. Bu dayatma, muhtevası itibariyle emperyal değil; post-Sovyet alanında entegrasyon planlarını mülahaza ederken bunu akılda tutmak gerek.

"İkincisi, Rusya'nın (oligarşik sermaye ile birleşmiş, bütünleşmiş olan) mevcut siyasi-ekonomik yönetim sistemi, emperyal sloganları esas itibariyle ülke içi siyasi manipülasyonun bir aracı haline getiriyor;

bu manipülasyon, Rusya kapitalizmini sarsan ve gitgide daha aşikâr hale gelen sosyal ve ekonomik çatışmalar için yurtsever bir kamujlaj yaratıyor. Emperyal trend, yukarıda işaret ettiğimiz nedenlerle, keza Rusya'daki en güçlü sermaye gruplarının komprador doğası, hammadde ve nakit pazarlarına bağımlı Rusya ekonomisinin güçsüzlüğü yüzünden gerçek bir dış siyaset doktrini haline gelemez.

"... Rusya'nın sosyo-ekonomisi sistemi, geç kapitalizm dönemine ait bir yarı-çevre modelinin feodal ve eski Sovyet unsurlarıyla kombinasyonu üzerine kuruludur. Bu model, iç siyasette de geniş ölçekte yansır.

"... Rusya'da siyasi-ideolojik eğilimler görece geniştir ve bunlar, devletin güçlendirilmesine de yönelen neoliberal ekonomik ve sosyal fikirlerin iç siyaset ve ideolojide muhafazakârlıkla çatışmalı bir kombinasyonunu ihtiva ediyor. Rus İmparatorluğu'nun ve stalinist SSCB modelinin başarılarının mevcut devlet otoritesinin tahkim edilmesi hedefiyle kaynaştırılması gerektiği tezi aktif şekilde ileri sürülüyor.

"Mevcut hükümetin sosyal temelinin çatışmalı olduğunun da altı çizmek önem taşır. Burjuvazinin muhitindeki 'komprador' ve 'yurtsever' kuvvetler arasındaki müphem çatışma, ifadesini, partiler arası mücadeleden ziyade hükümetin ve başkanlık idaresinin üst seviyesinde destek kazanma girişimlerinde buluyor. Rusya'nın sıradan yurttaşlarının büyük çoğunluğu, başkanın dış siyasetini destekliyor, ama aynı zamanda hükümetin ekonomik ve sosyal politikalarına karşı da eleştirel bir tavır benimsiyorlar. Yurtsever ve devlet-merkezci başkan ile neoliberal hükümet arasında bir çatışma olduğu mitinin ülkede yaygın olduğunu da belirtmek gerek.

"NATO'nun Rusya sınırlarına ilerlemesiyle takviye edilen batı yaptırımları ve AB ve ABD medyasındaki Rusya karşıtı propaganda ... ülke içinde ulusal güvenliği temin etmek ve yeni bir dünya savaşından kaçınmak için bütün kuvvetleri konsolide etmeye yönelik bir dürtü yaratmakta. Bunun, derin sosyo-ekonomik çelişkileri kamufle etmek üzerinde de bir etkisi var ve sosyal ve demokratik yönelimli kuvvetlerin faaliyetlerine karşı koymaya yol açıyor. Küresel sermayenin Rusya karşıtı eylemlerinin mevcut Rusya otoritelerinin popülaritesini

artırması ve nüfuzunu takviye etmesi paradoksal, ancak doğrudur; bunlar aynı zamanda, emperyal eğilimleri beslemeye de yardım ediyor."[96]

Neden ve nerede bütünüyle katılmıyorum? Öncelikle "geç feodalizm" nitelemesinde. Federal Anti-Tekel Hizmetleri (FAS) başkanı İgor Artemyev'in de buna benzer mecazi bir gönderme yaptığını hatırlayacaksınız. "Geç feodalizm", mesela Kırgızistan için söz konusu olabilir.[97] Ancak Rusya için mecazdan öte bir anlam taşımaz.

Bununla birlikte esas itirazım ikinci noktada. Bu çalışmanın başından beri birkaç defa belirttiğim gibi, Rusya'da hâkim olan devlet kapitalizmi, Lenin'in Ekim Devrimi'nin hemen arifesinde ve NEP dönemindeki kimi çalışmalarını hatırlatıyor; ancak iki temel farklılıkla. Birincisi, Lenin devlet kapitalizmini incelerken daha ziyade Almanya örneğini ele alıyordu ve haklı olarak, Almanya'da devlet kapitalizminin dev mali-sınai tekellerin menfaatlerini korumak üzerine kurulu olduğunun altını çiziyordu. Dolayısıyla, Lenin için devlet kapitalizminin niteliği siyasi iktidarın niteliğiyle belirleniyordu. Biçimsel olarak, sosyalizm de devlet kapitalisti bir tekelden farksızdı; özsel olarak, aradaki fark iktidara kimin sahip olduğuydu. 10-14 Eylül 1917'de yazdığı, ancak devrimden hemen sonra yayınlanan "Eli Kulağında Felaket ve Onunla Nasıl Mücadele Edilir" başlıklı makalesinde[98] şöyle diyordu: "Zira sosyalizm, devlet kapitalisti bir tekelden ileriye doğru ilk adımdan başka bir şey değildir. Veya diğer türlü: sosyalizm, **tüm halkın yararına yönelik** ve o ölçüde kapitalist tekel olmaktan **çıkan**, devlet kapitalisti bir tekelden başka bir şey değildir."[99] Rusya'da **bugünkü** devlet kapitalizmi, kuşkusuz

---

[96] Buzgalin A., Kolganov A., Barashkova O. Russia: A New Imperialist Power? // International Critical Thought. 2016. vol. 6, no. 4. P. 652–53.

[97] Yalın H. Kırgızistan, daha yakından [electronic resource] // Sendika.org News. 2020.10 October. URL: https://sendika.org/2020/10/kirgizistan-daha-yakindan-598400/ (accessed 15.10.2020).

[98] Alıntıyı yeniden çeviriyorum. Bu kısa pasaj Türkçeye daha önce şöyle çevrilmiştir: "Çünkü sosyalizm, tekelci devlet kapitalizmini hemen izleyen bir evreden başka bir şey değildir. Veya sosyalizm, kapitalist tekel olmaktan çıkmış, tüm halkın hizmetinde tekelci devlet kapitalizminden başka bir şey değildir."

[99] Ленин В.И. Грозящая катастрофа и как с ней бороться // Пол. соб. соч.: в 55 т. М., 1969. 5-е изд. Т. 34. С. 192.

kapitalist bir devletin kapitalizmi, bu anlamda bu sözlerin tersine çevrilişi anlamına geliyor. Bununla birlikte Lenin'in incelediği dönemin Almanya'sı da değil. Buzgalin ve Kolganov kısmen bu kanaati taşıyorlar, dolayısıyla "oligarşik sermaye ile bütünleşmiş bir siyasi-ekonomik yönetim sisteminden" söz ederlerken, bu türden bir kapitalizme gönderme yapıyorlar. Oysa Rusya'da devlet kapitalizmi, dev tekellerden bütünüyle bağımsız olmamakla birlikte, **sadece bu tekellerin ihtiyaçları için örgütlenmiş** bir devlet kapitalizmi **değil**. Onun kendi geleneksel öncelikleri var; bu öncelikler içinde "stratejik sektörleri" oligarklardan ve yabancı etkisinden (kırılganlıktan) temizlemeyi ilke ediniyor. Bu durum sürgit devam edebilir mi, nerede ve nasıl bir nokta konulması gerekir, bunu bilmiyorum, peygamber yeteneği yoksa kimse de bilemez; ancak daha önce başka bir vesileyle yazdığım gibi, arkasındaki dev Sovyet sınai mirasından başka yönetsel geleneğiyle de tahminlerin çok ötesinde devam edebilir, ediyor.

Bununla birlikte Buzgalin ve Kolganov'un, Rusya'nın yapısal olarak çevre ekonomisi niteliği taşıması yüzünden emperyal "trendin" bir dış siyaset doktrini haline **gelemeyeceği** vurgusu kesinlikle doğrudur. Bu, Rusya dışında olduğu gibi Rusya'da da zaman zaman kavranmıyor. Keza, Rusya halkından yükselen entegrasyon talebinin "Sovyet ilişkiler sisteminin restorasyonuna yönelik" bir arzuyu ifade ediyor oluşu da genellikle göz ardı ediliyor; oysa iktidara sunulan desteğin altında, milliyetçilikten ziyade bu (bir yanıyla karmaşık, diğer yanıyla son derece yalın ve diri) arzu yatıyor. Bu arzu, toplumun demokratik tohumlarını da yansıtıyor; başka deyişle, iktidarın pek çok uygulamasına demokratik bir nefes katıyor.

Bunun iktidar tarafından öngörülmüş, planlanmış, hazırlanmış bir siyaset olduğunu ileri sürmüyorum. Tam tersine. Bugünkü toplum yapısı bugünkü (uygulamalarında karmaşık, işleyişinde basit) iktidarı zaruri kılıyor.

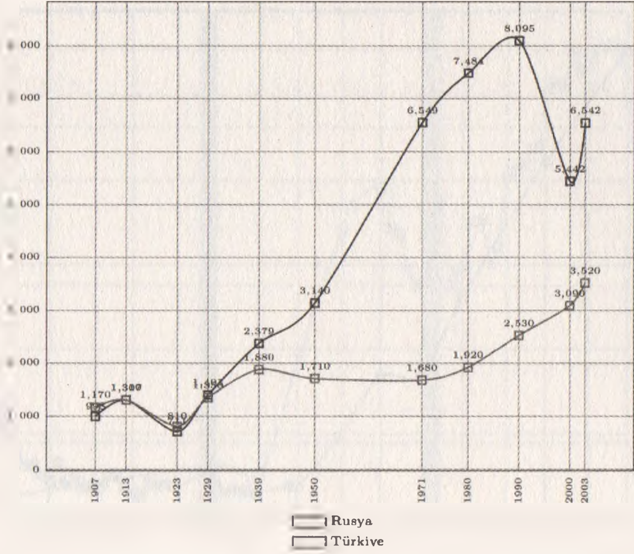
Demokrasi sadece bir yöntem değil aynı zamanda içeriktir. Bu en çok demokratik devrimlerde ortaya çıkar. Devrimin kendisi biçimsel olarak demokratik değildir. Mao'nun eşsiz deyişiyle: "Devrim yapmak, ziyafet vermeye, yazı yazmaya, resim yapmaya ya da nakış

işlemeye benzemez; o kadar zarif, o kadar sakin ve yumuşak, o kadar ılımlı, uysal, kibar, ölçülü ve alicenap olamaz." Ancak devrimin hedefleri demokratiktir. Burada demokrasi, her şeyden önce kapitalizm öncesi üretim biçimlerinin ve üstyapı kurumlarının parçalanması anlamına gelir. İdeal bir demokratik devrim yoktur; ancak bir demokratik devrimden toprak meselesini, dolayısıyla (varsa) milli meseleyi, keza feodalizme ait ideolojik ve yönetsel aygıtları yok etmesi beklenir: Dini baskının yerine laiklik, otokrasinin yerine şu veya bu biçimiyle demokrasi.

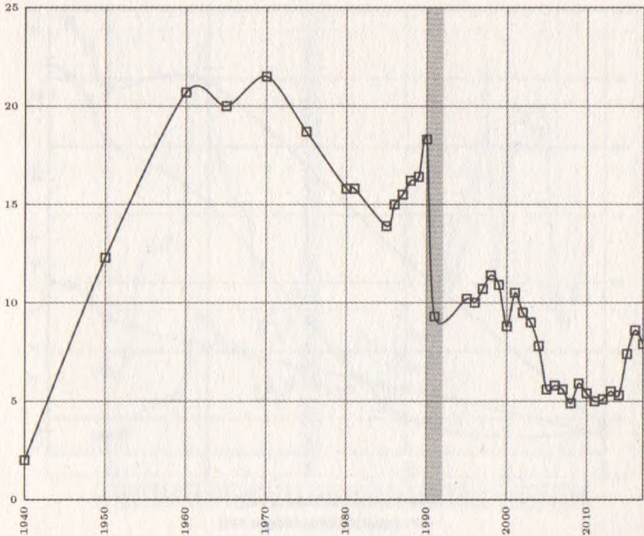
Rusya'da ve bütün eski Sovyet ülkelerinde Sovyetler Birliği, halk kitleleri nezdinde genellikle sosyalizmle doğrudan ilişkilendirilmez. Sovyetler Birliği düzendir, kanunların herkes için eşit olmasıdır, hırsızların cezalandırılmasıdır; büyük ve sözü dinlenir devlet olmaktır, güç olmaktır, saygı duyulmaktır; Sovyet halklarının kardeşliğidir, milli çatışmaların olmayışıdır; sosyal devlettir, emeklilik ve tatil hakkıdır, vb. Tarihi hakikat (bütün bunların sosyalizmle sağlanmış olması) ve güncel hakikat (sosyalizme değil bu görüngülere ihtiyaç duyulması) birbiriyle belli ölçüde çelişir; ancak gene de, bu görüngüler demokratiktir.

Başka deyişle, Rusya halkının büyük çoğunluğunda hâkim olan "Sovyet ilişkiler sisteminin restorasyonu" arzusu demokratik bir arzudur. Toplumun demokratik tohumları en çok bu arzuda yatar. İktidarın uygulamaları, bu arzuyla örtüştüğü oranda demokratik bir nefes taşır.

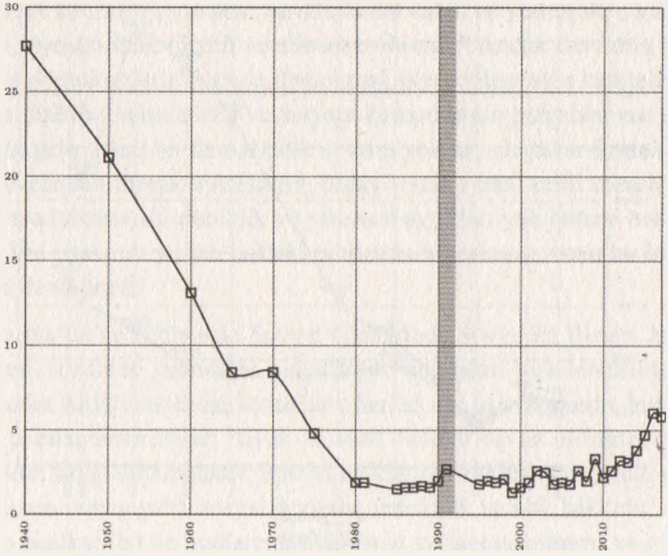
GRAFİKLER

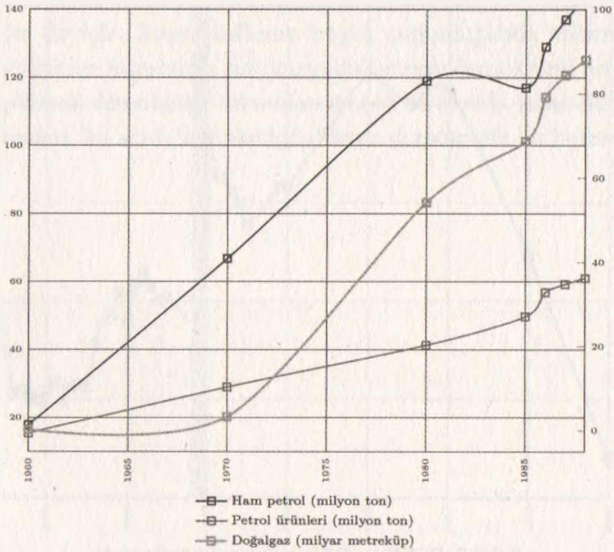
Şekil 1. Rusya ve Türkiye uzun dönemli gelişme dinamiği (2003 sabit dolar)

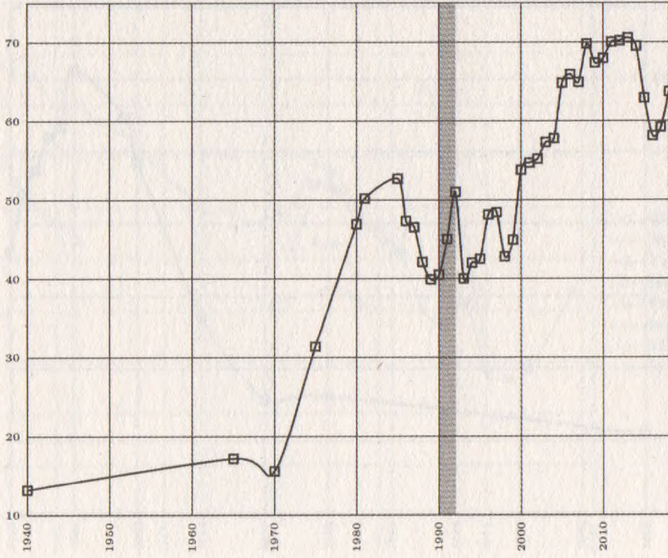
Sekil 2. SSCB ve RF'nin ihracat tutarlarında
makine, ekipman ve taşıtların payı

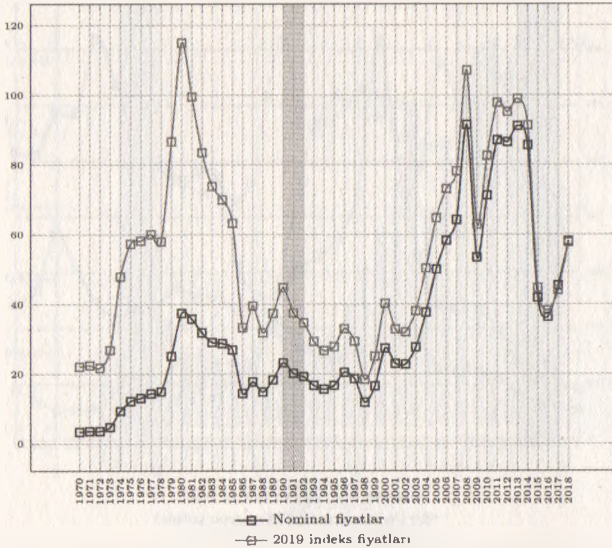
Şekil 3. SSCB ve RF'nin ihracatında tarımın payı (yüzde)

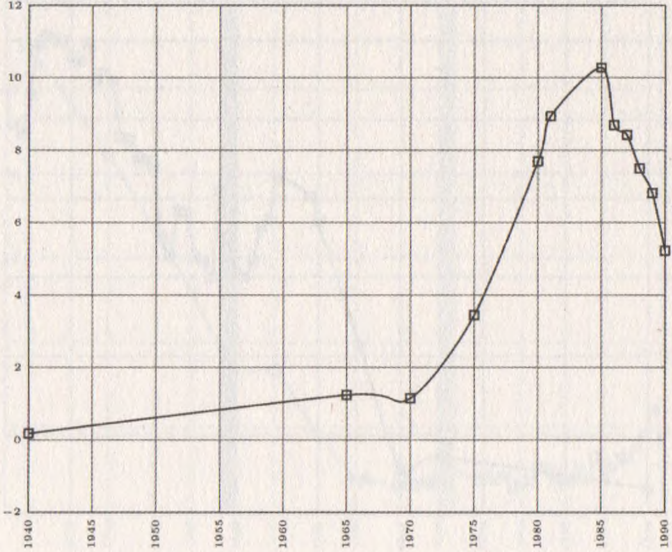
Şekil 4. 1960-1988 SSCB'nin petrol ve doğalgaz ihracatı

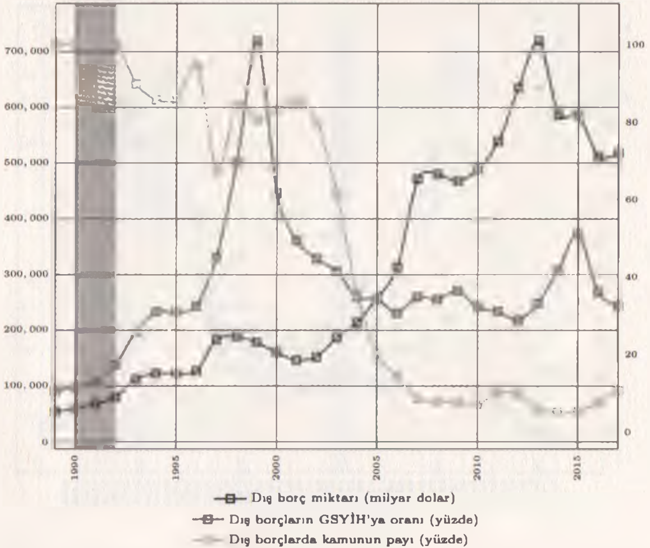
Şekil 5. SSCB ve RF ihracatında petrol gelirleri (yüzde)

Şekil 6. 1970'den bugüne dünya petrol fiyatlarında dalgalanmalar

Şekil 7. SSCB bütçesinde petrol, doğalgaz ve elektrik gelirlerinin payı (yüzde)

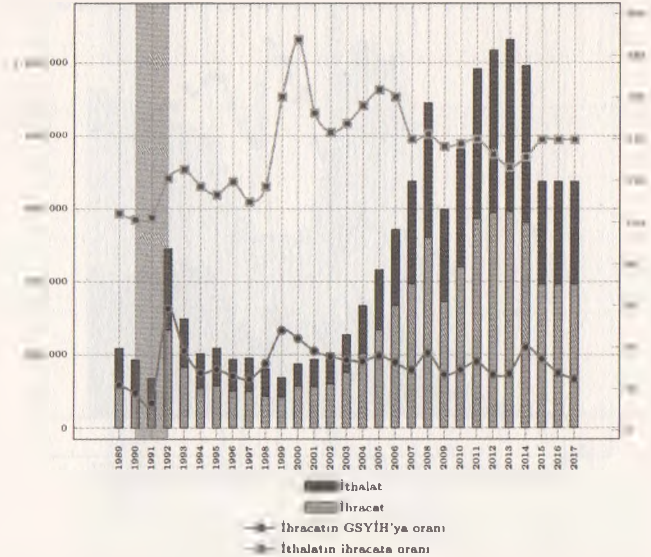
Şekil 8. 1994-2018 Rusya'nın toplam dış borçları (milyar dolar)

0.2
0.18
0.16
0.14
0.12
0.1
0.08
0.06
0.04
0.02
0

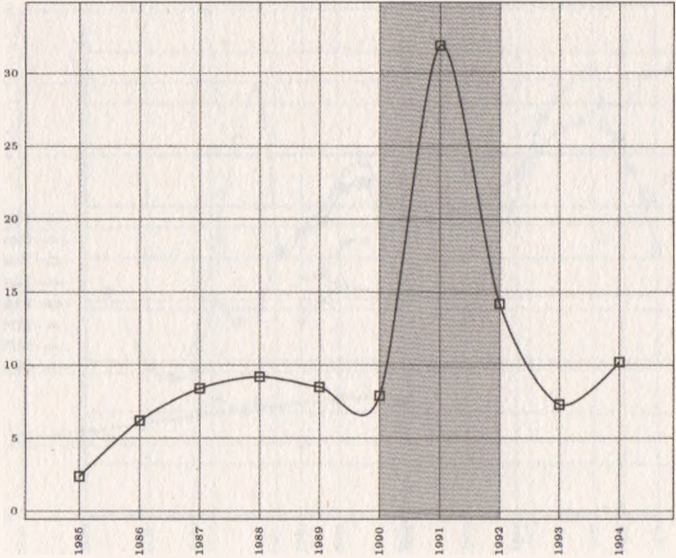
1970 1975 1980 1985 1990 1995 2000

SIPRI:1970
Simçera:2003
Yanovskiy:1999
İvkin:2010
FAS:2000
SIPRI(FAS):2018
SIPRI:2018
Skvortsova:2004

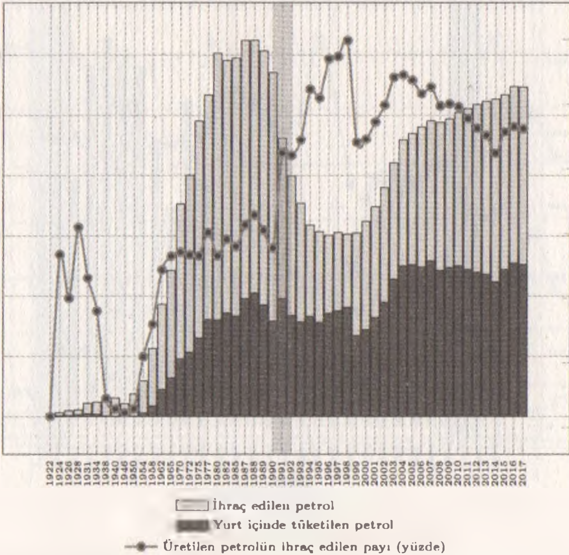
Şekil 9. SSCB ve RF savunma harcamalarınının GSYH'ya oranı

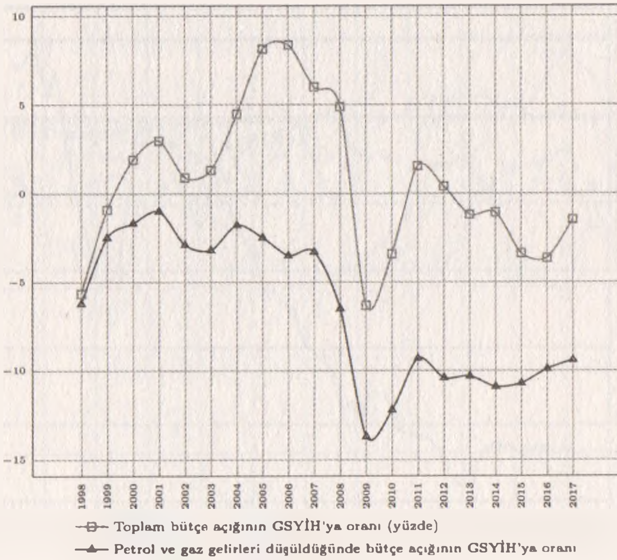
Şekil 10. SSCB ve RF'nin temel dış ticaret göstergeleri

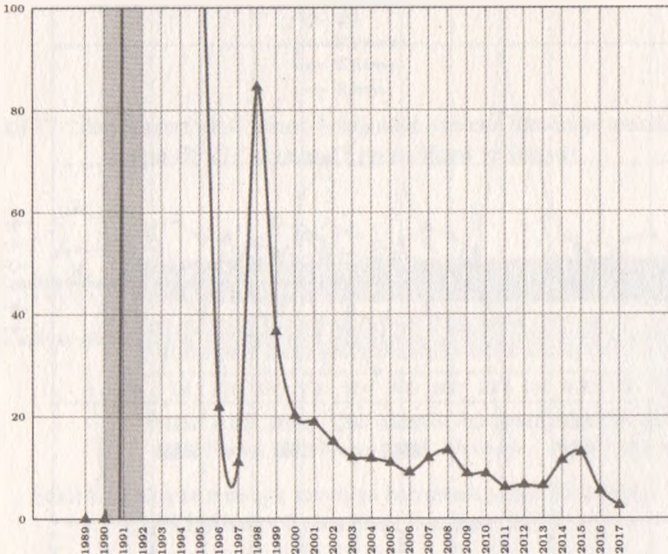
Şekil 11. 1985-1994 SSCB ve RF'nin bütçe açığının GSYH'ya oranı (yüzde)

Şekil 12. SSCB ve RF'de petrol üretimi (milyon ton) ve ihraç oranı

Şekil 13. 1998-2017 Rusya'da bütçe fazlasının ve açığının GSYH'ya oranı

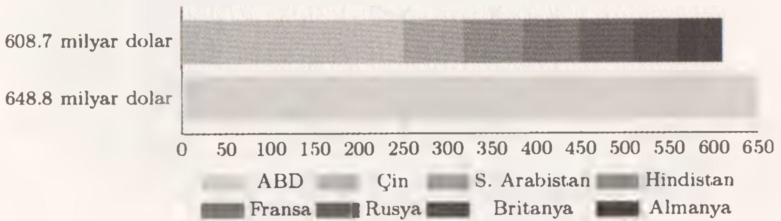
Şekil 14. 1998 - 2017 enflasyon oranı

Şekil 15. 1900-2017 GSYH (2010 sabit dolar)

Şekil 16. Ülke dışına (+) ve içine (-) doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki farkın GSYH'ya oranı ("gelişmiş" ülkeler)

Mısır
Kolombiya
Şili
Filipinler
Türkiye
Rusya

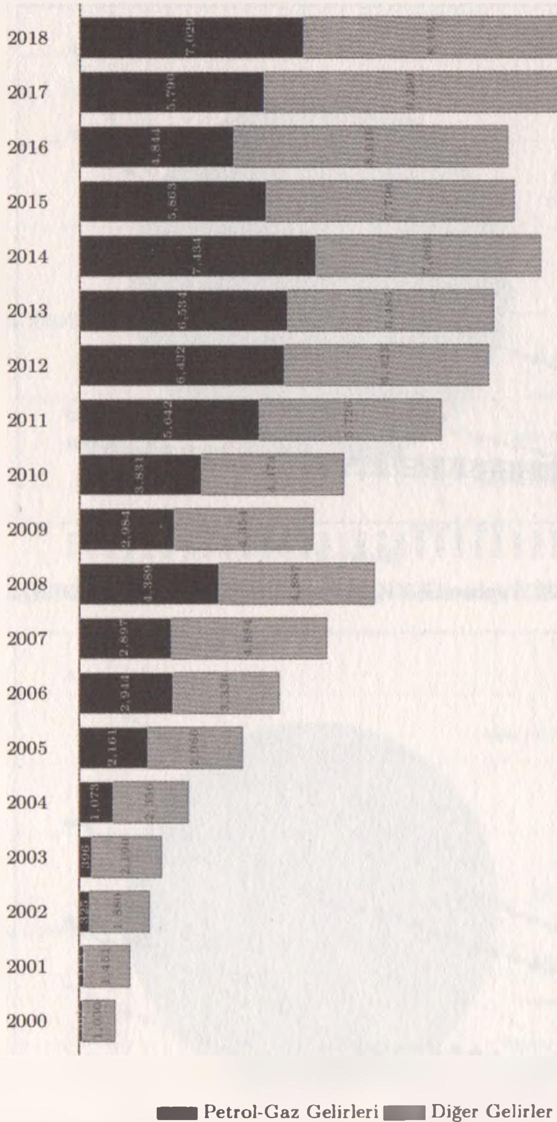
Şekil 17. Ülke dışına (+) ve içine (-) doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki farkın GSYH'ya oranı (5 çevre ülkesi ve Rusya)

Şekil 18. Dünyanın en çok savunma harcaması yapan ilk 8 ülkesi (SIPRI Military Expenditure Database, 2019)

Şekil 19. 2017 rakamlarına göre savunma bütçeleri, milyon dolar
(SIPRI Military Expenditure Database, 2019)

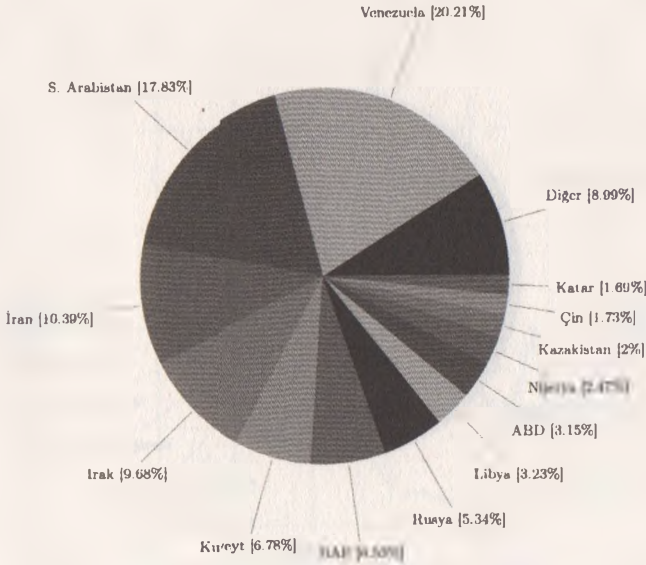
Şekil 20. GSYH içinde savunma harcamalarının payı
(SIPRI Military Expenditure Database, 2019)

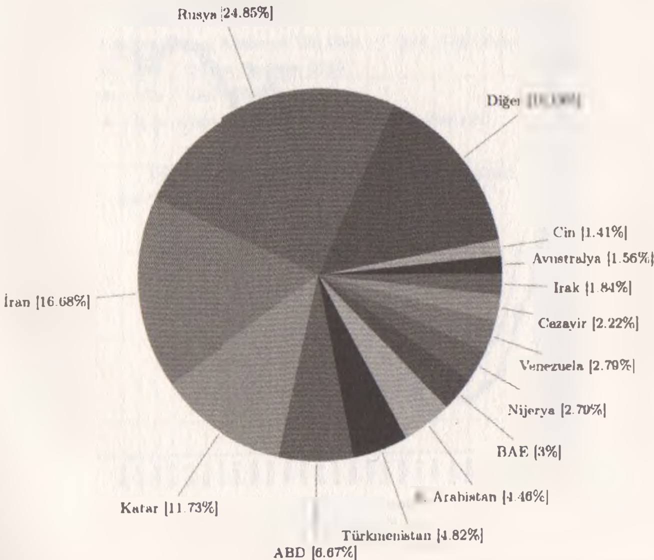
Şekil 21. Rusya'nın bütçe gelirleri içinde doğalgaz ve petrolün oranı (Rusya Maliye Bakanlığı, 2018)

Şekil 22. Toplam GSYH, milyar dolar (Dünya Bankası 2019)

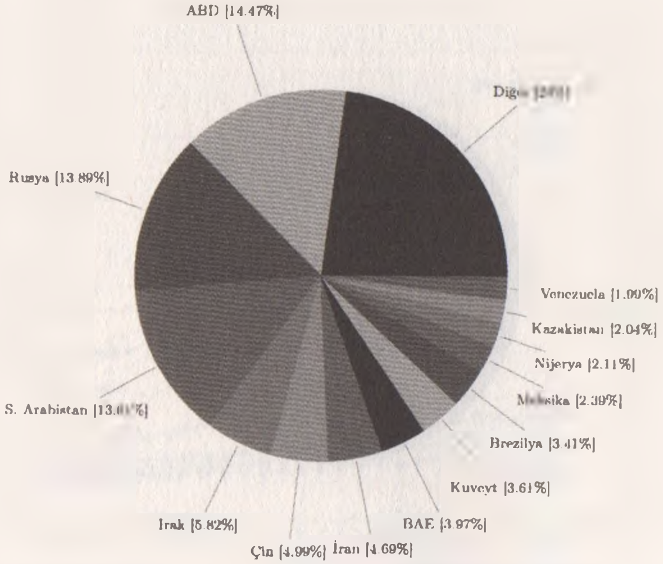
Şekil 23. Kişi başına GSYH (Dünya Bankası 2019)

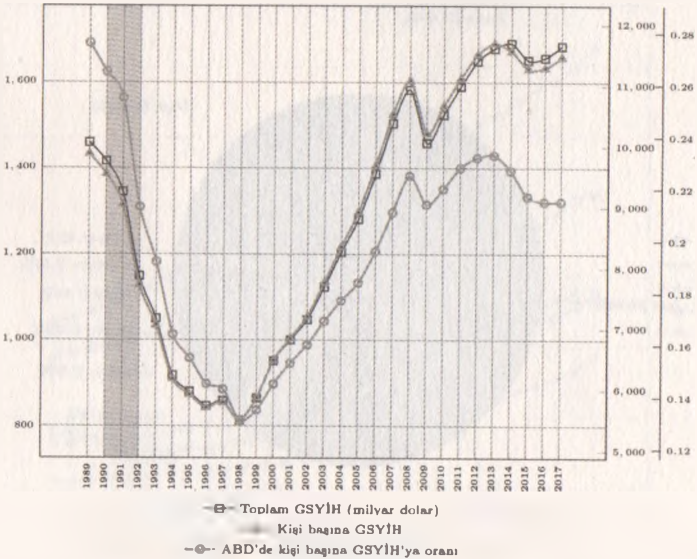
Şekil 24. Petrol yataklarının dünya rezervlerine oranı (OPEC 2018)

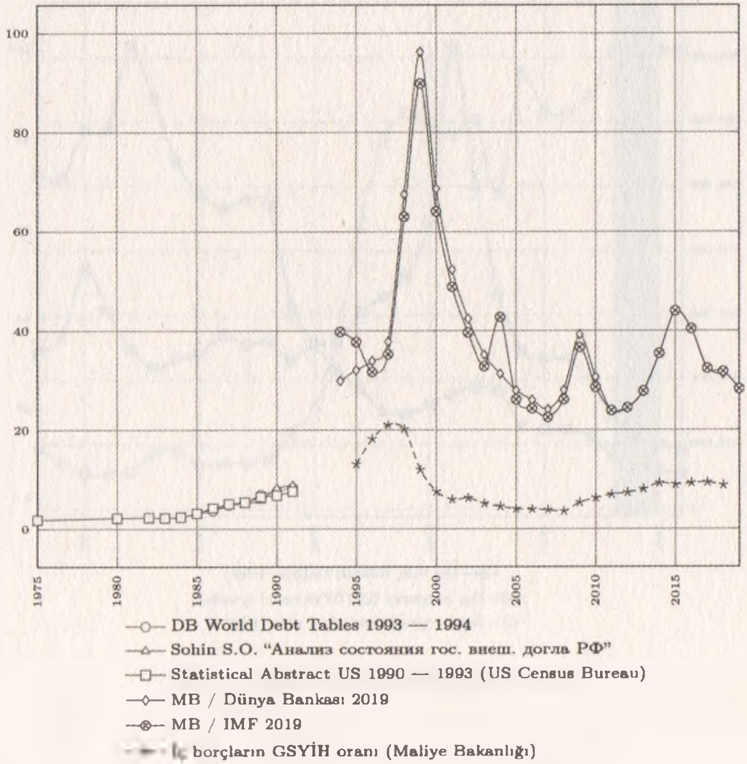
Şekil 25. Dünya doğalgaz rezervleri (OPEC 2018)

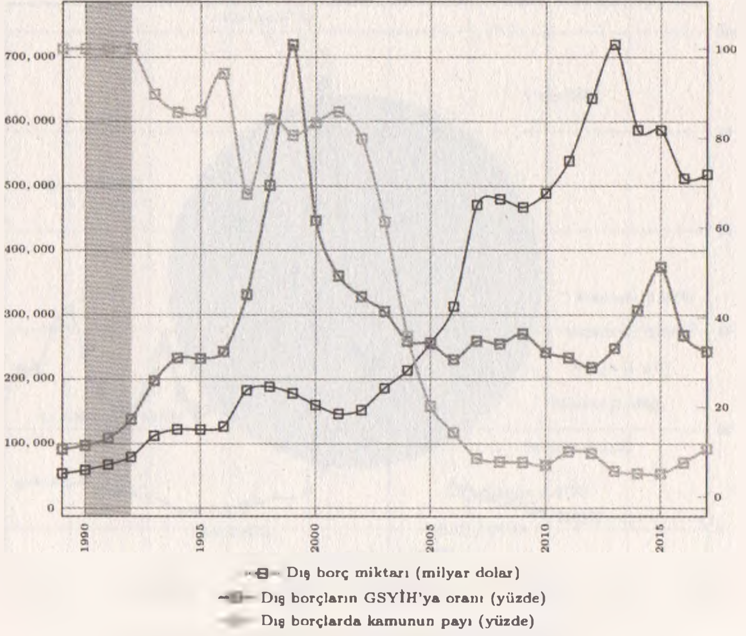
Şekil 26. Günlük petrol üretimi (OPEC 2018)

Şekil 27. 1989-2017 GSYH (2010 sabit dolar) (Dünya Bankası 2018)

Ek. Dış ve iç borçların GSYH'ya oranı

Ek. Toplam dış borçlar ve kamunun oranı

Kanımca Sovyetler Birliği ve mirasçısı olarak Rusya Federasyonu'na dair sorulması gereken, yanıt bekleyen hâlâ çok fazla soru var. Hazal Yalın, elinizdeki bu kitapta, bütün bu sorulara dikkat çekici yanıtlar ortaya koyuyor. İnsanlığın 'alternatif' arayışının öznesi olmuş bir yapıyı etkileyen iç ve dış faktörleri yeniden ele alıyor. 1990'larda kapitalist Batı'nın zafer sarhoşluğundan süzülen egemen ideolojik anlatının sonucu olarak kabullenilmişleri sorguluyor. Sovyetler Birliği deneyimini, sosyalist modelin yapısal krizlerini, ekonomik dinamikleri ve devlet elitlerinin iradeleri ile tercihlerini irdeliyor. Çöküşün nedenlerini, ardından gelen restorasyon sürecinin aldığı biçimleri verilerle yeniden tartışmaya açıyor. Sovyetler Birliği'nin dağılmasını "Yüzyılın en büyük jeopolitik felaketi" diye nitelendirmiş olan Rusya Federasyonu liderliğinin reflekslerini anlamayı kolaylaştıracak bir zemin sunuyor. Rusya Federasyonu'nun 'devlet-oluş' devamlılığı kavramı, yönetici elitlerin geçirdiği aşamalar, sermaye ile kurdukları ilişkinin boyutları, savunma sanayi ile ilgili karşılaştırmalı detaylar ve odağına ekonomi-politik analizi koyan bu girişimin, geçmişten bugüne taşınan bir toplumsal deneyimi anlama çabasına önemli bir katkı olduğu inancındayım.

Sovyetler Birliği sosyalist idealleri terk etmiş olsa bile onun mirasını sahiplenmiş bir yapının reflekslerini kavramak isteyenler için, başucu kitabı olacağını düşünüyorum.

Ceyda KARAN

NOTA BENE

NotaBene • Kuram/Politika
ISBN 978-605-260-301-7
9 786052 603017